

Η οικογένεια του Κωνσταντίνου Α΄: Πρόσωπα, πολιτική,
νομοθεσία, στρατιωτική δράση

Σέργιος - Ραφαήλ Παπανικολάου

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Κατερίνα Νικολάου

Αθήνα 2018

Εικόνα εξωφύλλου: Αργυρεπίχρυσος δίσκος με τον Κωνστάντιο Β΄ έφιππο. Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ. (Πηγή: André Grabar, *The Golden Age of Justinian*, New York 1967.)

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	σελ. 4
Μινερβίνα.....	σελ. 12
Φάυστα.....	σελ. 16
Κρίσπος.....	σελ. 20
Κωνσταντίνος Β΄.....	σελ. 39
Κωνσταντίνος Β΄.....	σελ. 109
Κώνστας.....	σελ. 112
Κωνσταντίνα.....	σελ. 115
Ελένη.....	σελ. 117
Συμπεράσματα.....	σελ. 120
Βιβλιογραφία.....	σελ. 125

Εισαγωγή

Ο Κωνσταντίνος ήταν ένας αυτοκράτορας που άφησε ανεξίτηλη σφραγίδα στην παγκόσμια ιστορία. Πρώτον, ασπάστηκε, νομιμοποίησε και προώθησε τον Χριστιανισμό, και υποστήριξε την χριστιανική Εκκλησία, αναδεικνύοντάς την σε έναν ισχυρό κοινωνικό θεσμό και, ταυτόχρονα, σε ένα είδος υπουργείου κοινωνικής πρόνοιας. Δεύτερον, προχώρησε σε ρηξικέλευθες νομικές μεταρρυθμίσεις για την εξυγίανση της κοινωνίας και την προστασία των κοινωνικά ασθενέστερων, και μάλιστα εισήγαγε στον νομικό πολιτισμό την έννοια της αξίας του ανθρώπου. Τρίτον, επανίδρυσε την αρχαία πόλη του Βυζαντίου, δίνοντάς της το όνομα Κωνσταντινούπολη και καθιστώντας την ένα μείζον πολιτειακό κέντρο, με αποτέλεσμα εκείνη να αποτελέσει την πρωτεύουσα μιας ιδιαίτερης κρατικής οντότητας που διήρκεσε για περισσότερο από μία χιλιετία.

Ο Κωνσταντίνος γεννήθηκε γύρω στο 273 στην Ναϊσσό της Άνω Μοισίας¹, και ήταν γιος ενός στρατιώτη, του Κωνσταντίου, και ενός κοριτσιού από την Βιθυνία, της Ελένης. Η Ελένη ήταν ανεπίσημη σύζυγος του Κωνσταντίου².

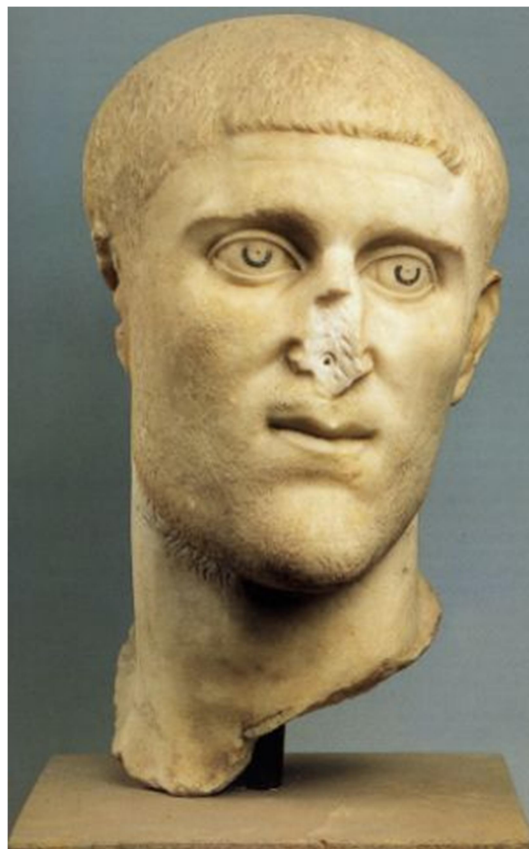
---

¹ Η σημερινή πόλη Νις (Niš) στην Σερβία.

² Για περισσότερα, βλ. σελ. 12 και 14 της παρούσας εργασίας.

Νόμισμα του Κωνστάντιου Α΄ (Τύπος RIC VI Londinium 14a). Νομισματοκοπείο Λονδινίου. Συλλογή American Numismatic Society. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Προτομή του Κωνστάντιου Α΄ (LSA-855). Βερολίνο, Antikensammlung Staatliche Museen. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Νόμισμα του Κωνσταντίνου Α΄ ή Κωνσταντίνου Β΄ με την μορφή της Ελένης. Νομισματοκοπείο Τρεβήρων. Βοστώνη, Museum of Fine Arts. Πηγή: Ιστότοπος <http://www.mfa.org>.

Προτομή της Ελένης (LSA-968). Ρώμη, Villa Borghese. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Το 293, ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός εγκαθίδρυσε το σύστημα της τετραρχίας, σύμφωνα με το οποίο η Αυτοκρατορία θα είχε πλέον δύο αυτοκράτορες με τον τίτλο του αυγούστου, έναν στο ανατολικό τμήμα και έναν στο δυτικό, και ο καθένας από αυτούς θα είχε από έναν βοηθό αυτοκράτορα με τον τίτλο του καίσαρα. Ο Κωνσταντίος, ο οποίος μέχρι τότε είχε προαχθεί, χάρη στις ικανότητές του, σε διοικητή της πατρίδας του, της Δαλματίας, έγινε ο καίσαρας της Δύσης. Ταυτόχρονα, χώρισε την Ελένη και πήρε ως σύζυγο την θετή κόρη του αυγούστου της Δύσης, Μαξιμιανού, Θεοδώρα. Από το 293 ως το 306, ο Κωνσταντίνος βρισκόταν ως όμηρος στην αυλή του Διοκλητιανού και αργότερα του Γαλέριου, των αυτοκρατόρων της ανατολής, και υπηρέτησε ως αξιωματικός του στρατού τους, έχοντας στο πλευρό του την μητέρα του, Ελένη.

Όταν πέθανε ο Κωνσταντίος το 306, ο Κωνσταντίνος αναγορεύθηκε αυτοκράτορας της Δύσης από τον στρατό στο Εβόρακο της Βρετανίας³. Το 313, στην μάχη της Μουλβίας Γέφυρας στην Ρώμη, νίκησε έναν άλλον διεκδικητή του θρόνου, τον Μαξέντιο, ο οποίος ήταν μεν γιος του Μαξιμιανού, αλλά δεν είχε κριθεί από τον πατέρα του ως κατάλληλος για να γίνει διάδοχός του. Με αυτόν τον τρόπο, ο Κωνσταντίνος έγινε κυρίαρχος σε ολόκληρο το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Πριν από αυτή την μάχη, λέγεται ότι ο Κωνσταντίνος είχε δει στον ουρανό ως όραμα το μονόγραμμα του Χριστού, το Χ-Ρ, με την επιγραφή *In hoc signo victor eris* (Με αυτό το σημείο θα είσαι νικητής), και διέταξε να ζωγραφιστεί αυτό το μονόγραμμα στις ασπίδες των στρατιωτών του. Φαίνεται, όμως, ότι η μητέρα του Ελένη ήταν ήδη χριστιανή, ενώ και ο ίδιος είχε έντονες μεταφυσικές αναζητήσεις από μικρή ηλικία. Ο πατέρας του, κατά την σύντομη βασιλεία του, ήταν ο μόνος αυτοκράτορας της εποχής του που δεν δίωξε τους χριστιανούς. Ακόμη, στην κόρη του από τον δεύτερο γάμο του έδωσε το ξεκάθαρα χριστιανικό όνομα Αναστασία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι είχε επηρεαστεί από την πρώτη γυναίκα του, και είτε είχε γίνει και ο ίδιος χριστιανός, είτε είχε υιοθετήσει στοιχεία του Χριστιανισμού. Μετά την νίκη του κατά του Μαξέντιου, ο Κωνσταντίνος εξέδωσε το διάταγμα των Μεδιολάνων, με το οποίο θεσπιζόταν η αρχή της ανεξιθρησκείας. Το 314 και το 317, έλαβαν χώρα δύο μάχες μεταξύ του Κωνσταντίνου, ο οποίος ήταν ο πρώτος τη τάξει αυτοκράτορας και έλεγχε την Δύση, και του Λικίνιου, ο οποίος ήταν ο δεύτερος τη τάξει αυτοκράτορας και έλεγχε την Ανατολή. Το αποτέλεσμα ήταν υπέρ του Κωνσταντίνου, αλλά επετεύχθη

---

³ Η σημερινή Υόρκη.

συμβιβασμός μεταξύ των δύο πλευρών. Το 321, όμως, άρχισαν εκ νέου οι συγκρούσεις μεταξύ του Κωνσταντίνου και του Λικίνιου, εξαιτίας της επιθετικής συμπεριφοράς του τελευταίου. Στην μάχη της Χρυσούπολης το 324, ο Λικίνιος ηττήθηκε οριστικά από τον Κωνσταντίνο, και έχασε τον θρόνο. Με αυτόν τον τρόπο, ο Κωνσταντίνος παρέμεινε ο μόνος αυτοκράτορας σε ολόκληρη την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Το 330, ο Κωνσταντίνος τέλεσε τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης.

Ο Κωνσταντίνος πολέμησε με επιτυχία εναντίον των Περσών (295-298, ως αξιωματικός του Γαλέριου), των Φράγκων, των Αλαμανών (306-308, 313-314, 328-329), των Γότθων (328/9, 332, 336) και των Σαρματών (γύρω στο 305, ως αξιωματικός του Γαλέριου, 323, 334). Οι Φράγκοι, οι Αλαμανοί και οι Γότθοι ήταν γερμανικοί λαοί. Οι Σαρμάτες ήταν ιρανικός λαός, και αργότερα φαίνεται ότι ενώθηκαν με τους Γερμανούς και ορισμένους λαούς των Βαλκανίων. Στην σημερινή εποχή, ως πλησιέστεροι προς τους Σαρμάτες γενετικά και γλωσσικά θεωρούνται οι Οσσέτιοι του Καυκάσου. Όλοι αυτοί οι λαοί πραγματοποιούσαν βίαιες επιθέσεις στα εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Τρεις σύντομες, αλλά εξαιρετικά περιεκτικές περιγραφές της πολιτικής και της προσωπικότητας του Κωνσταντίνου, δίνονται από τον Ευτρόπιο, τον συντάκτη του ανώνυμου έργου με τίτλο *Epitome de caesaribus* (*Επιτομή περί των καισάρων*), και τον Σέξτο Αυρήλιο Βίκτωρα, ιστορικούς του δευτέρου μισού του 4ου αιώνα.

Ο Ευτρόπιος γράφει για τον Κωνσταντίνο: «Αμέτρητες αρετές της ψυχής και του σώματος ήταν έκδηλες σε αυτόν. Επιδιώκοντας σε εξαιρετικό βαθμό την στρατιωτική δόξα, είχε επιτυχή έκβαση στους πολέμους, άλλα τόσο, όσο να μην υπερβαίνει την προσπάθειά του. Διότι μετά τον εμφύλιο πόλεμο⁴, κατατρόπωσε τους Γότθους σε διάφορες περιστάσεις, και αφού τελικά τους παρέσχε ειρήνη, άφησε στα βαρβαρικά έθνη μια τεράστια ανάμνηση της καλωσύνης του. [Ήταν] δοσμένος στις τέχνες της πολιτισμένης ζωής και στις ελευθέρια σπουδές, και αποζητούσε την επάξια

---

⁴ Εννοεί τον πόλεμο μεταξύ του Κωνσταντίνου και του Λικίνιου.

κερδισμένη αγάπη, την οποία επεδίωκε για τον εαυτό του από όλους με κάθε γενναιοδωρία και εξυπηρετικότητα.»⁵

Ο συντάκτης της *Επιτομής περί καισάρων* γράφει για τον Κωνσταντίνο: «Το βασιλικό ένδυμα το στόλιζε με πολύτιμους λίθους, και το κεφάλι του πάντοτε με διάδημα. Ωστόσο, υπήρξε συμπαθέστατος για πολλά πράγματα: κατέστειλε τις συκοφαντίες με αυστηρότατους νόμους· καλλιέργησε τις καλές τέχνες, ειδικά τις σπουδές των γραμμάτων· ο ίδιος διάβαζε, έγραφε, στοχαζόταν, και άκουγε τις αντιπροσωπείες και τα παράπονα των επαρχιών.»⁶

Ο Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ γράφει για τον Κωνσταντίνο: «[Ο θάνατος του Κωνσταντίνου], φυσικά, αναστάτωσε τον ρωμαϊκό λαό σε εξαιρετικό βαθμό, αφού με τα όπλα του, τους νόμους του και την επιεική διακυβέρνησή του, η πόλη της Ρώμης ήταν σαν να ανανεώθηκε. Κατασκευάστηκε γέφυρα στον Δούναβη, στρατόπεδα και φυλάκια τοποθετήθηκαν με στρατηγικό τρόπο σε πολλά σημεία. Αποσύρθηκαν οι ασυνήθιστες επιτάξεις λαδιού και σιταριού με τις οποίες καταπιέζονταν με ιδιαίτερα πικρό τρόπο η Τρίπολη [της Λιβύης] και η Νίκαια. [...] Οι καταχρήσεις των φοροεισπρακτόρων πατάχθηκαν με ιδιαίτερα μεγάλη αυστηρότητα.»⁷

Αξιίζει να επισημανθεί ότι και οι τρεις παραπάνω ιστορικοί ήταν παγανιστές.

Στην τελευταία αναφορά θα πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος μείωσε τον έγγειο φόρο κατά ένα 1/4⁸. Με διάταξή του, μάλιστα, ο Κωνσταντίνος ορίζει ότι οι κάτοικοι των επαρχιών δεν θα πρέπει να μαστιγώνονται ή να τίθενται υπό κράτηση λόγω μη καταβολής των φόρων τους, και απλώς θα πρέπει να λαμβάνονται ενέχυρα για την εξόφληση των οφειλών⁹. Με άλλη διάταξή του, ο Κωνσταντίνος ορίζει ότι οι φορολογούμενοι θα έχουν για την πληρωμή των φόρων τους προθεσμία ενός έτους¹⁰. Με άλλες διατάξεις του, ο Κωνσταντίνος φρόντισε για την αποτροπή της επίρριψης των φορολογικών βαρών των πλουσιότερων στους

---

⁵ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.7. Όλες οι μεταφράσεις είναι του συγγραφέα της παρούσας εργασίας, εκτός αν δηλώνεται κάτι άλλο.

⁶ *Επιτομή περί των καισάρων* 41.14.

⁷ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 41.18. Πρβλ. *Codex Theodosianus* 11.16.3.

⁸ Ευσέβιος Καισαρείας, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 4.2-3.

⁹ *Codex Theodosianus* 11.7.7.

¹⁰ *Codex Justinianus* 12.6.2.

φτωχότερους¹¹. Επιπλέον, ο Κωνσταντίνος είχε διατάξει την καταγραφή της γνώμης των πολιτών για τους άρχοντες και την αποστολή των σχετικών αναφορών στον αυτοκράτορα, ώστε να υπάρχει αποτελεσματική αξιολόγηση των αρχόντων¹².

Ο Κωνσταντίνος πέθανε στις 22 Μαΐου του 337 στην Νικομήδεια της Βιθυνίας.

Ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε δύο φορές. Από τον γάμο του με την πρώτη γυναίκα του, την Μινερβίνα, απέκτησε τον Κρίσπο, και από τον γάμο του με την δεύτερη, την Φάυστα, απέκτησε την Κωνσταντία (ή Κωνσταντίνα), τον Κωνσταντίνο Β΄, τον Κωνσταντίνο Β΄, τον Κώνστα και την Ελένη. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ο Κωνσταντίνος έδωσε στους γιους του από την Φάυστα ονόματα που συνδέονταν πολύ στενά με το δικό του, με εκείνο του πατέρα του, και μεταξύ τους. Φαίνεται ότι η συγκεκριμένη επιλογή οφειλόταν στην επιθυμία του Κωνσταντίνου να τιμήσει τον πατέρα του, και να καλλιεργήσει μια ψυχική ταύτιση των παιδιών του με τον ίδιο, να εμπνεύσει σε αυτούς την ενότητα και την ομοψυχία, και να δημιουργήσει μια δυναστεία, κάτι που θα συντελούσε στην επιβίωση της Αυτοκρατορίας και την απρόσκοπτη λειτουργία της. Εξάλλου, τα συγκεκριμένα ονόματα παραπέμπουν στην σταθερότητα της αυτοκρατορίας, αφού προέρχονται από την λέξη “constantia”, που σημαίνει «σταθερότητα».

Στην παρούσα εργασία, θα εξεταστούν τα μέλη της οικογένειας του Κωνσταντίνου. Θα επιχειρηθεί η προσέγγιση της προσωπικότητας τους και των σχέσεών τους με τον Κωνσταντίνο τόσο σε προσωπικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο, και η αποτίμηση της παρακαταθήκης τους. Επιπλέον, μέσα από την μελέτη της σταδιοδρομίας των παιδιών του Κωνσταντίνου θα προσεγγιστούν πτυχές της προσωπικότητας του ίδιου του Κωνσταντίνου. Για πρακτικούς λόγους, η έρευνα θα επικεντρωθεί σε τέσσερα πρόσωπα: την Μινερβίνα, την Φάυστα, τον Κρίσπο και τον Κωνσταντίνο Β΄.

---

¹¹ *Codex Theodosianus* 13.10.1-3

¹² *Codex Theodosianus* 1.16.6, 8.5.32.

Νόμισμα του Κωνσταντίνου Α΄ (Τύπος RIC VII Nicomedia 151). Νομισματοκοπείο Νικομήδειας (ο τύπος θανάτου του). Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Χάλκινη προτομή του Κωνσταντίνου Α΄ από την γενέτειρά του, Ναϊσό (LSA-557). Βελγιάδι, Εθνικό Μουσείο. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Μινερβίνα

Η Μινερβίνα ήταν η μητέρα του πρωτότοκου γιου του Κωνσταντίνου, Κρίσπου, ο οποίος γεννήθηκε το αργότερο γύρω στο έτος 300. Η *Επιτομή περί των καισάρων* και ο Ζώσιμος (παγανιστής ιστορικός του βου αιώνα) την χαρακτηρίζουν ως παλλακίδα¹³. Η παλλακεία ήταν μια διαρκής ερωτική σχέση και συγκατοίκηση ενός άνδρα και μιας γυναίκας, μια σχέση, όμως, η οποία ήταν στερημένη νομικών συνεπειών, είτε επειδή έλειπε η γαμική διάθεση (*affectio maritalis*), δηλαδή η πρόθεση των συγκαταβιούντων να είναι σύζυγοι, η οποία αποτελούσε το βασικό συστατικό στοιχείο του γάμου, είτε επειδή ο νόμος δεν αναγνώριζε αυτή την σχέση ως γάμο για πιο ειδικούς λόγους. Κατά το κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο, ο γάμος αξιωματούχου με γυναίκα της επαρχίας στην οποία ο ίδιος υπηρετούσε ήταν απαγορευμένος¹⁴. Σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, επιτρεπόταν μόνο η παλλακεία. Όταν γεννήθηκε ο Κρίσπος, ο Κωνσταντίνος υπηρετούσε στον στρατό του Διοκλητιανού, και προφανώς είχε γνωρίσει την Μινερβίνα στην επαρχία στην οποία ο ίδιος υπηρετούσε ως στρατιώτης. Εάν, λοιπόν, η σχέση του Κωνσταντίνου και της Μινερβίνας αντιμετωπιζόταν από τον νόμο ως παλλακεία, αυτό δεν σημαίνει ότι στην ουσία δεν ήταν γάμος. Σύμφωνα με τον κλασικό ρωμαϊκό ορισμό του γάμου που διατυπώθηκε από τον νομικό Μοδεστίνo (μέσα 3ου αιώνα μ.Χ.), «Γάμος είναι η ένωση άνδρα και γυναίκας, μοίρασμα όλης της ζωής, και συμμετοχή στο θείο και το ανθρώπινο δίκαιο¹⁵»¹⁶. Από την στιγμή που ο Κωνσταντίνος και η Μινερβίνα δεν ήταν παντρεμένοι με άλλα πρόσωπα και διέθεταν την γαμική διάθεση, δηλαδή ήθελαν να είναι σύζυγοι, τότε η σχέση τους ήταν, ως προς την ουσία της, γάμος. Ακριβώς τα ίδια ισχύουν για την σχέση μεταξύ του πατέρα του, Κωνσταντίνου, και της μητέρας του, Ελένης.

Το 307, ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε, για πολιτικούς λόγους, την Φαύστα, κόρη του Μαξιμιανού, πρώην αυτοκράτορα της Δύσης, ώστε να εξασφαλιστεί η θέση του ίδιου ως αυτοκράτορα. Ο πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε κατά τον γάμο από έναν

---

¹³ *Επιτομή περί των καισάρων* 41.4.

¹⁴ *Πανδέκτης* 23.2.38, 23.2.63, 34.9.2.1, 25.7.5. *Codex Justinianus* 5.4.6. Βλ. Grubbs, *Women and the Law...*, 156-158.

¹⁵ «Συμμετοχή στο θείο και το ανθρώπινο δίκαιο» σημαίνει «συμμετοχή στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις που απορρέουν από το θείο και το ανθρώπινο δίκαιο».

¹⁶ *Πανδέκτης* 23.2.1.

ανώνυμο ρήτορα σώζεται μέχρι σήμερα. Από τον πανηγυρικό που εκφωνήθηκε κατά τον γάμο του με την Φαύστα προκύπτει ότι είχε ήδη παντρευτεί ως νέος. Σε κάποιο σημείο, ο ανώνυμος ρήτορας, απευθυνόμενος στον Κωνσταντίνο, λέει:

«Με ποιον τρόπο θα μπορούσες να φτάσεις σε πιο μεγάλο βαθμό την εγκράτεια του πατέρα σου, παρά με το ότι παρέδωσες τον εαυτό που από την ίδια την στιγμή που τελείωσε η παιδική σου ηλικία στους νόμους του γάμου, ώστε από την ίδια την αρχή της εφηβείας σου να διαμορφώσεις ένα γαμήλιο φρόνημα και να μην δεχθείς μέσα στην ιερή καρδιά σου καμμία ασταθή επιθυμία ούτε κάποια από τις ηδονές που έχουν παραχωρηθεί σε αυτή την ζωή, [και να είσαι] ήδη από τότε ένα πρωτοφανές θαύμα, ένας νεαρός που ήταν αφοσιωμένος στην σύζυγό του. Αλλά όπως έχει το πράγμα, με προορατικό μυαλό, εμβάπτιζες τον εαυτό σου σε όλες τις τελετουργίες της σεμνότητας, εσύ που αργότερα θα έπαιρνες τέτοια σύζυγο [όπως η Φαύστα]¹⁷.»¹⁸

Ο ομιλητής εμμέσως παρουσιάζει τον γάμο του Κωνσταντίνου με την Μινερβίνα ως προετοιμασία του για τον κατοπινό του γάμο με τον Φαύστα. Αξιίζει να σημειωθεί ότι ως εφηβεία (*adulescentia*) οριζόταν, για τα αγόρια, η ηλικία από τα 14 ως τα 25 χρόνια. Ο Κωνσταντίνος είχε γεννηθεί γύρω στο 273, οπότε κατά τον γάμο του με την Φαύστα ήταν περίπου 30 χρονών¹⁹.

Εάν τα λεγόμενα αυτού του ρήτορα δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα, τότε και ο Κωνσταντίνος, και η Φαύστα, και ο Μαξιμιανός θα εκτίθεντο σοβαρά, καθώς όλοι οι παρευρισκόμενοι θα τους χλεύαζαν, γνωρίζοντας ότι ο ομιλητής λέει τόσο χονδροειδή ψέμματα.

Το ότι ο Κωνσταντίνος, παρά την στρατιωτική του ιδιότητα, ήταν συνεσταλμένος νέος, είναι γνωστό και από έναν άλλο πανηγυρικό, ο οποίος εκφωνήθηκε το 321 από τον ρήτορα Ναζάριο από τα Βουρδίγαλα²⁰.

Ο Ναζάριος, απευθυνόμενος στον Κωνσταντίνο και αναφερόμενος στην εποχή κατά την οποία εκείνος βρισκόταν ως όμηρος στην αυλή του Διοκλητιανού στην Νικομήδεια, λέει:

---

¹⁷ Δηλαδή τέτοια σύζυγο όπως η Φαύστα.

¹⁸ Ανώνυμος, *Πανηγυρικός για τον Μαξιμιανό και τον Κωνσταντίνο (Λατινικός Πανηγυρικός VI)*, 4.

¹⁹ Για την ημερομηνία γέννησης του Κωνσταντίνου: Odahl, *Constantine*, σελ. 15-16.

²⁰ Το σημερινό Μπορντώ στην νοτιοδυτική Γαλλία.

«Ωστόσο, κατά την ανατροφή σου, αυτοκράτορα άριστε, δεν ήταν όλα όσα σου προσφέρθηκαν αυτά τα οποία ήθελες να ακολουθήσεις, αν και ως ιδιαίτερα οξύς παρατηρητής όσων γίνονται με σωστό τρόπο, εάν γινόταν κάτι αντίθετο, έστρεφες τα σεμνά σου μάτια μακριά από την ενόχληση του να το βλέπεις. Διότι η επιείκειά σου θα με συγχωρήσει, εάν η αλήθεια με κάνει κάπως τολμηρό.»²¹

Σε άλλο, πάλι, σημείο της ομιλίας του, λέει:

«Ωστόσο, μόλις που τολμώ να αναφέρω για έναν τέτοιο ηγεμόνα το εξής, ότι ούτε μία από τις κυρίες, της οποίας η μορφή ήταν πιο εξαιρετική, δεν μετάνιωσε για την ομορφιά της, αφού κάτω από την εξουσία ενός ιδιαίτερα εγκρατούς αυτοκράτορα η εμφανίσιμη όψη δεν ήταν μια πρόκληση σε ασυδοσία, αλλά μια παρακίνηση σε σεμνότητα. Και χωρίς αμφιβολία, αυτός ο μεγάλος ή μάλλον θεϊκός έπαινος συχνά και στους ίδιους τους φιλοσόφους δεν έχει παρουσιαστεί τόσο στις πράξεις τους, όσο έχει εξεταστεί στα λόγια τους. Αλλά ας απαλλάξουμε από αυτό τον ηγεμόνα μας, ο οποίος τόσο πολύ επιθυμεί να ενσταλάξει την εγκράτεια σε όλους τους ανθρώπους, που νομίζουμε ότι αυτό πρέπει να αποδοθεί όχι στην αίγλη των δικών του αρετών, αλλά να αναφερθεί στην τιμή της ίδιας της φύσης.»²²

Το ότι η σχέση του Κωνσταντίνου και της Μινερβίνας αντιμετωπιζόταν από νομικής άποψης ως παλλακεία, οφειλόταν σε καθαρά τυπικούς λόγους. Ως προς την ουσία της, η σχέση του Κωνσταντίνου και της Μινερβίνας ήταν γάμος. Ο γάμος, λοιπόν, του Κωνσταντίνου και της Μινερβίνας ήταν οπωσδήποτε από έρωτα, χωρίς να εμπεριέχει τίποτε το ανήθικο και το ευτελές. Είναι σαφές ότι η Μινερβίνα δεν προερχόταν από επιφανή οικογένεια. Δεν υπήρχε κάποιο πολιτικό όφελος για τον Κωνσταντίνο από τον γάμο του με την Μινερβίνα. Επιπλέον, το ότι ο Κωνσταντίνος αγαπούσε την Μινερβίνα ως σύζυγό του, με όλη την σημασία της λέξης, φανερώνεται από την ιδιαίτερη αγάπη την οποία ο ίδιος έτρεφε προς τον Κρίσπο. Για αυτό το θέμα θα γίνει λόγος στο μεθεπόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Έχει προταθεί ότι ο Κωνσταντίνος απομάκρυνε την Μινερβίνα προκειμένου να παντρευτεί την Φαύστα, όπως ο πατέρας του, Κωνσταντίνος, είχε απομακρύνει την

---

²¹ Ναζάριος, *Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε για τον Κωνσταντίνο αύγουστο (Λατινικός Πανηγυρικός X)*, 4.

²² Ναζάριος, *Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε για τον Κωνσταντίνο αύγουστο (Λατινικός Πανηγυρικός X)*, 34.

μητέρα του, Ελένη, προκειμένου να παντρευτεί την Θεοδώρα. Φαίνεται, όμως, ότι η Μινερβίνα είχε πεθάνει πολύ πριν την αναγόρευση του Κωνσταντίνου σε αυτοκράτορα. Το ότι οι πηγές δεν αναφέρουν απολύτως τίποτα για την απομάκρυνση της Μινερβίνας, ή για την ζωή της μετά την γέννηση του Κρίσπου, μάλλον δείχνει ότι εκείνη είχε πεθάνει πολύ νωρίς. Εάν, μάλιστα, ο Κωνσταντίνος είχε απομακρύνει την Μινερβίνα προκειμένου να παντρευτεί την Φάυστα, ο ρήτορας που μίλησε στον γάμο του με την Φάυστα μάλλον δεν θα προχωρούσε σε έμμεση αναφορά στον προηγούμενο γάμο του με την Μινερβίνα.

Μετά τον γάμο του με την Φάυστα, ο Κωνσταντίνος δεν προέβαλλε ποτέ την Μινερβίνα σε δημόσιο επίπεδο. Αυτό μπορεί να το έκανε για να μην φέρει την Φάυστα και τα παιδιά του με αυτήν σε δύσκολη θέση, αφού μάλιστα ήταν γνωστό ότι ο γάμος του με την Μινερβίνα ήταν από έρωτα, ενώ εκείνος με την Φάυστα όχι. Μπορεί, πάλι, να το έκανε για να μην δώσει λαβή για αμφισβήτηση των δικαιωμάτων του Κρίσπου, αφού από τυπικής άποψης η Μινερβίνα μάλλον ήταν παλλακίδα και όχι επίσημη σύζυγος. Το πιο πιθανό είναι ότι το έκανε και για τους δύο λόγους.

Φαύστα

Νόμισμα του Κωνσταντίνου Α΄ με την μορφή της Φαύστας (Τύπος RIC VII 205). Νομισματοκοπείο Σίσκιας. Στον οπισθότυπο του νομίσματος (κάτω) διακρίνεται η Φαύστα ολόσωμα να θηλάζει τους γιους της Κωνσταντίνο Β΄ και Κωνσταντίνο Β΄, με την επιγραφή “SPES REI PUBLICAE” (Η Ελπίδα του Κοινού). Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire”

(<http://numismatics.org/ocre/>).

Προτομή της Φαύστας (LSA-573). Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου. Πηγή: Ιστότοπος <http://cartelen.louvre.fr/> (© Photo RMN / Hervé Lewandowski).

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η Φαύστα ήταν η δεύτερη σύζυγος του Κωνσταντίνου, τον οποίο παντρεύτηκε σε νεαρή ηλικία το έτος 307. Το πλήρες όνομά της ήταν Φλάβια Μάξιμα Φαύστα. Η Φαύστα ήταν κόρη του Μαξιμιανού και της συριακής καταγωγής Ευτροπίας, και ετεροθαλής αδελφή της Θεοδώρας, δεύτερης συζύγου του Κωνσταντίνου Α΄, πατέρα του Κωνσταντίνου. Η Θεοδώρα ήταν κόρη της Ευτροπίας από τον προηγούμενο σύζυγό της, Αφράνιο Αννιβαλιανό. Από ορισμένες αναφορές στην Θεοδώρα ως κόρη του Μαξιμιανού²³ έχει υποστηριχθεί ότι εκείνη ήταν βιολογική κόρη του Μαξιμιανού και της Ευτροπίας και άρα πλήρης αδελφή της Φαύστας. Αυτό, όμως, δεν ισχύει. Από μόνες τους οι αναφορές των πηγών στην Θεοδώρα ως «κόρη» του Μαξιμιανού δεν αρκούν για να δείξουν ότι εκείνη ήταν

---

²³ Η καταγωγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, 1.2.

βιολογική του κόρη, γιατί η λέξη «κόρη» μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί και με την σημασία της θετής κόρης, και μάλιστα της προγονής που έχει υιοθετηθεί ως κόρη. Όπως μαθαίνουμε από άλλες πηγές, η Θεοδώρα ήταν προγονή του Μαξιμιανού²⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας από τους εγγονούς της Θεοδώρας ονομάστηκε Αννιβαλιανός, προφανώς από τον πατέρα της, Αφράνιο Αννιβαλιανό.

Το 310, ο Μαξιμιανός, ο οποίος είχε παραιτηθεί από τον θρόνο, επαναστάτησε εναντίον του Κωνσταντίνου, και κατέλαβε την πόλη της Μασσαλίας στην νότια Γαλλία. Σύντομα τα στρατεύματα του Κωνσταντίνου κατάφεραν να εισέλθουν στην πόλη, και ο Μαξιμιανός αναγκάστηκε να παραδοθεί, αλλά ο Κωνσταντίνος δεν τον τιμώρησε. Ωστόσο, ο Μαξιμιανός αποφάσισε να δολοφονήσει τον Κωνσταντίνο, και εκμυστηρεύθηκε το σχέδιό του στην Φάυστα. Η Φάυστα ενημέρωσε τον Κωνσταντίνο, και εκείνος περίμενε να προχωρήσει ο Μαξιμιανός στην απόπειρα της δολοφονίας του. Τότε, ο Κωνσταντίνος διέταξε την σύλληψή του και τον καταδίκασε σε θάνατο, με αποτέλεσμα ο Μαξιμιανός να απαγχονιστεί από μόνος του²⁵.

Από την Φάυστα, ο Κωνσταντίνος απέκτησε 5 παιδιά: την Κωνσταντία (ή Κωνσταντίνα), τον Κωνσταντίνο Β΄ (γεννήθηκε το 316), τον Κωνσταντίνο Β΄ (γεννήθηκε το 317), τον Κώνστα (γεννήθηκε γύρω στο 320), και την Ελένη. Φαίνεται ότι κατά τα πρώτα χρόνια του γάμου τους, ο Κωνσταντίνος και η Φάυστα δεν είχαν αποκτήσει κανένα παιδί. Η εξήγηση για αυτό είναι είτε ότι δεν μπορούσαν να αποκτήσουν παιδί, είτε ότι απέκτησαν ένα ή περισσότερα παιδιά, αλλά τα έχασαν, είτε ότι ο Κωνσταντίνος δεν είχε σχέσεις με την Φάυστα, επειδή εκείνη ήταν ακόμη πολύ μικρή ή επειδή δεν τον ενδιέφερε να αποκτήσει παιδιά με εκείνη, εφόσον είχε τον Κρίσπο, ο οποίος ήταν γιος της Μινερβίνας. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα υποχρέωσε την Φάυστα να υιοθετήσει τον Κρίσπο, προκειμένου να τον εξασφαλίσει νομικά και πολιτικά, όπως ο Μαξιμιανός είχε υιοθετήσει την ετεροθαλή αδελφή της Φάουστας και μητριά του Κωνσταντίνου, Θεοδώρα, η οποία ήταν κόρη της συζύγου του Μαξιμιανού, Ευτροπίας, από προηγούμενο γάμο.

Ο Κωνσταντίνος περιέβαλλε την Φάυστα με μεγάλη τιμή. Η Φάυστα έφερε τον τίτλο “nobilissima femina” (ευγενέστατη κυρία), αλλά δεν είναι σαφές αν εκείνος

---

²⁴ Ευτρόπιος, Σύνοψη 9.22. Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 39.25. *Επιτομή περί καισάρων* 39.2, 40.12. Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, 267η Ολυμπιάδα.

²⁵ Λακτάντιος, *Περί του θανάτου των διωκτών*, 29-30.

απονεμήθηκε σε αυτήν από τον σύζυγό της, Κωνσταντίνο, ή από τον πατέρα της, Μαξιμιανό. Το 324 ή το 325, πάντως, ο Κωνσταντίνος της απένειμε τον τίτλο της αυγούστας. Ακόμη, ο Κωνσταντίνος έκοψε 64 τύπους νομισμάτων προς τιμήν της.

Οπωσδήποτε, όμως, δεν είχαν ευτυχισμένο γάμο. Είναι σαφές ότι ο Κωνσταντίνος έδειχνε ιδιαίτερη εύνοια στον γιο του από την Μινερβίνα, τον Κρίσπο. Αυτό πιθανότατα υποδεικνύει ότι ο μεγάλος έρωτας της ζωής του ήταν η Μινερβίνα. Φαίνεται ότι ακόμη και μετά τον γάμο του με την Φαύστα, ο Κωνσταντίνος παρέμεινε ερωτευμένος με την Μινερβίνα.

Το 313, το αργότερο, η Φαύστα διέθετε δική της κατοικία στην Ρώμη, στον λόφο του Λατερανού. Αυτή η κατοικία ονομαζόταν Domus Faustae. Στην κατοικία της Φαύστας, στις 2 Οκτωβρίου του συγκεκριμένου έτους, συγκλήθηκε με διαταγή του Κωνσταντίνου μια σύνοδος επισκόπων από την Γαλλία και την Ιταλία, με σκοπό την αντιμετώπιση του σχίσματος των Δονατιστών²⁶. Δεν είναι σαφές εάν η κατοικία είχε κτιστεί από τον πατέρα της Φαύστας, Μαξιμιανό, ή τον σύζυγό της, Κωνσταντίνο. Το πιο πιθανό είναι το δεύτερο, και το γεγονός ότι εκείνη συνήθιζε να διαμένει σε χωριστή κατοικία μάλλον αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο που δείχνει ότι ο Κωνσταντίνος και η Φαύστα δεν είχαν τόσο στενές σχέσεις. Ακόμη σώζονται ερείπια του Domus Faustae, ενώ στο Palazzo Massimo της Ρώμης φυλάσσονται ορισμένες τοιχογραφίες με μυθολογικές και άλλες σκηνές σε κλίμακα μεγαλύτερη του φυσικού, οι οποίες προέρχονται από εκεί.

Το 326 ή λίγο αργότερα, η Φαύστα πέθανε κατά την διάρκεια ενός λουτρού. Το ζήτημα του θανάτου της Φαύστας και των γεγονότων που οδήγησαν σε αυτόν θα εξεταστεί στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, σε σχέση με το ζήτημα του θανάτου του Κρίσπου.

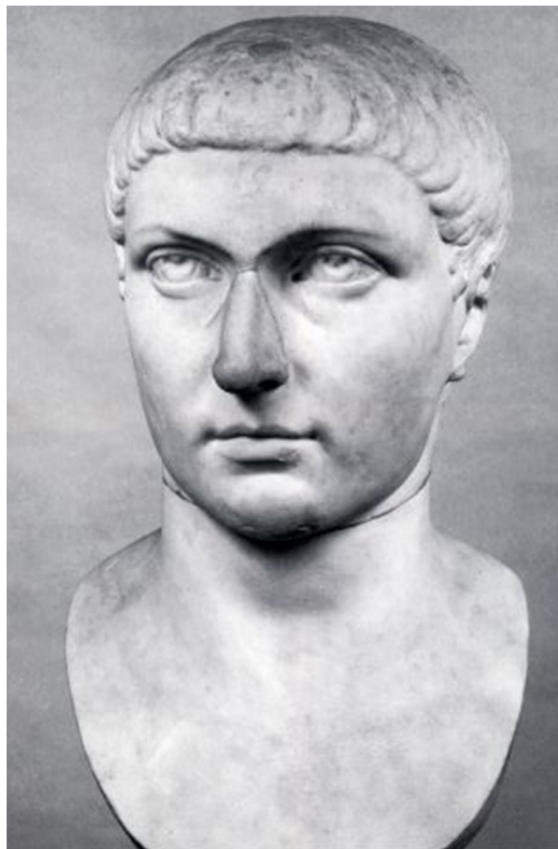
---

²⁶ Οπάτος, επίσκοπος Μιλέβης, *Περί του σχίσματος των Δονατιστών* 1.23.

Κρίσπος

Νόμισμα του Κωνσταντίνου με την μορφή του Κρίσπου (Τύπος RIC VII Arelate 254).
Νομισματοκοπείο Αρελάτης. Συλλογή American Numismatic Society. Πηγή: Βάση δεδομένων
“Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Προτομή του Κρίσπου (LSA-902). Βατικανό, Μουσείο Chiaramonti. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last
Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Ο Κρίσπος ήταν γιος του Κωνσταντίνου και της Μινερβίνας, και γεννήθηκε γύρω στο 300²⁷, στις ανατολικές επαρχίες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ ο πατέρας του βρισκόταν ως όμηρος στην επικράτεια του Διοκλητιανού, αυτοκράτορα της Ανατολής. Το πλήρες όνομά του ήταν Flavius Julius Crispus. Η μητέρα του, Μινερβίνα, μάλλον πέθανε λίγο μετά την γέννησή του, και ο πατέρας του απουσίαζε πολύ συχνά σε εκστρατείες. Έτσι, την ανατροφή του μάλλον ανέλαβε η γιαγιά του, Ελένη, η οποία είναι γνωστό από τις πηγές ότι έτρεφε για αυτόν πολύ μεγάλη στοργή²⁸. Εξάλλου, είναι πολύ πιθανό ο Κρίσπος να ονομάστηκε Flavius Julius Crispus επειδή η Ελένη ονομαζόταν Flavia Julia Helena. Το 306, ο Κωνσταντίνος αναχώρησε από την αυλή του Γαλέριου, ο οποίος είχε διαδεχτεί τον Διοκλητιανό ως αυτοκράτορας της Ανατολής, και επέστρεψε στον πατέρα του, Κωνσταντίο Α΄. Κατά την φυγή του στην Δύση, πήρε μαζί του την μητέρα του και τον γιο του, και τους πήγε στους Τρεβήρους της Γαλατίας²⁹, την έδρα του Κωνσταντίου, και αργότερα του ίδιου, ή τους είχε στείλει εκεί λίγο πιο πριν. Μετά τον θάνατο του πατέρα του τον επόμενο χρόνο, ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την Φαύστα, και αργότερα απέκτησε με εκείνη πέντε παιδιά. Ωστόσο, η αδυναμία του Κωνσταντίνου φαίνεται ότι ήταν ο Κρίσπος. Ο γάμος του Κωνσταντίνου με την Φαύστα ήταν ξεκάθαρα μια πολιτική κίνηση, ενώ ο γάμος του με την Μινερβίνα δεν ήταν.

Ο Κρίσπος μεγάλωσε στους Τρεβήρους, και έλαβε χριστιανική μόρφωση. Ο Κωνσταντίνος ανέθεσε την εκπαίδευση του Κρίσπου στον ηλικιωμένο χριστιανό ρητοροδιδάσκαλο Λακτάντιο. Ο Λακτάντιος προερχόταν από την ρωμαϊκή βόρεια Αφρική, και διέπρεψε ως καθηγητής της λατινικής ρητορικής στην Νικομήδεια, όπου ο Κωνσταντίνος πέρασε σημαντικό μέρος της νεότητάς του. Ο Λακτάντιος ήταν ιδιαίτερα θερμός χριστιανός, επιδόθηκε στην συγγραφή έργων που είχαν ως αντικείμενο την υπεράσπιση και επεξήγηση της χριστιανικής διδασκαλίας, και έζησε, με την θέλησή του, μια φτωχική ζωή. Όπως αναφέρει ο Ιερώνυμος, «ο Λακτάντιος, ο πιο εύλωτος άνθρωπος της εποχής του, εκπαίδευσε τον Κρίσπο στην λατινική γραμματεία, αλλά ο ίδιος παρέμεινε φτωχός σε αυτή την ζωή, καθώς στερούνταν

---

²⁷ Odahl, *Constantine*, 73. Barnes, *Constantine*, 48.

²⁸ Odahl, *Constantine*, 73.

²⁹ Οι Τρέβηροι (Augusta Treverorum) της Γαλατίας είναι η σημερινή Τριρ (Trier) στην σημερινή Γερμανία, στα σύνορα με την σημερινή Γαλλία. Η ίδια πόλη είναι γνωστή και με το γαλλικό της όνομα, Trèves, αφού κατά το παρελθόν ανήκε στην Γαλλία.

ακόμη και τα αναγκαία»³⁰. Φαίνεται ότι ο Κωνσταντίνος είχε γνωρίσει τον Λακτάντιο στην Νικομήδεια, και φρόντισε να τον φέρει στους Τρεβήρους για την εκπαίδευση του γιου του. Φαίνεται ότι μαθητής του Λακτάντιου υπήρξε και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος μαζί με τον γιο του. Μια σύγκριση των νόμων, των επιστολών και των ομιλιών του Κωνσταντίνου με τα γραπτά του Λακτάντιου αποκαλύπτει ότι η επιρροή του Λακτάντιου στην διαμόρφωση της σκέψης του Κωνσταντίνου υπήρξε καθοριστική³¹. Θα μπορούσε, λοιπόν, να πει κανείς ότι ο Κωνσταντίνος και ο Κρίσπος υπήρξαν συμμαθητές του χριστιανού γραμματικού Λακτάντιου.

Ο Κωνσταντίνος ανακήρυξε τον Κρίσπο σε καίσαρα την 1η Μαρτίου του 317 στην Σαρδική³², και μαζί του ανακήρυξε σε καίσαρες τον δεύτερο γιο του, Κωνσταντίνο Β΄, και τον ανεψιό του, Λικίνιο Β΄, ο οποίος ήταν γιος του αυτοκράτορα της Ανατολής, Λικίνιου Α΄. Στον Κρίσπο, όμως, ο Κωνσταντίνος έδωσε την πρώτη θέση έναντι τόσο του αδελφού όσο και του εξαδέλφου του, κάτι το οποίο ο Κωνσταντίνος τόνιζε με έμφαση μέσω των νομισμάτων που έκοβε. Ο Κρίσπος διατήρησε την πρώτη θέση έναντι όλων των αδελφών του για όλη την διάρκεια της ζωής του, ακόμη και μετά την ανακήρυξη σε καίσαρα του Κωνσταντίνου Β΄ το 324. Ταυτόχρονα, ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Κρίσπο την διακυβέρνηση της Γαλλίας, της Βρεταννίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, με έδρα τους Τρεβήρους. Ακόμη, ο Κρίσπος εξελέγη στο ενιαύσιο αξίωμα του υπάτου τρεις φορές: το 318, το 321 και το 324³³.

Το 320 και το 323, ο Κρίσπος είχε ηγετικό ρόλο σε εκστρατείες κατά των επιτιθέμενων Φράγκων και Αλαμανών, στις οποίες οι Ρωμαίοι αναδείχθηκαν νικητές. Οι νίκες του Κρίσπου κατά των γερμανικών φύλων προβάλλονται μέσω νομισμάτων, και εξυμνούνται από τον ρήτορα Ναζάριο και τον ποιητή Οπτατιανό Πορφύριο³⁴.

Ο Κρίσπος παντρεύτηκε μια γυναίκα με το όνομα Ελένη, και απέκτησε ένα παιδί, του οποίου δεν γνωρίζουμε το φύλο ούτε το όνομα. Όταν γεννήθηκε το εγγονάκι του, ο Κωνσταντίνος, για να εορτάσει αυτό το γεγονός, διέταξε την απελευθέρωση πολλών καταδίκων. Η διάταξη του Κωνσταντίνου, η οποία εκδόθηκε στις 30 Οκτωβρίου του 322, έχει ως εξής: «Εξαιτίας της γέννησης παιδιού στον Κρίσπο και την Ελένη,

³⁰ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, 274η Ολυμπιάδα. Πρβλ. Ιερώνυμος, *Περί επιφανών ανδρών*, 80.

³¹ Odahl, *Constantine*, 9, 85-86, 331-333.

³² Η σημερινή Σόφια, πρωτεύουσα της Βουλγαρίας.

³³ Pohlsander, "Crispus", 86-87.

³⁴ Pohlsander, "Crispus", 87-88.

απονέμουμε χάρη σε όλους τους εγκληματίες εκτός από τους μάγους, τους δολοφόνους και τους μοιχούς.»³⁵

Το 324, ο Κρίσπος συνέβαλε καθοριστικά στην τελική νίκη του Κωνσταντίνου κατά του Λικίνιου, ως επικεφαλής του στόλου του Κωνσταντίνου. Λίγο πριν την οριστική λήξη του πολέμου, ο Κρίσπος συνέτριψε τον στόλο του Λικίνιου στην ναυμαχία της Καλλίπολης. Στην συνέχεια, ο Κωνσταντίνος και ο Κρίσπος ξαναβρήκαν ο ένας τον άλλο στην πόλη του Βυζαντίου, και εκεί ήταν που ο Κωνσταντίνος έμαθε για την νίκη του Κρίσπου. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, ο Λικίνιος ηττήθηκε οριστικά στην μάχη της Χρυσούπολης³⁶.

Η παρακάτω δήλωση του ανώνυμου Συνεχιστή του Κασσίου Δίωνος είναι χαρακτηριστική:

«Οι ανδραγαθίες³⁷ του Κρίσπου, του γιου του Κωνσταντίνου, αποδείχθηκαν μεγάλες, και ο Λικίνιος, ο οποίος ηττήθηκε από αυτόν πολλές φορές, έλεγε, δυσανασχετώντας, αυτούς τους στίχους του Ομήρου: «Γέρο, είναι βέβαιο ότι σε ταλαιπωρούν νέοι πολεμιστές, και η δική σου δύναμη έχει καταστραφεί, και σε καταδιώκουν δύσκολα γηραιά.»³⁸»³⁹.

Ο Κρίσπος υπήρξε στενός και αξιόπιστος συνεργάτης του πατέρα του.

Ο Ευτρόπιος χαρακτηρίζει τον Κρίσπο ως «έναν εξαιρετο άνδρα» (*egregium virem*)⁴⁰.

Ο Ευσέβιος Καισαρείας χαρακτηρίζει τον Κρίσπο με τις φράσεις «βασιλεύς φιλανθρωπάτος» (δηλαδή ένας βασιλεύς απολύτως φιλόανθρωπος)⁴¹ και «βασιλεύς θεοφιλέστατος και τα πάντα του πατρός όμοιος» (δηλαδή ένας βασιλεύς απολύτως αγαπημένος από τον Θεό και σε όλα όμοιος με τον πατέρα του)⁴².

Ο ρήτορας Ναζάριος από την Μπορντώ, σε έναν πανηγυρικό του που εκφωνήθηκε το 321, γράφει: «Ήδη ο ευγενέστερος καίσαρας απολαμβάνει το σεβασμό του πατέρα

³⁵ *Codex Theodosianus* 9.38.1.

³⁶ Pohlsander, "Crispus", 88.

³⁷ Δηλαδή οι γενναίες πράξεις, τα κατορθώματα.

³⁸ Όμηρος, *Ιλιάς* Θ 102-103.

³⁹ Συνεχιστής Δίωνος Κασσίου, Απόσπασμα 14.2, σελ. 199.

⁴⁰ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.6.

⁴¹ Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 10.9.4.

⁴² Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 10.9.6.

του και όλων των αδελφών του, και παρουσιάζεται ενώπιόν μας με το θαυμασμό όλων για την αξία του. Αυτόν τον τελευταίο σκληρό χειμώνα, με τον άγριο παγετό του, διάβηκε με απίστευτη ταχύτητα πέρα από απέραντες αποστάσεις, μέσα στα χιόνια, για να κερδίσει μια μεγάλη νίκη. Δεν είναι το δικό σου στήθος που γεμίζει με χαρά, μέγιστε Κωνσταντίνε, που λιώνεις για να δεις το γιο σου μετά από τόσο πολύ χρόνο – και τον βλέπεις νικητή;»⁴³

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι ο Κωνσταντίνος ήταν πολύ υπερήφανος για τον γιο του. Ένα ακόμη στοιχείο που οδηγεί σε αυτό το συμπέρασμα είναι ότι δεν έχανε την ευκαιρία να τον τιμά μέσω νομισμάτων και μνημείων. Ο Κωνσταντίνος έκοψε γύρω στους 569 διαφορετικούς τύπους νομισμάτων με την μορφή του Κρίσπου. Σε μια επιγραφή, μάλιστα, ο Κρίσπος αποκαλείται “Flavius Crispus Invictus” (Ανίκητος Φλάβιος Κρίσπος)⁴⁴.

Το 326, όμως, λίγο καιρό μετά την κοινή νίκη του Κωνσταντίνου και του Κρίσπου εναντίον του Λικίνιου, ο Κωνσταντίνος έφθασε στο σημείο να θανατώσει τον Κρίσπο. Όπως θα διαπιστωθεί στην συνέχεια, ο Κρίσπος δεν δολοφονήθηκε, αλλά δικάστηκε και εκτελέστηκε όπως ακριβώς επέβαλλαν οι νόμοι. Μετά την εκτέλεση του Κρίσπου, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά στοιχεία, ο Κωνσταντίνος τον υπέβαλε σε καταδίκη της μνήμης (*damnatio memoriae*), δηλαδή διέταξε την απομάκρυνση των αγαλμάτων του και την απάλειψη κάθε επίσημης αναφοράς στο πρόσωπό του⁴⁵.

Η τύχη της γυναίκας και του παιδιού του Κρίσπου μετά την θανάτωσή του είναι άγνωστη. Ωστόσο, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η νεαρή χήρα του Κρίσπου θα πήρε το παιδί της και θα επέστρεψε στον πατέρα της.

Λίγο καιρό μετά την εκτέλεση του Κρίσπου, το ίδιο έτος ή λίγο αργότερα, πέθανε και η δεύτερη σύζυγος του Κωνσταντίνου, Φαύστα, υπό μυστηριώδεις συνθήκες, και ο θάνατός της συσχετίστηκε από πολλούς με εκείνον του Κρίσπου και αποδόθηκε στον Κωνσταντίνο. Η υπόθεση, όμως, θα διαλευκανθεί στην συνέχεια.

---

⁴³ Ναζάριος, *Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε για τον Κωνσταντίνο αύγουστο (Λατινικός Πανηγυρικός Χ)*, 36-37 (Μετάφραση Κώστα Καραστάθη).

⁴⁴ Pohlsander, “Crispus”, 79.

⁴⁵ Pohlsander, “Crispus”, 103.

Ο Ευτρόπιος γράφει ότι ο Κωνσταντίνος «θανάτωσε τον γιο του, έναν εξάίρετο άνδρα»⁴⁶. Ακόμη, γράφει ότι «λίγο αργότερα, [θανάτωσε] την γυναίκα του», δηλαδή την Φαύστα⁴⁷.

Όπως διαβάζουμε στην *Επιτομή της απωλεσθείσας Εκκλησιαστικής Ιστορίας του Φιλοστόργιου*, εκείνος έγραφε «ότι ο Κωνσταντίνος σκότωσε τον γιο του Πρίσκο⁴⁸, αφού παρασύρθηκε από διαβολές της μητριάς [του], αλλά και εκείνην, πάλι, η οποία πιάστηκε να μοιχεύεται με κάποιον από τους κούρσωρες, διέταξε να πεθάνει από ασφυξία εξαιτίας των ζεστών ατμών του λουτρού»⁴⁹.

Οι κούρσωρες ήταν οι αυτοκρατορικοί αγγελιαφόροι⁵⁰.

Ο συντάκτης της *Επιτομής περί των καισάρων* γράφει: «[Μ]ε την καθοδήγηση της Φαύστας, της συζύγου του, όπως νομίζουν, διέταξε να θανατωθεί ο γιος του, Κρίσπος. Τότε, όταν η μητέρα του, Ελένη, από υπερβολική οδύνη, τον επέπληξε, αυτός σκότωσε την γυναίκα του, Φαύστα, η οποία πετάχθηκε σε καυτά λουτρά»⁵¹.

Ο Ζώσιμος γράφει: «Επειδή [ο Κωνσταντίνος] υποψιάστηκε τον γιο του Κρίσπο – ο οποίος, όπως προανέφερα, είχε αξιωθεί να γίνει Καίσαρας –, ότι είχε ερωτικές σχέσεις με τη μητριά του Φαύστα, τον σκότωσε χωρίς καν να λογαριάσει τον φυσικό νόμο της συγγένειας που τους συνέδεε. Και επειδή η μητέρα του Κωνσταντίνου, η Ελένη, υπέφερε πολύ με το κακό που είχε συμβεί και ήταν απαρηγόρητη για το φόνο του νέου, ο Κωνσταντίνος, για να την παρηγορήσει, υποτίθεται, πήγε να θεραπεύσει το κακό, διαπράττοντας και άλλο μεγαλύτερο. Παράγγειλε να υπερθερμάνουν ένα λουτρό, με το οποίο έκλεισε την Φαύστα, για να τη βγάλει αργότερα νεκρή.»⁵²

Το συγκεκριμένο σενάριο έχει εντελώς μυθιστορηματικό χαρακτήρα. Πρόκειται για ένα εξεζητημένο σενάριο, το οποίο μάλλον βασίζεται στον μύθο του Ιππόλυτου. Ο Ιππόλυτος ήταν γιος του Θησέα, του γνωστού ήρωα και βασιλιά των Αθηνών. Η μητριά του Ιππόλυτου, Φαίδρα, προσπάθησε να τον αποπλανήσει. Επειδή, όμως, ο

---

⁴⁶ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.6.

⁴⁷ Το ίδιο.

⁴⁸ Εκ παραδρομής ο συγγραφέας ή κάποιος αντιγραφέας έγραψε «Πρίσκος» αντί για «Κρίσπος».

⁴⁹ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 2.4.

⁵⁰ Ενδεικτικά: Bartikian, “Βυζαντινό κλητορολόγιο”, 257.

⁵¹ *Επιτομή περί των καισάρων* 41.11-12.

⁵² Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.29.2 (Απόδοση Θ. Καλαϊτζάκη).

Ιππόλυτος απέρριψε τις προτάσεις της, η Φαίδρα τον συκοφάντησε στον Θησέα, λέγοντάς του ότι ο Ιππόλυτος την είχε βιάσει. Τότε ο Θησέας τον καταράστηκε, με αποτέλεσμα εκείνος να πεθάνει. Αργότερα, όμως, ο Θησέας έμαθε την αλήθεια, ενώ η Φαίδρα αυτοκτόνησε.

Την ίδια παράδοση μεταφέρει και ο Ιωάννης ο Ρόδιος, συγγραφέας του *Μαρτυρίου* του Αγίου Αρτεμίου⁵³, και ο χρονογράφος Ιωάννης Ζωναράς⁵⁴, βασιζόμενοι στις αναφορές των προγενέστερων.

Ο ίδιος ο Ζώσιμος, πάντως, σε κάποιο άλλο σημείο του έργου του, μιλώντας για την μητέρα των τριών μικρότερων γιων του Κωνσταντίνου, αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος «την κατηγορήσε για μοιχεία και τη σκότωσε»⁵⁵. Από σύγχυση, όμως, θεωρούσε ότι αυτή η γυναίκα δεν ήταν η Φαύστα, αλλά κάποια άλλη.

Επιπλέον, όπως επισημαίνει ο καθηγητής Paul Stephenson, «αυτή η ιστορία δεν στέκει καλά, διότι αν ο Κωνσταντίνος είχε όντως μετανιώσει για την βιαστική του κρίση, θα περίμενε κανείς να αποκατασταθεί η μνήμη του Κρίσπου. Αυτό δεν έγινε.»⁵⁶

Αξίζει να υπογραμμιστεί η φράση «όπως νομίζουν» ή, με άλλα λόγια, «όπως νομίζει ο κόσμος», την οποία χρησιμοποιεί ο συντάκτης της *Επιτομής περί καισάρων*. Είναι σαφές ότι τα παραπάνω είναι απλώς λαϊκές υποθέσεις και φήμες.

Ο Ιερώνυμος αναφέρει ότι ο Κρίσπος σκοτώθηκε με σκληρότατο τρόπο⁵⁷ και ότι ο Κωνσταντίνος σκότωσε τον Κρίσπο⁵⁸, αλλά δεν αναφέρει την αιτία.

Το *Πασχάλιον Χρονικόν* απλώς αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος, «αφού του έβαλαν λόγια εναντίον του [Κρίσπου], τον σκότωσε»⁵⁹.

Ο χρονογράφος Παύλος Ορώσιος θεωρεί ότι ο Κωνσταντίνος εκτέλεσε τον Κρίσπο επειδή ο Κρίσπος ασπάστηκε την αίρεση του Αρειανισμού⁶⁰. Αυτό, βέβαια, είναι

---

⁵³ *Μαρτύριον Αγίου Αρτεμίου*, σελ. 16.

⁵⁴ Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.2.12-13.

⁵⁵ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.39.1.

⁵⁶ Stephenson, *Constantine*, 221.

⁵⁷ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 325.

⁵⁸ Ιερώνυμος, *Περί επιφανών ανδρών*, 80.

⁵⁹ *Πασχάλιον Χρονικόν*, έτος 325.

παράλογο, γιατί ο Κωνσταντίνος δεν είχε εκτελέσει ποτέ κανέναν με την κατηγορία της αίρεσης.

Ο Γρηγόριος, επίσκοπος Τουρώνης, θεωρεί ότι ο Κρίσπος και η Φαύστα συνωμοτούσαν από κοινού κατά του Κωνσταντίνου, και ότι αυτή ήταν η αιτία του θανάτου τους⁶¹.

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι κανείς δεν γνώριζε γιατί θανατώθηκε ο Κρίσπος.

Ο Αυρήλιος Βίκτωρ αναφέρει ότι «ο μεγαλύτερος στην ηλικία από αυτούς [δηλαδή τους Καίσαρες], είχε θανατωθεί – αβέβαιο για ποιον λόγο –, με δικαστική απόφαση του πατέρα του»⁶². Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος δίνει ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο, στο πλαίσιο της αναφοράς του σε ένα μεταγενέστερο γεγονός. Το 354, ενώ ήταν αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος Β΄, ο Γάλλος, ο οποίος ήταν ετεροθαλής εξάδελφος του Κωνσταντίνου και είχε τοποθετηθεί από εκείνον ως καίσαρας, συνελήφθη, με διαταγή του Κωνσταντίνου, για ορισμένες εκτελέσεις τις οποίες ο Γάλλος είχε διατάξει και τις οποίες ο Κωνσταντίνος έκρινε ως παράνομες. Ο Αμμιανός, λοιπόν, γράφει ότι μετά την σύλληψή του, ο Γάλλος οδηγήθηκε και εκτελέστηκε «στην Ιστρία, κοντά στην πόλη της Πόλας⁶³, όπου πληροφορούμαστε ότι παλαιότερα θανατώθηκε ο γιος του Κωνσταντίνου, ο Κρίσπος»⁶⁴. Από την παραπάνω αναφορά προκύπτει ότι το μέρος όπου θανατώθηκε ο Κρίσπος δεν πρέπει να είναι καθόλου τυχαίο. Η Πόλα φαίνεται ότι αποτελούσε έδρα ανωτάτου δικαστηρίου και τόπο φυλάκισης πολιτικών καταδίκων.

Αποκλείεται η θανάτωση του Κρίσπου να οφείλεται σε επιρροή της Φαύστας. Η συνολική πορεία του Κωνσταντίνου αποδεικνύει ότι εκείνος δεν ήταν καθόλου αφελής, ούτε άβουλος. Επιπλέον, η Φαύστα δεν ήταν σε θέση να ασκήσει κάποια ιδιαίτερη επιρροή στον Κωνσταντίνο. Κατ' αρχάς, ο γάμος του Κωνσταντίνου και της Φαύστας δεν βασιζόταν στον έρωτα, αλλά ήταν ένας γάμος με χαρακτήρα εντελώς πολιτικό. Ακόμη, η ιδιαίτερα στενή σχέση η οποία είναι γνωστό ότι συνέδεε τον Κωνσταντίνο με την μητέρα του, την Ελένη, αποκλείει την πιθανότητα να βρισκόταν

---

⁶⁰ Παύλος Ορόσιος, *Ιστορία κατά των παγανιστών* 7.26.

⁶¹ Γρηγόριος Τουρώνης, *Ιστορία των Φράγκων* 1.36.

⁶² Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 41.11.

⁶³ Η σημερινή πόλη Πούλα (Pula) στην παραλιακή βορειοδυτική Κροατία.

⁶⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.11.20.

ο Κωνσταντίνος με έναν τόσο ακραίο και μονομερή τρόπο κάτω από την επιρροή της Φαύστας. Από τις αναφορές του συντάκτη της *Επιτομής περί καισάρων* και του Ζώσιμου, μάλιστα, γίνεται φανερό ότι η Ελένη έτρεφε μεγάλη αγάπη προς τον εγγονό της, Κρίσπο. Φαίνεται ότι η Ελένη ήταν εκείνη που μεγάλωσε τον Κρίσπο. Ο Κωνσταντίνος είχε στενή σχέση και με άλλη μια γυναίκα της οικογένειάς του, την ετεροθαλή αδελφή του, Κωνσταντία. Συνεπώς, ο Κωνσταντίνος δεν μπορεί για κανέναν λόγο να θεωρηθεί ότι επηρεαζόταν τόσο πολύ από την Φαύστα, ώστε για χάρη της να σκοτώσει τον αγαπημένο του γιο.

Είναι σαφές ότι ο Κρίσπος εκτελέστηκε για την διάπραξη κάποιου εγκλήματος, και αυτό το έγκλημα θα πρέπει να ήταν κάτι πάρα πολύ βαρύ. Ο Κωνσταντίνος ως αυτοκράτορας ήταν ιδιαίτερα επιεικής⁶⁵. Αφού, λοιπόν, ο Κωνσταντίνος έδειξε επιείκεια σε άλλους, δεν θα έδειχνε στον γιο του, εάν ο θιγόμενος δεν ήταν κάποιος τρίτος; Ίσως το αδίκημα για το οποίο εκτελέστηκε ο Κρίσπος ήταν κάποιο αδίκημα που σχετιζόταν με την άσκηση των καθηκόντων του ως καίσαρα ή ως υπάτου, δηλαδή κάποιο είδος κατάχρησης εξουσίας. Υπάρχουν, μάλιστα, κάποια στοιχεία που φαίνεται ότι αποκαλύπτουν ποιο ακριβώς ήταν το αδίκημα του Κρίσπου.

Όπως αναφέρει ο Ιερώνυμος στο *Χρονικόν* του, ο θάνατος του Κρίσπου πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος με τον θάνατο του Λικίνιου Β' (ή Λικινιανού), γιου του Λικίνιου Α'⁶⁶. Το ότι οι δύο θάνατοι από χρονικής άποψης συνδέονταν στενά μεταξύ τους φαίνεται και από μια αναφορά του Ευτρόπιου⁶⁷.

Η χρονική εγγύτητα των δύο θανάτων μάλλον υποδεικνύει ότι συνδέονταν και νοηματικά.

Έχει υποθεθεί ότι αυτός που σκότωσε τον Λικίνιο Β' ήταν ο Κωνσταντίνος. Ο Ιερώνυμος εκφράζει αυτή την άποψη εμμέσως, ενώ ο Ευτρόπιος την εκφράζει ευθέως. Ωστόσο, αυτή η άποψη δεν βασίζεται σε κάποιο συγκεκριμένο στοιχείο.

Ο Λικίνιος Β' ήταν γιος του Λικίνιου Α' και της Κωνσταντίας, της ετεροθαλούς αδελφής του Κωνσταντίνου. Μετά την τελική ήττα του Λικίνιου από τον

---

⁶⁵ Ενδεικτικά: Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων*, 41.3. Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.6-7. Λιβάνιος, *Λόγος 59* (*Βασιλικός εις Κωνσταντίον και Κώνσταντα*), 29. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ομιλία ΚΑ' εις τους ανδριάντας* (*Ομιλία εις την επάνοδον του επισκόπου Φλαβιανού*), 11.

⁶⁶ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 325.

⁶⁷ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.6.

Κωνσταντίνο με την τεράστια συμβολή του Κρίσπου, ο Κωνσταντίνος χάρισε την ζωή στον Λικίνιο Α΄, μετά από παράκληση της Κωνσταντίας, αλλά μετά από λίγο άλλαξε γνώμη και τον εκτέλεσε για τα αδικήματά του⁶⁸. Ο Λικίνιος Α΄ θανατώθηκε στις αρχές του 325, ενώ ο γιος του, Λικίνιος Β΄, δολοφονήθηκε λίγους μήνες αργότερα. Από αναφορά του Ζώσιμου προκύπτει ότι ο Λικίνιος Β΄ είχε γεννηθεί το 315⁶⁹, οπότε όταν δολοφονήθηκε ήταν μόλις 10 ή 11 χρονών.

Νόμισμα του Λικίνιου Α΄ με την μορφή του Λικίνιου Β΄ (Τύπος RIC VII Nicomedia 42). Βερολίνο, Münzkabinett. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Οι πηγές συμφωνούν ότι ο Κωνσταντίνος έδειχνε ιδιαίτερη στοργή προς την Κωνσταντία, την μητέρα του Λικίνιου Β΄. Της απένειμε τον τίτλο “nobilissima femina” (ευγενέστατη κυρία), και έκοψε στο νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης μια σειρά από χάλκινα νομίσματα προς τιμήν της. Τα νομίσματα αυτά στην μία όψη φέρουν απεικόνιση της Κωνσταντίας με την επιγραφή “CONSTANTIA N[OBILISSIMA] F[EMINA]” και ένα στεφάνι μέσα στο οποίο υπάρχει η επιγραφή “PIETAS PVBLICA” (αφοσίωση του Κοινού) και γύρω από το οποίο η επιγραφή “SOROR CONSTANTINI AVGVSTI” (αδελφή του αύγουστου

⁶⁸ Η καταγωγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, 6.29.

⁶⁹ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.20.2.

Κωνσταντίνου). Φαίνεται, μάλιστα, ότι η Κωνσταντία ήταν αυτή που ανέθρεψε τα παιδιά του Κωνσταντίου από την Φαύστα, μετά τον θάνατο εκείνης. Τόση ήταν η εκτίμηση που ο Κωνσταντίνος έτρεφε προς την Κωνσταντία, που για χάρη της ανακάλεσε από την εξορία τον αιρετικό ιερέα Άρειο, τον οποίο ο ίδιος είχε εξορίσει⁷⁰. Σε σχέση με αυτό το γεγονός, ο εκκλησιαστικός ιστορικός Θεοδώρητος Κύρρου αναφέρει: «Μετά τον θάνατο του ασεβούς άνδρα της, ο περίφημος Κωνσταντίνος έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να την φροντίσει, και δεν την άφηνε να βιώσει τις θλίψεις της χηρείας, και την εποχή που εκείνη πέθαινε, αυτός βρισκόταν στο πλευρό της, παρέχοντάς της την αρμόζουσα περιποίηση.»⁷¹ Οι επαφές της Κωνσταντίας με αρειανιστές κληρικούς φαίνεται ότι ήταν και η αιτία της στροφής ενός από τους γιους του Κωνσταντίνου, του Κωνσταντίου Β΄, προς την αίρεση του αρειανισμού⁷². Εάν ο Κωνσταντίνος είχε δολοφονήσει ή εκτελέσει τον γιο της Κωνσταντίας, θα ήταν μάλλον απίθανο να διατηρήσει μια τόσο καλή σχέση μαζί της. Ταυτόχρονα, η μεγάλη αγάπη του Κωνσταντίνου για την αδελφή του δείχνει ότι εκείνος δεν θα άφηγε τον φόνο του γιου της ατιμώρητο.

---

⁷⁰ Ιερώνυμος, *Επιστολές* 133.4. Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.27. Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.2. Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 1.9.

⁷¹ Θεοδώρητος Κύρρου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.2.

⁷² Βλ. σελ. 96-100 της παρούσας εργασίας.

Νόμισμα του Κωνσταντίνου Α΄ με την μορφή της Κωνσταντίας (Τύπος RIC VII Constantinople 15).

Πηγή: Richard Delbrück, *Spätantike Kaiserporträts. Von Constantinus Magnus bis zum Ende des Westreichs*, Berlin/Leipzig 1933.

Το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος εκτέλεσε τον Λικίνιο Α΄ δεν ερχόταν σε αντίθεση με την αγάπη του για την αδελφή του, ούτε θα ήταν ικανό να κλονίσει την σχέση του μαζί της, αφού η σχέση του Λικίνιου και της Κωνσταντίας δεν ήταν καθόλου καλή. Συγκεκριμένα, είναι γνωστό ο Λικίνιος απατούσε την Κωνσταντία συστηματικά. Ο συντάκτης της *Επιτομής περί καισάρων* αναφέρει ότι ο Λικίνιος «δεν ήταν ξένος προς την σεξουαλική ασυδοσία»⁷³. Ο Ευσέβιος Καισαρείας αναφέρει ότι ο Λικίνιος ατίμασε πολλές παντρεμένες και ανύπαντρες γυναίκες⁷⁴. Ο ανώνυμος συγγραφέας του κειμένου με τον συμβατικό τίτλο *Η καταγωγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου*, πάλι, αναφέρει ότι ο Λικίνιος ατίμασε τις γυναίκες πολλών μελών της ανώτερης τάξης⁷⁵. Από μια διάταξη του Θεοδοσιανού Κώδικα, μάλιστα, είναι σαφές ότι ο Λικίνιος είχε και έναν νόθο γιο από μια δούλη του⁷⁶. Ακόμη, στο *Μαρτύριον* του

⁷³ *Επιτομή περί καισάρων*, 41.8.

⁷⁴ Ευσέβιος Καισαρείας, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 1.55.

⁷⁵ *Η καταγωγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου*, 5.22.

⁷⁶ *Codex Theodosianus* 4.6.2.

Βασιλέως, επισκόπου Αμασείας, αναφέρεται ότι ο Λικίνιος προσπάθησε να αναγκάσει μια χριστιανή δούλη της Κωνσταντίας να κοιμηθεί μαζί του. Εκείνη αρνήθηκε και ζήτησε την βοήθεια της κυρίας της, η οποία την φυγάδευσε στην Αμάσεια του Πόντου, θέτοντάς την υπό την προστασία του τοπικού επισκόπου Βασιλέως. Τελικά, όμως, ο Λικίνιος έμαθε τι συνέβη, και αποκεφάλισε τον επίσκοπο Βασιλέα. Δεν κατάφερε να βρει την Γλαφύρα, όμως, καθώς εκείνη είχε ήδη αποβιώσει. Στην συνέχεια, ο Βασιλεύς και η Γλαφύρα τιμήθηκαν ως άγιοι⁷⁷. Δεν υπάρχει, λοιπόν, κάτι που να δείχνει ότι η Κωνσταντία θα λυπήθηκε ιδιαίτερα με τον θάνατο του Λικίνιου. Επιπλέον, ο Λικίνιος ήταν παγανιστής, είχε καταδαφίσει και είχε κλείσει εκκλησίες, είχε εκδιώξει τους χριστιανούς από το παλάτι και από ολόκληρο τον στρατό, και μάλιστα είχε εκτελέσει αρκετούς χριστιανούς για την εναντίωσή τους στον παγανισμό, όπως ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και οι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες της Σεβαστείας, ενώ η Κωνσταντία ήταν θρησκευόμενη χριστιανή. Εάν, όμως, ο Κωνσταντίνος σκότωνε τον γιο της αδελφής του, ο οποίος, μάλιστα, ήταν μόλις 10 ή 11 ετών, αυτό θα κλόνιζε την σχέση του με την αδελφή του οριστικά.

Μήπως, όμως, ο Κωνσταντίνος ήθελε τον Λικίνιο Β΄ νεκρό για να τον αποκλείσει από την διαδοχή για χάρη των γιων του; Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει. Ο Κωνσταντίνος, πριν πεθάνει, μοίρασε την αυτοκρατορία στους τρεις γιους του από την Φαύστα και σε έναν ανεψιό του, τον Δαλμάτιο, αφού ο Κρίσπος είχε πεθάνει. Σε έναν άλλο ανεψιό του, τον Αννιβαλιανό, όμως, έδωσε τον τίτλο “Rex Regum et Ponticarum Gentium” (Βασιλιάς των βασιλιάδων και των εθνών του Πόντου), από το οποίο είναι σαφές ότι σκόπευε να τον ορίσει ως ηγεμόνα των εδαφών που θα κατακτούσε από την Περσική Αυτοκρατορία ή και της ίδιας της Περσικής Αυτοκρατορίας. Συνεπώς, τα σχέδια του Κωνσταντίνου για την διαδοχή του είχαν αρκετό χώρο και για ανεψιούς. Εάν, πάντως, ο Κωνσταντίνος ήθελε να αποκλείσει εντελώς τον Λικίνιο Β΄ από την διαδοχή, μπορούσε απλώς να τον ευνουχίσει.

Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι ως δάσκαλο του Λικίνιου Β΄ ο Κωνσταντίνος όρισε τον ευνοούμενό του Φλάβιο Οπτάτο, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν συγγενής της μητέρας του, Ελένης, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας. Ο Φλάβιος Οπτάτος παντρεύτηκε

---

⁷⁷ Ιωάννης, πρεσβύτερος Νικομηδείας, *Μαρτύριον αγίου Βασιλέως, επισκόπου Αμασείας* (Bibliotheca Hagiographica Graeca 239). *Συναξάριον Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως*, 629-632 (26 Απριλίου).

την κόρη ενός ξενοδόχου από την Παφλαγονία, ενώ κόρη ξενοδόχου από την Παφλαγονία φαίνεται ότι ήταν και η ίδια η Ελένη. Ο Κωνσταντίνος τίμησε τον Οπτάτο με τον υψηλό τίτλο του πατρικίου, πριν ακόμη από τους γνωστούς συγγενείς του. Το 334, μάλιστα, τον ανέδειξε σε ύπατο⁷⁸. Ταυτόχρονα, ο Ευτρόπιος περιγράφει τον Λικινιανό ως «έναν νέο αξιαγάπητου χαρακτήρα»⁷⁹. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Κωνσταντίνος έτρεφε συμπάθεια προς τον Λικίνιο Β΄. Πολύ δύσκολα θα τον δολοφονούσε. Απεναντίας, θα είχε πολλούς λόγους να τιμωρήσει όποιον τον δολοφόνησε.

Πιθανότατα, λοιπόν, ο Κρίσπος εκτελέστηκε για την δολοφονία του εξαδέλφου του.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι σχέσεις των δύο νέων δεν θα ήταν καθόλου καλές. Ο Κρίσπος είναι διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ήττα και, κατ' επέκταση, στην εκτέλεση του πατέρα του Λικινίου Β΄, Λικίνιου Α΄, ενώ ο Λικίνιος Β΄ πολύ εύκολα θα μπορούσε να γίνει αντιληπτός από τον Κρίσπο ως ανταγωνιστής για τον θρόνο. Ο Λικίνιος Β΄ είχε βασιλική καταγωγή τόσο από την πλευρά του πατέρα του, όσο και από την πλευρά της μητέρας του. Ήταν ταυτόχρονα γιος του Λικίνιου Α΄, αυτοκράτορα της Ανατολής, και από την πλευρά της μητέρας του, Κωνσταντίας, εγγονός του Κωνσταντίου Α΄, αυτοκράτορα της Δύσης. Επιπλέον, πολλοί ήταν εκείνοι που έβλεπαν την γιαγιά του Κρίσπου, Ελένη, σαν παλλακίδα του Κωνσταντίου Α΄, αλλά και την μητέρα του, Μινερβίνα, σαν παλλακίδα του Κωνσταντίνου. Από την άλλη, η γιαγιά του Λικίνιου Β΄, Θεοδώρα, ήταν αναγνωρισμένη από όλους ως σύζυγος του Κωνσταντίου Α΄, και η μητέρα του, Κωνσταντία, ήταν και αυτή αναγνωρισμένη ως σύζυγος του πατέρα του. Επίσης, ο Κωνσταντίνος μάλλον αγαπούσε τον ανηψιό του, Λικίνιο Β΄, και οπωσδήποτε είχε ιδιαίτερη αδυναμία στην Κωνσταντία, την μητέρα του Λικίνιου και ετεροθαλή αδελφή του ίδιου του Κωνσταντίνου. Δεν θα ήταν καθόλου απίθανο ο Κωνσταντίνος να σκόπευε να δώσει και στον ανηψιό του Λικίνιο Β΄ κάποιο μερίδιο της αυτοκρατορίας. Πραγματικά, μετά τον θάνατο του Λικίνιου Β΄ και του Κρίσπου, ο Κωνσταντίνος έδωσε μερίδια της αυτοκρατορικής αρχής σε άλλα δύο ανήψια του, τον Δαλμάτιο και τον Αννιβαλλιανό, και όχι μόνο στους εναπομείναντες γιους του. Ο

---

⁷⁸ Barnes, *Constantine*, 164.

⁷⁹ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.6.

Δαλμάτιος θα κυβερνούσε το Ιλλυρικό⁸⁰, και ο Αννιβαλλιανός θα γινόταν ο βασιλιάς της Περσίας, εφόσον εκείνη κατακτιόταν από τους Ρωμαίους. Ακόμη κι αν ο Κωνσταντίνος δεν σκόπευε να εγκαταστήσει τον Λικίνιο Β΄ ως συγκληρονόμο των γιων του, όμως, εκείνος θα μπορούσε στο μέλλον να διεκδικήσει από μόνος του ένα μερίδιο της αυτοκρατορίας ή και το σύνολό της, και μάλιστα είναι σαφές ότι διέθετε, χάρη στην καταγωγή του, ιδιαίτερα ισχυρά ερείσματα για μια τέτοια αξίωση – πολύ πιο ισχυρά, αν μη τι άλλο, από εκείνα του ίδιου του Κρίσπου. Μπορεί, λοιπόν, ο Κρίσπος να τον δολοφόνησε είτε εκ προμελέτης είτε κατά την διάρκεια κάποιας διένεξης.

Μόνο μία αναφορά υπάρχει στον τρόπο με τον οποίο θανατώθηκε ο Κρίσπος. Οι συγγραφείς Σιδώνιος Απολλινάρις και Γρηγόριος της Τουρ αναφέρουν ότι ο Κωνσταντίνος σκότωσε τον Κρίσπο με την χορήγηση δηλητηρίου⁸¹. Η χορήγηση δηλητηρίου δεν συνηθιζόταν στο ρωμαϊκό δίκαιο ως ποινή. Εάν αυτή η πληροφορία είναι έγκυρη, αυτό σημαίνει ότι ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να δώσει στον γιο του την δυνατότητα να εκτελεστεί με έναν πιο ήπιο και αναίμακτο τρόπο.

Από όλες τις πηγές, και έμμεσες και άμεσες, καθιστάται ολοφάνερο ότι η μεγάλη αδυναμία του Κωνσταντίνου ήταν ο Κρίσπος. Εκτός από αυτό, όμως, ο Κωνσταντίνος, με το να σκοτώσει τον Κρίσπο, ρίσκαρε την καταστροφή όλων όσων ο ίδιος είχε δημιουργήσει. Ο Κρίσπος ήταν μόνος ικανός να διατηρήσει την αυτοκρατορία του πατέρα του. Όταν θανατώθηκε ο Κρίσπος, ο Κωνσταντίνος Β΄ ήταν εννέα ετών, ο Κωνσταντίνος οκτώ, και ο Κώνστας τριών. Ακόμη, ο Κωνσταντίνος θυσίασε το ολοφάνερο όνειρό του για μελλοντική τετραρχική διοίκηση της αυτοκρατορίας από τέσσερις δικούς του γιους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κωνσταντίνος, πριν πεθάνει, δεν όρισε μόνο τους τρεις γιους του από την Φαύστα ως διαδόχους του, αλλά και έναν ανεψιό του, Δαλμάτιο, προκειμένου για να εξασφαλίσει ότι μετά τον θάνατό του θα ακολουθούσαν το οικείο σε αυτόν τετραρχικό σύστημα διοίκησης.

---

⁸⁰ «Ιλλυρικό» ονόμαζαν οι Ρωμαίοι ολόκληρη την χερσονήσο των Βαλκανίων, πλην της Θράκης, τμημάτων της Βουλγαρίας, και της Ρουμανίας).

⁸¹ Γρηγόριος Τουρώνης, *Ιστορία των Φράγκων* 1.36.

Από το νομοθετικό έργο του Κωνσταντίνου προκύπτει ότι εκείνος ήταν παθιασμένος με την δικαιοσύνη και την ηθική. Ακόμη, σώζονται τα πρακτικά μιας δίκης στην οποία ο Κωνσταντίνος προήδρευε, τα οποία οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα⁸².

Ο χρονογράφος Ιωάννης Ζωναράς, ο οποίος είχε στην διάθεσή του πολλές πηγές της εποχής του Κωνσταντίνου, οι οποίες έχουν πλέον χαθεί, αναφέρει για εκείνον την ακόλουθη ενδιαφέρουσα πληροφορία:

«Παραδίδεται μάλιστα πως μισούσε την κακία και πως συνήθιζε να λέει ότι ο ηγέτης δεν πρέπει να λυπάται κανένα απολύτως πράγμα, ούτε καν τα ίδια του τα μέλη, προκειμένου να εξασφαλίσει τη δημόσια τάξη. Φερόταν δε με επιείκεια σε όλους όσοι μετανοούσαν για τις κακές τους πράξεις, λέγοντας ότι το άρρωστο και σάπιο μέλος πρέπει να κόβεται, για να μην μολύνει και τα υγιή μέλη, όχι όμως και αυτό που έχει ήδη θεραπευθεί ή που βρίσκεται στο στάδιο της ανάρρωσης.»⁸³

Ο Ζωναράς, ο οποίος, μάλιστα, υπήρξε δικαστής, διακρίνεται για την κριτική του σκέψη, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια των πληροφοριών του. Ακόμη, έχει ιδιαίτερη σημασία ότι ο ίδιος ο Ζωναράς δεν συνδέει καν αυτή την αναφορά του με την εκτέλεση του Κρίσπου.

Είναι λάθος να χαρακτηρίζεται η θανάτωση του Κρίσπου από τον Κωνσταντίνο ως δολοφονία. Ο Κωνσταντίνος έκανε το καθήκον του, και μάλιστα με την πιο μεγάλη προσωπική θυσία. Ο αυτοκράτορας ήταν ο ανώτατος φορέας της δικαστικής εξουσίας στο ρωμαϊκό κράτος. Επιπλέον, ο ηγέτης έπρεπε να ηγείται με το προσωπικό του παράδειγμα, και να αποτελεί πρότυπο για τους υπηκόους του. Το ότι ο Κωνσταντίνος εκτέλεσε τον Κρίσπο για το έγκλημα το οποίο εκείνος είχε διαπράξει, δείχνει το πόσο πιστός ήταν στις αρχές του και το πόσο μεγάλο βάρος έδινε στην δικαιοσύνη και στην ηθική.

Παρατηρούμε ότι ο Κωνσταντίνος ποτέ δεν δημοσιοποίησε την αιτία για την οποία εκτέλεσε τον Κρίσπο, γι' αυτό και υπήρχε τέτοια σύγχυση στην κοινή γνώμη και στους συγγραφείς εκείνης της περιόδου σε σχέση με αυτό το ζήτημα. Είναι σαφές ότι ενήργησε έτσι από μια αίσθηση αξιοπρέπειας. Δεν ήθελε να ντροπιαστεί ακόμη

---

⁸² Corcoran, "Emperor and Citizen", σελ. 41-42, 50.

⁸³ Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.4.25-26. Απόδοση Ιορδάνη Γρηγοριάδη (*Ιωάννης Ζωναράς: Επιτομή Ιστοριών* (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας 5), τόμ. Α', Αθήνα 1995).

περισσότερο η οικογένειά του. Θα μπορούσε, όμως, να χρησιμοποιήσει τον εκτέλεση του Κρίσπου ως διαφήμιση της δικής του ευθυκρισίας. Επέλεξε, όμως, να μην το κάνει. Αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει προς όφελός του την εκτέλεση του Κρίσπου, ως ευκαιρία για δική του αυτοπροβολή. Προτίμησε να κατηγορείται για σκληρότητα, παρά να εκθέσει πλήρως τον γιο του και να χρησιμοποιήσει την εκτέλεσή του για να διαφημίσει τον εαυτό του. Αυτό λέει πολλά για τον χαρακτήρα του Κωνσταντίνου.

Όσο για την Φαύστα, ίσως ήταν συνεργός του Κρίσπου στον φόνο του Λικίνιου Β΄. Οπωσδήποτε η ίδια θα είχε συμφέρον από την απομάκρυνση του μικρού Λικίνιου, αλλά και από την διαταραχή των σχέσεων του Κωνσταντίνου με την ετεροθαλή αδελφή του, Κωνσταντία.

Εάν, όμως, ο θάνατος της Φαύστας δεν συνδέεται με εκείνον του Κρίσπου, τότε πού θα μπορούσε να αποδοθεί;

Ο συντάκτης *Επιτομής περί καισάρων*, ο Φιλοστόργιος, ο Ζώσιμος, ο Σιδώνιος Απολλινάρις, ο Γρηγόριος της Τουρ και ο Ιωάννης Ζωναράς αναφέρουν ότι η Φαύστα πέθανε όταν κλείστηκε σε ένα υπερθερμασμένο λουτρό. Δεν γίνεται καμμία αναφορά σε εγκαύματα στο σώμα της Φαύστας, ούτε καν από τον Ζώσιμο, ο οποίος διαρκώς προσπαθεί να παρουσιάσει τον Κωνσταντίνο όσο το δυνατόν πιο αρνητικά. Μόνο δύο από αυτές τις αναφορές είναι πιο συγκεκριμένες ως προς το πώς επήλθε ο θάνατος της Φαύστας. Ο Φιλοστόργιος αναφέρει ότι η Φαύστα πέθανε από ασφυξία λόγω των ατμών⁸⁴. Ο ίδιος ο Ζώσιμος, πάλι, αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος «έκλεισε την Φαύστα» στο λουτρό, «για να τη βγάλει αργότερα νεκρή»⁸⁵. Περιέργως, αυτές οι δύο πηγές είναι οι μόνες δύο πηγές που αναφέρουν ότι η Φαύστα απατούσε τον Κωνσταντίνο. Ο Φιλοστόργιος αναφέρει ότι η Φαύστα απατούσε τον Κωνσταντίνο με έναν από τους κούρσωρες⁸⁶. Οι κούρσωρες, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, ήταν οι αυτοκρατορικοί αγγελιαφόροι. Ο Ζώσιμος, πάλι, παρά το γεγονός ότι συνέδεσε τον θάνατο της Φαύστας με εκείνον του Κρίσπου, αναφέρει ότι η μητέρα των τριών μικρότερων γιων του Κωνσταντίνου κατηγορήθηκε για μοιχεία, χωρίς ο ίδιος να καταλαβαίνει ότι μιλά για την Φαύστα⁸⁷.

---

⁸⁴ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 2.4.

⁸⁵ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.29.2.

⁸⁶ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 2.4.

⁸⁷ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.39.1.

Το να δολοφονήσει κάποιος κάποιον με την πρόκληση ασφυξίας από ατμούς, χωρίς, όμως, να υπάρχουν εγκαύματα, φαίνεται μάλλον απίθανο. Αυτό που είναι ακόμη πιο εντυπωσιακό, είναι ότι ένας θάνατος σε καυτό λουτρό χωρίς εγκαύματα πράγματι θα μπορούσε να έχει άμεση σχέση με περιπτώσεις γυναικών που συνήψαν εξωσυζυγικές σχέσεις, αλλά αυτό οφείλεται σε έναν παράγοντα που διέφυγε της προσοχής των ιστορικών πηγών της εποχής. Συγκεκριμένα, είναι γνωστό ότι κατά την ρωμαϊκή περίοδο, τα θερμά λουτρά χρησιμοποιούνταν συχνά από γυναίκες για την πρόκληση αποβολής. Ο γυναικολόγος του 2ου αιώνα Σωρανός δίνει συγκεκριμένες οδηγίες για την πραγματοποίηση έκτρωσης με αυτόν τον τρόπο. Επίσης, είναι γεγονός ότι μέχρι την νεότερη εποχή, οι εκτρώσεις πάρα πολύ συχνά κατέληγαν στον θάνατο όχι μόνο του αγέννητου παιδιού, αλλά και της μητέρας – γι’ αυτό και σε περιπτώσεις ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, συνήθως προτιμούνταν όχι η έκτρωση, αλλά η εγκατάλειψη του παιδιού μετά την γέννησή του. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η Φάυστα, η οποία απατούσε τον Κωνσταντίνο με έναν κούρσωρα και έμεινε έγκυος, προσπάθησε να κάνει έκτρωση για να συγκαλύψει την παράνομη σχέση της. Η έκτρωση, όμως, οδήγησε και στον δικό της θάνατο. Η ιδέα ότι ο θάνατος της Φάουστας οφείλεται σε έκτρωση προτάθηκε για πρώτη φορά από τον καθηγητή David Woods⁸⁸, και υιοθετήθηκε από τον καθηγητή Paul Stephenson⁸⁹. Ο τελευταίος, μάλιστα, κάνει την εξής παρατήρηση: «Εάν ο Κωνσταντίνος το έμαθε αυτό, μπορεί κάποιος να είναι σίγουρος ότι η ντροπή θα εξασφάλιζε την σιωπή του, και εκείνη όλων των άλλων, σχετικά με αυτό το ζήτημα.»⁹⁰ Εξάλλου, η Φάυστα ήταν η μητέρα των πέντε εναπομείναντων παιδιών του.

Ο γάμος της Φάουστας με τον Κωνσταντίνο δεν ήταν από έρωτα. Φαίνεται, ακόμη, ότι υπήρχε μεταξύ τους μεγάλη διαφορά ηλικίας, η οποία ήταν γύρω στα 20 χρόνια. Ο Κωνσταντίνος πιθανότατα δεν ξεπέρασε ποτέ τον έρωτά του για την Μινερβίνα, την πρώτη του σύζυγο, και έδειχνε φανερή εύνοια προς τον γιο του από την Μινερβίνα. Ήταν υπεύθυνος για τον θάνατο του πατέρα της, Μαξιμιανού, και του αδελφού της, Μαξέντιου, οι οποίοι επιχειρούσαν να τον εξοντώσουν. Ακόμη, ίσως οι έντονες μεταφυσικές αναζητήσεις του να την ξένιζαν και να την απωθούσαν. Πατέρα της ήταν ο Μαξιμιανός, ο οποίος υπήρξε ένας από τους εχθρικούς ρωμαίους

---

⁸⁸ Woods, “On the Death of the Empress Fausta”.

⁸⁹ Stephenson, *Constantine*, 222-223.

⁹⁰ Stephenson, *Constantine*, 223.

αυτοκράτορες απέναντι στον Χριστιανισμό. Ο Ιωάννης Ζωναράς, ο οποίος βασιζόταν σε παλαιότερες πηγές, αναφέρει ότι η Φαύστα ήταν παγανίστρια⁹¹. Ένα άλλο ζήτημα ήταν η διαρκής ενασχόληση του Κωνσταντίνου με την διοίκηση της αυτοκρατορίας και οι συχνές απουσίες του σε εκστρατείες. Ιδιαίτερα, την περίοδο που προηγήθηκε του θανάτου της Φαύστας, ο Κωνσταντίνος ήταν απορροφημένος με τον πόλεμο κατά του Λικίνιου, με τις εργασίες της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου (325) και με τις προετοιμασίες των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης. Οπωσδήποτε η εκτέλεση του Κρίσπου θα τον σημάδεψε ανεξίτηλα και θα τον αποξένωσε ακόμη περισσότερο από την Φαύστα. Ίσως όλα αυτά υπήρξαν η αφορμή να αναζητήσει η Φαύστα κάποιον άλλον άνδρα.

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι ο θάνατος της Φαύστας αφ' ενός ήταν ανεξάρτητος από εκείνον του Κρίσπου, και αφ' ετέρου δεν οφειλόταν σε δολοφονία της από τον Κωνσταντίνο.

Μετά τον ντροπιαστικό θάνατό της, ο Κωνσταντίνος υπέβαλε και εκείνην σε καταδίκη της μνήμης, όπως είχε συμβεί λίγο νωρίτερα με τον Κρίσπο. Το ότι η Φαύστα ήταν ένοχη για κάτι πολύ σοβαρό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι κανείς από τους τρεις γιους της δεν τόλμησε ποτέ να την προβάλει δημόσια.

---

⁹¹ Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.1.2.

Κωνστάντιος Β΄

Χάλκινη προτομή του Κωνσταντίου Β΄ (LSA-562). Ρώμη, Musei Capitolini (Palazzo del Conservatori). Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Αμέθυστος με την εγχάρακτη μορφή του Κωνσταντίου Β΄ (Berlin, inv. misc. 30931). Πηγή: Ιστότοπος “University of Oxford Classical Art Research Centre” (<http://www.beazley.ox.ac.uk>).

Νόμισμα του Κωνσταντίου Β΄ (Τύπος RIC VIII Rome 229). Οίκος δημοπρασιών Maison Palombo.

Πηγή: Ιστότοπος <http://en.numista.com/>.

Πολιτική και στρατιωτική δράση

Ο Κωνσταντίος Β΄ ήταν ο τρίτος γιος του Κωνσταντίνου, και ο δεύτερος της Φαύστας. Το πλήρες όνομά του ήταν Φλάβιος Ιούλιος Κωνσταντίος. Ο Κωνσταντίος γεννήθηκε στις 7 Αυγούστου του 317, πιθανότατα στο Ιλλυρικό, και προβιβάστηκε από τον πατέρα του σε καίσαρα στις 8 Νοεμβρίου του 324 στην Νικομήδεια, σε ηλικία 7 ετών. Γύρω στο 327, σε ηλικία περίπου 10 ετών, ο Κωνσταντίος έχασε την μητέρα του, και μάλιστα με ιδιαίτερα βίαιο και ντροπιαστικό τρόπο. Αυτή η απώλεια φαίνεται ότι τον σημάδεψε για όλη του την ζωή. Γύρω στο 334, ο Κωνσταντίνος έστειλε τον Κωνσταντίο στους Τρεβήρους ως αντικαταστάτη του Κωνσταντίνου Β΄, ο οποίος διακυβερνούσε την Γαλατία, αλλά χρειάστηκε να συνοδεύσει τον πατέρα τους σε μια εκστρατεία του κατά των Γόθων, οι οποίοι λεηλατούσαν τις παραμεθόριες περιοχές της Αυτοκρατορίας. Μετά την ήττα των Γόθων, ο Κωνσταντίος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Στην συνέχεια, ο πατέρας του του ανέθεσε την διακυβέρνηση των διοικήσεων της Ανατολής και της Αιγύπτου, έχοντας ως έδρα την

Αντιόχεια. Όταν ο Κωνσταντίνος πέθανε στις 22 Μαΐου του 337 στην Νικομήδεια, κανείς από τους γιους του δεν ήταν κοντά του. Μόλις έμαθε για τον θάνατο του πατέρα του, ο Κωνσταντίνος ξεκίνησε αμέσως για την Νικομήδεια και φρόντισε για την κηδεία του. Το καλοκαίρι του 337, ο Κωνσταντίνος πολέμησε και νίκησε τους Σαρμάτες στην κεντρική Ευρώπη⁹². Στην συνέχεια, συναντήθηκε με τους δύο εναπομείναντες αδελφούς του, Κωνσταντίνο και Κώνστα, στο Βιμινάκιο της Άνω Μοισίας⁹³, και εκεί οι τρεις καίσαρες αναγορεύθηκαν από τον στρατό σε αυγούστους στις 9 Σεπτεμβρίου του 337.

Λίγο μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου και την αναχώρηση του Κωνσταντίου Β΄ για την Κωνσταντινούπολη, ο πέρσης βασιλιάς Σαπώρ εισέβαλε στην ρωμαϊκή επαρχία της Μεσοποταμίας, με πρώτο στόχο την κατάληψη της πόλης της Νίσιβης⁹⁴, η οποία βρισκόταν κοντά στα σύνορα των δύο κρατών. Ας σημειωθεί, ακόμη, ότι εκείνη την εποχή, η Νίσιβη υπήρξε σημαντικό κέντρο των γραμμάτων και των επιστημών⁹⁵. Στις 16 Ιουνίου του 337, ο Σαπώρ άρχισε να πολιορκεί την Νίσιβη. Μετά από περίπου δύο μήνες, όμως, αναγκάστηκε να υποχωρήσει, εξαιτίας αδιάκοπων επιθέσεων από σμήνη κουνουπιών και σκνιπών εναντίον των ελεφάντων και των αλόγων των Περσών, καθώς και εναντίον των ίδιων, κάτι που φαίνεται ότι είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ασθενειών στο στρατόπεδό τους. Οι κάτοικοι της Νίσιβης απέδωσαν αυτά τα γεγονότα στις προσευχές του επισκόπου τους, Ιακώβου, ο οποίος διακρινόταν από μεγάλη προσωπική αρετή⁹⁶.

Στην συνέχεια, το καλοκαίρι ή το φθινόπωρο του 337, ενώ ο Κωνσταντίνος βρισκόταν στην Παννονία⁹⁷, οι Πέρσες κατέλαβαν την Αρμενία και πήραν τον βασιλιά της, Τιγράνη Ζ΄, αιχμάλωτο, εξαιτίας της προδοσίας του από κάποιους αρμένιους

---

⁹² Barnes, "Two victory titles of Constantius".

⁹³ Η σημερινή πόλη Κόστολατς (Kostolac) στην ανατολική Σερβία.

⁹⁴ Η σημερινή πόλη Nusaybin στην νοτιοανατολική Τουρκία (Κουρδιστάν).

⁹⁵ Lieu, "Nisibis".

⁹⁶ Ενδεικτικά: Εφραίμ Σύρος, *Ύμνοι της Νίσιβης*, 13-16. Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 338. Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.26. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 345/6. Burgess, "The First Siege of Nisibis".

⁹⁷ Η Παννονία ήταν μια περιοχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που αποτελούνταν από τμήματα των μετέπειτα χωρών της Αυστρίας, της Ουγγαρίας, της Σλοβακίας, της Σλοβενίας, της Σερβίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Κροατίας. Αυτή η περιοχή διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην ιστορία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον 3ο αιώνα μ.Χ. και έπειτα.

ευγενείς⁹⁸. Η Αρμενία ήταν αυτόνομο βασίλειο υπό την επικυριαρχία της Ρώμης. Αξίζει να σημειωθεί ότι και παλαιότερα η Αρμενία είχε καταληφθεί από τους Πέρσες το 252, αλλά ελευθερώθηκε το 297 ή το 298 μετά την ήττα του πέρση βασιλιά Ναρσή από τον ρωμαίο αυτοκράτορα Γαλέριο στην μάχη των Σατάλων, στην οποία πήρε μέρος και ο Κωνσταντίνος ως αξιωματικός.

Από τα τέλη του 337 μέχρι το 350, ο Κωνσταντίνος ήταν απασχολημένος με την άμυνα της Αυτοκρατορίας έναντι των Περσών, και βρισκόταν σχεδόν χωρίς διακοπή στην περιοχή της Συρίας. Ως έδρα του είχε την Αντιόχεια, αλλά πολλές φορές διέμενε σε άλλες πόλεις, όπως η Έδεσσα⁹⁹, η Ιεράπολη¹⁰⁰ και η Νίσιβη¹⁰¹.

Μέχρι το 340, όπως μαρτυρείται από μια επιγραφή που βρέθηκε στην σημερινή Ρουμανία, ο Κωνσταντίνος είχε ήδη νικήσει τους Πέρσες σε κάποια μάχη¹⁰². Ο χρονογράφος Θεοφάνης αναφέρει ότι το 341 ή 342, ο Κωνσταντίνος νίκησε τους Πέρσες και τέλεσε θριαμβευτική πομπή¹⁰³. Ο Αθανάσιος, επίσκοπος Αλεξανδρείας, πάλι, αναφέρει ότι κατά την διάρκεια της Συνόδου της Σαρδικής, η οποία πραγματοποιήθηκε το 343, έφθασε η είδηση της νίκης του Κωνσταντίνου κατά των Περσών¹⁰⁴. Ακόμη, ο ιστορικός Φήστος αναφέρει ότι στην μάχη των Ναρασάρων, η οποία έλαβε χώρα επί Κωνσταντίνου, σκοτώθηκε ο Ναρσής, αδελφός του πέρση βασιλιά Σαπώρ, και νίκησαν οι Ρωμαίοι¹⁰⁵. Η μάχη αυτή οπωσδήποτε θα πρέπει να τοποθετηθεί στην περίοδο πριν το 351, καθώς δεν μνημονεύεται στο σωζόμενο τμήμα του έργου του ιστορικού Αμμιανού Μαρκελλίνου, το οποίο αρχίζει τότε. Δεν είναι σαφές εάν οι παραπάνω τρεις αναφορές αναφέρονται στην ίδια νίκη ή σε διαφορετικές.

Εκείνη την εποχή, ο Κωνσταντίνος κατάφερε να εκδιώξει τους Πέρσες από την Αρμενία, την οποία εκείνοι είχαν καταλάβει, και τους εξανάγκασε να απελευθερώσουν τον βασιλιά της Αρμενίας, Τιγράνη Ζ', ο οποίος ήταν υποτελής των

---

⁹⁸ Ιουλιανός, *Πανηγυρικός εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνον*. Chaumont, "Armenia and Iran".

⁹⁹ Η σημερινή πόλη Urfa ή Şanlıurfa στην νοτιοανατολική Τουρκία (Κουρδιστάν).

¹⁰⁰ Η σημερινή πόλη Manbij στην βορειοδυτική Συρία (Κουρδιστάν).

¹⁰¹ Η σημερινή πόλη Nusaybin στην νοτιοανατολική Τουρκία (Κουρδιστάν).

¹⁰² Barnes, "Two victory titles of Constantius".

¹⁰³ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 341/2.

¹⁰⁴ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 16.

¹⁰⁵ Φήστος, *Σύνοψη* 27.3.

Ρωμαίων, και την οικογένειά του. Στην συνέχεια, ο Κωνσταντίος αποκατέστησε στον θρόνο της Αρμενίας τον Αρσάκη Β΄, γιο του Τιγράνη, καθώς ο Τιγράνης είχε τυφλωθεί από τους Πέρσες¹⁰⁶. Ο Κωνσταντίος έδωσε ως σύζυγο στον Αρσάκη την Ολυμπιάδα, κόρη του Αβλάβιου, επάρχου πραιτωρίων της Ανατολής επί Κωνσταντίνου, και πρώην μνηστή του Κώνστα. Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος αναφέρει ότι ο Αρσάκης ήταν πιστός φίλος των Ρωμαίων¹⁰⁷.

Το καλοκαίρι του 344 (ή, κατ' άλλη άποψη, του 348), έλαβε χώρα η νυχτερινή μάχη των Σιγγάρων¹⁰⁸, στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο Κωνσταντίος, και οποία κατέληξε σε μεγάλες απώλειες και για τις δύο πλευρές. Προτού ακόμη αρχίσει η μάχη, οι Πέρσες υποχώρησαν προς την κατεύθυνση ενός οχυρού, και οι Ρωμαίοι, παρά την αντίθετη γνώμη του Κωνσταντίου, τους καταδίωξαν, αν και η ώρα ήταν περασμένη και το έδαφος ήταν δύσβατο. Αφού οι Ρωμαίοι διένυσαν τρέχοντας μια ιδιαίτερα μεγάλη απόσταση, κατέλαβαν το οχυρό, σκοτώνοντας τους Πέρσες που βρίσκονταν μέσα σε αυτό. Ωστόσο, επειδή είχαν διψάσει πολύ, έστρεψαν όλη την προσοχή τους στις δεξαμενές νερού που υπήρχαν μέσα στο οχυρό, και ταυτόχρονα κρατούσαν αναμμένες δάδες, με αποτέλεσμα οι Πέρσες που ήταν κρυμμένοι έξω από το φρούριο να τους επιτεθούν με τόξα και βέλη. Τελικά, όμως, οι συγκεκριμένοι Πέρσες απωθήθηκαν από τους Ρωμαίους που είχαν μείνει πιο πίσω, με επικεφαλής τον Κωνσταντίο. Μετά από αυτό, φαίνεται ότι για ένα διάστημα έπαυσαν οι εχθροπραξίες. Φαίνεται ότι υπήρξε και μια άλλη μάχη μεταξύ Ρωμαίων και Περσών στα Σίγγαρα, κατά την οποία οι Ρωμαίοι ηττήθηκαν¹⁰⁹.

Το 346, ο Σαπώρ πολιορκήσε για δεύτερη φορά την Νίσιβη, αυτή την φορά για 3 μήνες, και πάλι χωρίς επιτυχία¹¹⁰.

Στις 18 Ιανουαρίου του 350, ο Μαγνέντιος, ένας φραγκικής καταγωγής κόμης δύο ρωμαϊκών λεγεώνων, αναγορεύθηκε αυτοκράτορας από ένα μεγάλο μέρος του στρατεύματος του δυτικού τμήματος της Αυτοκρατορίας, και σκότωσε τον

---

¹⁰⁶ Ιουλιανός, *Πανηγυρικός εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίον*. Chaumont, "Armenia and Iran".

¹⁰⁷ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.11.1-3.

¹⁰⁸ Το σημερινό Σιντζάρ (Sinjar) στο βορειοδυτικό Ιράκ (Κουρδιστάν).

¹⁰⁹ Ιουλιανός, *Πανηγυρικός εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίον*. Αμμιανό Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 18.5.7, 18.9.3, 19.2.8, 19.9.9. Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 348. Φήστος, *Σύνοψις*, 27.

¹¹⁰ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 346. Εφραίμ Σύρος, *Ύμνοι της Νίσιβης*, 13-16. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 345/6.

Κώνσταντα, τον μοναδικό επιζώντα αδελφό του Κωνσταντίου και αυτοκράτορα της Δύσης. Όταν έγινε η εξέγερση του Μαγνέντιου, ο Κωνσταντίος βρισκόταν στην Έδεσσα¹¹¹.

Τον Μάρτιο του 350, τα στρατεύματα του Ιλλυρικού αναγόρευσαν σε αυτοκράτορα τον ηλικιωμένο μάγιστρο των στρατιωτών του Ιλλυρικού, Βετρανίωνα (στις ελληνικές πηγές μνημονεύεται και ως Βετεράνις). Αυτό φαίνεται ότι έγινε με πρωτοβουλία της Κωνσταντίνας, κόρης του Κωνσταντίνου και αδελφής του Κωνσταντίου, ή τουλάχιστον με την υποστήριξή της, προκειμένου να μην πέσει όλη η επικράτεια του Κώνσταντα στα χέρια του Μαγνέντιου. Ο Κωνσταντίος ήταν αναγκασμένος να δεχθεί, προσωρινά, αυτή την κατάσταση, και έστειλε στον Βετρανίωνα ένα διάδημα. Ο Βετρανίων είχε υπό τον έλεγχό του ολόκληρο το Ιλλυρικό, δηλαδή την Βαλκανική Χερσόνησο (εκτός από την Θράκη, η οποία από την αρχή υπαγόταν στον Κωνσταντίο). Πάντως, δεν έπαψε επ' ουδενί να αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία του Κωνσταντίου. Στα νομίσματα του Βετρανίωνα, ο οποίος ως νέος είχε υπηρετήσει τον Κωνσταντίνο ως στρατιώτης του, προβάλλεται ιδιαίτερα η μνήμη του Κωνσταντίνου και το όραμά του με το μονόγραμμα του Χριστού, και δηλώνεται απερίφραστα η υποταγή του Βετρανίωνα στον γιο του Κωνσταντίνου, Κωνσταντίο¹¹². Ο Ευτρόπιος αναφέρει: «Αυτόν, ενώ ήταν πια ηλικιωμένος και αγαπητός σε όλους λόγω της μακράς διάρκειας και την επιτυχίας της στρατιωτικής του υπηρεσίας, τον αναγόρευσαν σε ηγεμόνα για την υπεράσπιση του Ιλλυρικού, έναν άνδρα ευθύ, με ήθη [αυστηρά] σαν των παλαιών [Ρωμαίων], με ευχάριστη κοσμιότητα, αλλά τόσο στερημένο από όλες τις ελευθέρια τέχνες, ώστε δεν έλαβε ούτε τα πρώτα στοιχεία των γραμμάτων, παρά μόνο όταν ήταν ηλικιωμένος και είχε γίνει πια αυτοκράτορας.»¹¹³ Ο Βετρανίων αντιστάθηκε με επιτυχία στον Μαγνέντιο, και φαίνεται ότι είχε προσπαθήσει να επιλύσει τις διαφορές του Μαγνέντιου και του Κωνσταντίου με διπλωματικό τρόπο, προκειμένου να αποφευχθεί ο εμφύλιος πόλεμος, με αποτέλεσμα κάποιοι άνθρωποι του περιβάλλοντος του Κωνσταντίου να τον παρουσιάζουν σαν αναξιόπιστο.

Τον Ιούνιο του 350, ο Νεπωτιανός, ένας ανεψιός του Κωνσταντίνου, αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας και κατέλαβε την Ρώμη με την βοήθεια μιας

¹¹¹ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.22.

¹¹² Dearn, "The Coinage of Vetrano".

¹¹³ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.10.

ομάδας μονομάχων, παρά την αντίσταση ενός μέρους από τους κατοίκους της. Ο Νεπωτιανός ήταν γιος της Ευτροπίας, η οποία ήταν κόρη του Κωνσταντίου Α΄ και της Θεοδώρας, και ετεροθαλής αδελφή του Κωνσταντίνου Α΄. Ο Μαγνέντιος έστειλε τον μάγιστρο των οφφικίων του, Μαρκελλίνο, ο οποίος ανακατέλαβε την Ρώμη και εκτέλεσε τον Νεπωτιανό μέσα σε έναν μήνα από την ανάρρησή του στην εξουσία¹¹⁴.

Την άνοιξη του 350, ο Σαπώρ, με έναν τεράστιο στρατό, επιτέθηκε στην Νίσιβη για τρίτη φορά, ίσως εκμεταλλευόμενος την εξέγερση του Μαγνέντιου και τον θάνατο του Κώνστα. Ο Κωνσταντίος βρισκόταν στην Αντιόχεια, και δεν μπόρεσε να συνδράμει την πόλη. Οι Πέρσες κατασκεύασαν ένα φράγμα στον ποταμό Μυγδόσιο, με αποτέλεσμα να συσσωρευτεί μεγάλη ποσότητα νερού, και μετά από λίγο, το γκρέμισαν ξαφνικά, με αποτέλεσμα τα νερά του ποταμού να ξεχυθούν ενάντια στα τείχη με τεράστια ορμή. Τα τείχη κατέρρευσαν σε τρία διαφορετικά σημεία, και οι Πέρσες σχεδίασαν να επιτεθούν στην πόλη την επόμενη ημέρα. Ωστόσο, οι κάτοικοι της Νίσιβης κατάφεραν να επισκευάσουν τα τείχη της πόλης μέσα σε μια νύχτα, από Σάββατο προς Κυριακή. Η σωτηρία της Νίσιβης περιγράφεται από πηγές της εποχής ως θαύμα. Αργότερα, οι Πέρσες αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία της Νίσιβης για τρίτη φορά¹¹⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις τρεις πολιορκίες της Νίσιβης, στην υπεράσπισή της συνέβαλε σε πολύ μεγάλο βαθμό ο εκάστοτε επίσκοπός της. Στην πρώτη πολιορκία, ο Ιάκωβος. Στην δεύτερη, ο Βαβούς. Στην τρίτη, ο Βολογάσης¹¹⁶.

Προς το τέλος του έτους, ο Κωνσταντίος αναχώρησε από το ανατολικό μέτωπο, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον Μαγνέντιο. Ο Κωνσταντίος συνάντησε τον Βετρανίωνα στην Σαρδική, και οι δύο αυτοκράτορες μετέβησαν στην Ναϊσσό. Στην Ναϊσσό, στις 25 Δεκεμβρίου του 350, ο Κωνσταντίος έπεισε τον Βετρανίωνα να παραιτηθεί από το αξίωμα του αυτοκράτορα, έχοντας εξασφαλίσει την σύμφωνη γνώμη του στρατού. Συγκεκριμένα, τον κάλεσε να ανέβουν και οι δύο επάνω σε ένα βήμα, προκειμένου να μιλήσουν στους στρατιώτες. Ο ίδιος πήρε πρώτος τον λόγο, και εξήγησε με πολύ εύγλωττο τρόπο στους στρατιώτες τους λόγους για τους οποίους

---

¹¹⁴ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.10.

¹¹⁵ Εφραίμ Σύρος, *Ύμνοι της Νίσιβης*, 1-12. Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.26. Ιουλιανός, *Εγκώμιον εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίον*, 22. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 348/9. Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.7.

¹¹⁶ Εφραίμ Σύρος, *Ύμνοι της Νίσιβης*, 13-16.

έπρεπε να αναγνωρίσουν τον ίδιο ως αυτοκράτορα για ολόκληρη την αυτοκρατορία. Μεταξύ άλλων, τους υπενθύμισε την σχέση αμοιβαίας αγάπης που υπήρχε μεταξύ αυτών και του πατέρα του, Κωνσταντίνου, ο οποίος τους είχε φερθεί πάρα πολύ καλά. Τότε, οι στρατιώτες αφαίρεσαν την πορφύρα από τον Βετρανίωνα, και τον κατέβασαν από το βήμα. Ο Κωνσταντίνος, όμως, περιέβαλλε τον Βετρανίωνα με ιδιαίτερη τιμή, αποκαλώντας τον «πατέρα», και τρώγοντας μαζί του στο ίδιο τραπέζι όλες εκείνες τις ημέρες. Στην συνέχεια, του παραχώρησε μια έπαυλη στην Προύσα, και του παρείχε σταθερά όλα τα αναγκαία για μια ευχάριστη και άνετη απόσυρση. Ο Βετρανίων έζησε για άλλα 6 χρόνια, πηγαίνοντας συχνά στην εκκλησία, και επιδιώκοντας σε αγαθοεργίες προς τους φτωχούς¹¹⁷.

---

¹¹⁷ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.12. Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων*, 41-42. *Επιτομή περί των καισάρων*, 41.25. Ιουλιανός, *Πανηγυρικός εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνον*. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.43-44. Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτη 350-351. *Consularia Constantinopolitana*, σελ. 237 (έτος 350). *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 237 (έτος 350).

Νόμισμα του Βετρανίωνα (Τύπος RIC VIII Siscia 283). Νομισματοκοπείο Σίσκιας. Στον οπισθότυπο του νομίσματος (κάτω) διακρίνεται ο Βετρανίων που κρατά το λάβαρο με το Χ-Ρ και στέφεται από την Νίκη και η επιγραφή “HOC SIGNO VICTOR ERIS” («Με αυτό το σημείο, θα είσαι νικητής»).

Βερολίνο, Münzkabinett. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire”

(<http://numismatics.org/ocre/>).

Στις 15 Μαρτίου 351, ο Κωνστάντιος, ενώ πήγαινε να αντιμετωπίσει τον Μαγνέντιο, σταμάτησε στο Σίρμιο¹¹⁸. Εκεί αναγόρευσε σε καίσαρα τον εξάδελφό του, Γάλλο, και τον έστειλε στην Αντιόχεια, προκειμένου να αναλάβει την διακυβέρνηση του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας και να ηγηθεί της άμυνας της Αυτοκρατορίας απέναντι στους Πέρσες¹¹⁹. Ο Γάλλος ήταν γιος του Ιούλιου Κωνσταντίου, ο οποίος, με την σειρά του, ήταν γιος του Κωνσταντίου Α΄ και της Θεοδώρας. Ταυτόχρονα, ο Κωνστάντιος έδωσε στον Γάλλο την αδελφή του, Κωνσταντίνα, ως σύζυγο.

Για ένα διάστημα, οι Πέρσες αναγκάστηκαν να διακόψουν τις επιθέσεις εναντίον των Ρωμαίων, επειδή έπρεπε να αντιμετωπίσουν επιθέσεις άλλων λαών εναντίον τους στα βόρεια σύνορά τους.

Την εποχή που ήταν καίσαρας ο Γάλλος, ένα περσικό στράτευμα υπό τον αξιωματούχο Νοδοχάρη επιχείρησε να καταλάβει την πόλη Βάτναι¹²⁰, αλλά κάποιοι πέρσες στρατιώτες που κατέφυγαν στους Ρωμαίους τους προειδοποίησαν εγκαίρως. Έτσι, εκείνοι ήταν προετοιμασμένοι για την επίθεση, και ο Νοδοχάρης αναγκάστηκε να υποχωρήσει¹²¹. Επίσης, φαίνεται ότι ο Γάλλος απέκρουσε με επιτυχία μια επίθεση των Περσών κατά της Ιεράπολης¹²².

Εντωμεταξύ, ο Μαγνέντιος διόρισε ως καίσαρα τον αδελφό του, Δεκέντιο, αφήνοντάς τον στην Γαλατία ως αντικαταστάτη του, και προέλασε στην Παννονία, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον Κωνστάντιο. Ο Κωνστάντιος, ο οποίος υπερτερούσε στο ιππικό, προσπάθησε να παρασύρει τον Μαγνέντιο στην πεδινή τοποθεσία των Κιβάλων¹²³, όπου ο πατέρας του, Κωνσταντίνος, είχε νικήσει τον Λικίνιο το 314. Ο Μαγνέντιος,

---

¹¹⁸ Το Σίρμιο της Παννονίας είναι η σημερινή πόλη Σρέμσκα Μιτρόβιτσα (Sremska Mitrovica) στην βορειοδυτική Σερβία. Ήταν μια από τις πιο σημαντικές πόλεις της Ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα της επαρχίας πραιτωρίων του Ιλλυρικού (δηλαδή ολόκληρης της χερσονήσου των Βαλκανίων, πλην της Θράκης, τμημάτων της Βουλγαρίας, και της Ρουμανίας), και αυτοκρατορική έδρα.

¹¹⁹ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.25.

¹²⁰ Η σημερινή πόλη Pirsus (ή αλλιώς Suruc) στην νοτιοανατολική Τουρκία (Κουρδιστάν).

¹²¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.3.

¹²² Η σημερινή πόλη Μανμπίτζ (Manbij) στην κουρδική βορειοανατολική Συρία. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.7.5.

¹²³ Η σημερινή πόλη Βινκόβτσι (Vincovci) στην ανατολική Κροατία.

όμως, δεν τον ακολούθησε, αλλά κατέλαβε την Σισκία¹²⁴, παρά την γενναία αντίσταση των κατοίκων της, προκαλώντας φοβερές καταστροφές. Μετά από αυτά, επιχείρησε να καταλάβει το Σίρμιο¹²⁵, και αργότερα την Μούρσα¹²⁶. Τότε βρήκε ο Κωνσταντίος την κατάλληλη ευκαιρία να επιτεθεί. Στις 28 Σεπτεμβρίου του 351, τα στρατεύματα του Κωνσταντίου συγκρούστηκαν με εκείνα του Μαγνέντιου στην πεδιάδα έξω από την Μούρσα. Οι στρατιώτες των δύο αντιμαχόμενων πλευρών πολέμησαν οι μεν εναντίον των δε με ασυνήθιστη μανία. Η μάχη συνεχίστηκε για πολλές ώρες, και τελείωσε αργά την νύχτα. Ο Μαγνέντιος ηττήθηκε κατά κράτος, και παραλίγο να συλληφθεί ως αιχμάλωτος¹²⁷.

Προτομή του Μαγνέντιου (LSA-577). Βιέννη (Γαλλία), Musée archéologique de Saint-Pierre. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

¹²⁴ Η σημερινή πόλη Σισάκ (Sisak) στην κεντρική Κροατία.

¹²⁵ Η σημερινή πόλη Σρέμσκα Μιτρόβιτσα (Sremska Mitrovica) στην βορειοδυτική Σερβία.

¹²⁶ Η σημερινή πόλη Όσιγιεκ (Osijek) στην ανατολική Κροατία.

¹²⁷ Ευτρόπιος, Σύνοψη 10.12. *Επιτομή περί των Kaisarōn* 42.4. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.45-53.

Σύμφωνα με τον εκκλησιαστικό ιστορικό Σουλκίπιο Σεβήρο, ο Κωνσταντίνος δεν είχε το θάρρος να συμμετάσχει ο ίδιος στην μάχη, και πέρασε την ημέρα της διεξαγωγής της περιμένοντας με άγχος να μάθει την έκβασή της σε μια εκκλησία έξω από την Μούρσα με τον αρειανιστή επίσκοπο Ουάλεντα, ο οποίος του τόνωνε το ηθικό. Επειδή, μάλιστα, είχε φροντίσει να ενημερωθεί πρώτος για το αποτέλεσμα, ο Ουάλης ήταν ο πρώτος που ενημέρωσε για αυτό τον Κωνσταντίνο, πείθοντάς τον ότι πήρε πληροφορία από άγγελο. Έτσι, ο Ουάλης βρέθηκε σε θέση να ασκεί τεράστια επιρροή στον Κωνσταντίνο, εξαιτίας της ευκολοπιστίας του τελευταίου, και ο Κωνσταντίνος συνήθιζε να λέει δημόσια ότι όφειλε την νίκη του περισσότερο στην αξία του Ουάλεντα, παρά στην ανδρεία των στρατιωτών του¹²⁸. Εάν ο Κωνσταντίνος όντως δεν συμμετείχε στην μάχη, ίσως θα μπορούσε να δικαιολογηθεί με το σκεπτικό ότι για τον στρατό του Μαγνέντιου, το ζητούμενο ήταν η εξουδετέρωση όχι του στρατού του Κωνσταντίνου, αλλά του Κωνσταντίνου ως μεμονωμένου προσώπου.

Οι απώλειες από την μάχη της Μούρσας ήταν τεράστιες. Ο Ιερώνυμος παρατηρεί ότι σε αυτή την μάχη, «οι ρωμαϊκές δυνάμεις καταστράφηκαν»¹²⁹. Ο Ευτρόπιος γράφει: «Τεράστιες δυνάμεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας καταστράφηκαν σε αυτή την μάχη, οι οποίες θα επαρκούσαν για εξωτερικούς πολέμους οπουδήποτε, ώστε να εξασφαλίσουν πολλούς θριάμβους και ασφάλεια.»¹³⁰ Ο συντάκτης της *Επιτομής περί των καισάρων* γράφει: «Σχεδόν πουθενά δεν καταστράφηκαν σε τόσο μεγάλη έκταση οι ρωμαϊκές δυνάμεις και δεν τσακίστηκε η τύχη ολόκληρης της Αυτοκρατορίας, όσο σε αυτή την μάχη.»¹³¹ Ο Ιωάννης Ζωναράς αναφέρει ότι από τους περίπου 80.000 στρατιώτες του Κωνσταντίνου, σκοτώθηκαν 30.000, ενώ από τους 36.000 στρατιώτες του Μαγνέντιου, σκοτώθηκαν 24.000. Ο ίδιος, πάλι, αναφέρει ότι όταν ο Κωνσταντίνος είδε τα πτώματα, ξέσπασε σε κλάματα, και η λύπη του για την απώλεια τόσων ανθρώπων ήταν μεγαλύτερη από την χαρά του για την νίκη του. Ακόμη, αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος διέταξε να ενταφιαστούν όλοι οι νεκροί και να παρασχεθεί η αναγκαία ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε όλους τους τραυματίες, ανεξάρτητα από το ποιον είχαν υποστηρίξει στην μάχη¹³².

---

¹²⁸ Σουλκίπιος Σεβήρος, *Χρονικά* 2.38.

¹²⁹ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 351.

¹³⁰ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.12.

¹³¹ *Επιτομή περί των καισάρων* 42.4.

¹³² Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.8.

Μετά την ήττα του, ο Μαγνέντιος κατέφυγε στην Ιταλία, με την πρόθεση να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να αντιμετωπίσει εκ νέου τον Κωνσταντίο. Σταδιακά, όμως, το μεγαλύτερο μέρος των υποστηρικτών του προσχώρησε στον Κωνσταντίο, και ο ίδιος υποχώρησε προς την Γαλατία. Ο Μαγνέντιος πέτυχε μια ασήμαντη νίκη στο Τίκινο της βόρειας Ιταλίας¹³³ εναντίον του στρατεύματος του Κωνσταντίου, το οποίο τον καταδίωκε χωρίς την απαιτούμενη προσοχή, μετά από λίγο, όμως, ο ίδιος ηττήθηκε στο Όρος του Σέλευκου, μια τοποθεσία στις Άλπεις της νοτιοανατολικής Γαλατίας. Παράλληλα, ο Μαγνέντιος απέστειλε ως πρεσβευτή στον Κωνσταντίο έναν συγκλητικό, προτείνοντας κάποιον συμβιβασμό, ενώ αργότερα απέστειλε μια πρεσβεία από επισκόπους, δηλώνοντας ότι ήταν έτοιμος να παραιτηθεί από τον θρόνο και ζητώντας από τον αυτοκράτορα να του χορηγήσει αμνηστία και να τον δεχθεί ως στρατιώτη του. Ο Κωνσταντίος, όμως, δεν ανταποκρίθηκε στα αιτήματά του, παρ' όλο που σε παρόμοιες περιπτώσεις ήταν διαλλακτικός. Τελικά, ο Μαγνέντιος αυτοκτόνησε το 353 στο Λούγγδουνο της Γαλατίας, όταν αντιλήφθηκε ότι το στράτευμά του σχεδίαζε να τον παραδώσει στον Κωνσταντίο. Μετά από λίγο, αυτοκτόνησε και ο αδελφός του, Δεκέντιος¹³⁴.

Την άνοιξη του 354, ο Κωνσταντίος, ο οποίος βρισκόταν στην Αρελάτη¹³⁵, μετέβη στην Βαλεντία¹³⁶, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Αλαμανούς, οι οποίοι λεηλατούσαν την περιοχή. Οι Αλαμανοί αιφνιδιάστηκαν από τους Ρωμαίους, οι οποίοι πέρασαν τον Ρήνο με την βοήθεια ενός οδηγού, και ζήτησαν από τον Κωνσταντίο την σύναψη ειρήνης. Ο Κωνσταντίος, με μια ιδιαίτερα καλλιεπή και ευγενική ομιλία του, ανακοίνωσε στους στρατιώτες την πρόθεσή του να ανταποκριθεί στο αίτημα των Αλαμανών για ειρήνη, τους εξήγησε τους λόγους που τον οδήγησαν σε αυτή την απόφαση, και ζήτησε και την δική τους συγκατάθεση. Στην ομιλία του, η οποία σώζεται ακόμη, βλέπουμε ότι ο Κωνσταντίος απευθύνθηκε στους στρατιώτες με σεβασμό, και είναι χαρακτηριστικό ότι τους αποκάλυψε, «πιστότατοι

---

¹³³ Η σημερινή πόλη Πάβια στην βόρεια Ιταλία.

¹³⁴ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.12. *Επιτομή περί των καισάρων* 42.5-8. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.53-54. Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.8-9.

¹³⁵ Η σημερινή πόλη Αρλ (Arles) στην νότια Γαλλία.

¹³⁶ Η σημερινή πόλη Valence της επαρχίας Drôme στην νοτιοανατολική Γαλλία.

συστρατιώτες μου». Οι στρατιώτες συμφώνησαν ομόφωνα, και η ειρήνη με τους Αλαμανούς συνήφθη¹³⁷.

Εντωμεταξύ, στην Αντιόχεια, ο Γάλλος, με την ενθάρρυνση της Κωνσταντίνας, ήλθε σε ανοικτή σύγκρουση με την άρχουσα τάξη της επικράτειάς του. Ο Γάλλος και η Κωνσταντίνα προχώρησαν σε μια σειρά από διώξεις με την κατηγορία της καθοσίωσης ή της μαγείας, εκτελώντας αρκετούς ανθρώπους και δημεύοντας τις περιουσίες τους, και ο Αμμιανός υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο μέρος από αυτές τις διώξεις ήταν άδικες. Ο Κωνσταντίνος φρόντιζε να ενημερώνεται για τις ενέργειες του Γάλλου από τον Θαλάσσιο, έπαρχο πραιτωρίων της Ανατολής, αλλά δίσταζε να κινηθεί εναντίον του. Μετά από λίγο, ο Θαλάσσιος πέθανε από φυσικά αίτια, και ο Κωνσταντίνος έστειλε ως αντικαταστάτη του τον Δομιτιανό, τον οποίο διέταξε να προσκαλέσει εκ μέρους του τον Γάλλο στην Ιταλία με προσεκτικό τρόπο, και προχώρησε σε σταδιακή απόσπαση των στρατευμάτων του Γάλλου, με το πρόσχημα ότι ήθελε να τον προστατέψει από ενδεχόμενη εξέγερση των στρατιωτών του. Ο Δομιτιανός, όμως, απείλησε ευθέως τον Γάλλο, και εκείνος διέταξε την σύλληψή του. Όταν ο Μόντιος, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του κοιαίστορος, υπερασπίστηκε τον Δομιτιανό, ο Γάλλος διέταξε την φρουρά του να τον συλλάβει και να λυντσάρει και τους δύο. Στην συνέχεια, ο Γάλλος καταδίκασε και άλλους αθώους ανθρώπους σε θάνατο. Όταν ο Κωνσταντίνος τα έμαθε αυτά, διέταξε τον Γάλλο να έλθει να τον δει στο Μεδιολάνο. Η Κωνσταντίνα αποφάσισε να μεταβεί πρώτη στην αυλή του αδελφού της, προκειμένου να τον εξευμενίσει, αλλά αρρώστησε και πέθανε στην τοποθεσία Caeni Gallicani της Βιθυνίας. Τότε, ξεκίνησε για την Ιταλία ο ίδιος ο Γάλλος. Μέσω των ανθρώπων του, ο Κωνσταντίνος παρακολουθούσε προσεκτικά τις κινήσεις του Γάλλου, και φρόντισε ώστε εκείνος να μην μπορέσει να έρθει σε επικοινωνία με στρατιώτες σε κανένα σημείο από όπου θα περνούσε. Όταν ο Γάλλος έφθασε στο Πετόβιο της επαρχίας Νορικού¹³⁸, συνελήφθη και μεταφέρθηκε στην Πόλα της Ιστρίας¹³⁹. Ο Κωνσταντίνος έστειλε ανθρώπους του για να τον ανακρίνουν για κάθε μία από τις εκτελέσεις που εκείνος είχε διατάξει, και εκείνος επέρριψε όλη την ευθύνη στην Κωνσταντίνα. Τελικά, ο Κωνσταντίνος, έχοντας εξοργιστεί ακόμη

---

¹³⁷ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.10.

¹³⁸ Η σημερινή πόλη Πτούι (Ptuj) στην Σλοβενία.

¹³⁹ Η σημερινή πόλη Πούλα (Pula) στην Κροατία. Βλ. σελ. 27 της παρούσας εργασίας.

περισσότερο με την στάση του Γάλλου, τον καταδίκασε σε θάνατο δια αποκεφαλισμού¹⁴⁰.

Νόμισμα του Γάλλου (Τύπος RIC VIII Antioch 147). Νομισματοκοπείο Αντιόχειας. Münzkabinett der Universität Göttingen. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Το 355, λίγο μετά την εκτέλεση του Γάλλου, ο Κωνσταντίνος μετέβη από το Μεδιολάνο στην Ραετία¹⁴¹, για να αντιμετωπίσει δύο αλαμανικές φυλές, οι οποίες πραγματοποιούσαν ληστρικές επιδρομές σε ρωμαϊκά εδάφη. Μετά από προσεκτική συζήτηση, κρίθηκε πιο σωστό να μείνει ο ίδιος με ένα μέρος του στρατεύματος λίγο πιο πίσω, στα Κανινά Πεδία¹⁴², και ο Αρβιτίων, μάγιστρος των ιππέων, με το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματος να προχωρήσει στις όχθες της λίμνης Βριγαντίας¹⁴³, και να επιτεθεί εκεί στους εισβολείς. Οι τελευταίοι έστησαν ενέδρα

---

¹⁴⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.1,7,9,11.

¹⁴¹ Η ρωμαϊκή επαρχία της Ραετίας περιλάμβανε ένα μέρος της Ιταλίας (κυρίως την Λομβαρδία), το μεγαλύτερο μέρος της Ελβετίας, το Λιχτενστάιν, ένα μέρος της Γερμανίας (κυρίως την Βαυαρία), και ένα μέρος της Αυστρίας (κυρίως το Τιρόλο).

¹⁴² Η περιοχή της σημερινής πόλης Bellinzona στην νότια Ελβετία.

¹⁴³ Η λίμνη Κωνσταντία στην Ελβετία. Το όνομα Κωνσταντία πιθανότατα οφείλεται στον Κωνσταντίνο.

στο στράτευμα του Αρβετίωνα κατά την διάρκεια της νύχτας, και κατάφεραν προς στιγμή να το διασκορπίσουν. Το επόμενο πρωί, όμως, οι Ρωμαίοι αντεπιτέθηκαν, τρέποντας τους Αλαμανούς σε φυγή¹⁴⁴.

Εκείνη την εποχή, όπως γράφει ο Αμμιανός, «από μακρόχρονη αμέλεια, η Γαλατία υφίστατο πικρές σφαγές, λεηλασίες και εμπρησμούς, καθώς οι βάρβαροι πραγματοποιούσαν επιδρομές με θρασύτητα, χωρίς να παρέχει κανείς βοήθεια»¹⁴⁵. Οι εχθροί που επιτίθενταν στην Γαλατία ήταν γερμανικά φύλα. Για να αντιμετωπίσει αυτής της κατάστασης, ο Κωνσταντίνος έστειλε στην Γαλατία τον φραγκικής καταγωγής Σιλβανό, μάγιστρο των ιππέων και των πεζών. Ο πατέρας του Σιλβανού, Βονίτος, ήταν αξιωματικός του Κωνσταντίνου, και τον είχε υπηρετήσει πιστά. Ωστόσο, λίγο καιρό μετά την αποστολή του στην Γαλατία, ο Σιλβανός έπεσε θύμα μιας πλεκτάνης. Ο Δυνάμιος, επιστάτης των μεταφορικών ζώων του αυτοκράτορα, ζήτησε από τον Σιλβανό μια συστατική επιστολή. Όταν την έλαβε, έσβησε προσεκτικά το κείμενο του Σιλβανού, και στην ίδια θέση έγραψε ένα άλλο, το οποίο είχε συνωμοσιακό περιεχόμενο, αφήνοντας μόνο την υπογραφή του Σιλβανού. Αργότερα, έστειλε και στον προϊστάμενο ενός οπλουργείου μια επιστολή, με την οποία ο Σιλβανός υποτίθεται ότι τον προέτρεπε να τα ετοιμάσει όλα γρήγορα. Σε αυτή την πράξη, ο Δυνάμιος είχε ως συνεργούς άλλους τρεις υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Όταν ο Κωνσταντίνος έστειλε κάποιον να ανακαλέσει τον Σιλβανό, ο Σιλβανός, φοβούμενος μήπως ο Κωνσταντίνος τον καταδικάσει άδικα, αποφάσισε να επιτρέψει στους στρατιώτες του να τον αναγορεύσουν σε αυτοκράτορα. Ήταν ήδη γνωστό ότι ο Σιλβανός ήταν επιρρεπής στον φόβο. Τότε, ο Κωνσταντίνος, μετά από πρόταση κάποιων συμβούλων, έστειλε τον Ουρσίκινο, πρώην μάγιστρο των ιππέων, ο οποίος είχε προηγουμένως πέσει σε δυσμένεια λόγω υποψιών για έλλειψη πίστης προς τον Κωνσταντίνο, προκειμένου να τερματίσει την εξέγερση. Τον Ουρσίκινο συνόδευε και ο ίδιος ο Αμμιανός. Ο Ουρσίκινος συνάντησε τον Σιλβανό με υποκριτική φιλικότητα, αποκρύπτοντας τον σκοπό της έλευσής του, και έγινε δεκτός από εκείνον με μεγάλες τιμές. Στην συνέχεια, δωροδόκησε ορισμένους βαρβαρικής καταγωγής στρατιώτες του Σιλβανού, και εκείνοι, εισβάλλοντας στο παλάτι του, κατέσφαξαν πρώτα τους φρουρούς του, και έπειτα τον ίδιο, παρ' όλο που εκείνος βρισκόταν από πριν στο παρεκκλήσι του παλατιού, προκειμένου να παρακολουθήσει

¹⁴⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 15.4.

¹⁴⁵ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 15.5.2.

την θεία λειτουργία, και επικαλέστηκε έναντι των δολοφόνων του τον ιερό θεσμό του ασύλου. Κάποια στιγμή, ο Κωνσταντίνος πληροφορήθηκε ότι η κατηγορία εναντίον του Σιλβανού ήταν κατασκευασμένη, και διέταξε να ανευρεθεί η αλήθεια. Μετά από προσεκτική εξέταση της επιστολής, διαπιστώθηκε ότι αυτή ήταν παραχαραγμένη. Οι υπεύθυνοι, όμως, δεν τιμωρήθηκαν, εξαιτίας της παρέμβασης προσώπων που επηρέαζαν τον Κωνσταντίνο¹⁴⁶. Ο συντάκτης της *Επιτομής περί καισάρων* γράφει για τον Σιλβανό τα εξής: «Ήταν από την φύση του εξαιρετικά γοητευτικός. Αν και γεννημένος από βάρβαρο πατέρα, ήταν, όμως, ως αποτέλεσμα ρωμαϊκής παιδείας, επαρκώς καλλιεργημένος και υπομονετικός.»¹⁴⁷

Το 355, ο Κωνσταντίνος ανακήρυξε σε καίσαρα τον ετεροθαλή αδελφό του Γάλλου, Ιουλιανό. Ο Αμμιανός διασώζει την ομιλία του Κωνσταντίου προς το στράτευμα, με την οποία εκείνος ανακοίνωσε σε αυτούς την απόφασή του για προαγωγή του Ιουλιανού και ζήτησε από αυτούς την συγκατάθεσή τους. Στην συνέχεια, ο Κωνσταντίνος έστειλε τον Ιουλιανό στην Γαλατία, αναθέτοντάς του την άμυνα της αυτοκρατορίας απέναντι στους Αλαμανούς και τους Φράγκους. Ο Λιβάνιος σχολιάζει ότι ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Ιουλιανό να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα που ο ίδιος είχε δημιουργήσει, με το να ενθαρρύνει τις βαρβαρικές εισβολές, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο Μαγνέντιος¹⁴⁸. Ο Ιουλιανός δεν διέθετε προηγούμενη παιδεία ή εμπειρία στα στρατιωτικά ζητήματα, και οι θαυμαστές του είχαν την άποψη ότι ο Κωνσταντίνος τον έστειλε στην Γαλατία με την ελπίδα ότι θα σκοτωνόταν, μια άποψη την οποία μάλλον είχε προωθήσει ο ίδιος ο Ιουλιανός για τους δικούς του λόγους¹⁴⁹. Τελικά, ο Ιουλιανός είχε πολλές νίκες εναντίον των γερμανικών φυλών. Αυτές, όμως, θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως στους στρατηγούς τους οποίους ο Κωνσταντίνος είχε τοποθετήσει στο πλευρό του, παρά την απροθυμία των θαυμαστών του Ιουλιανού να αναγνωρίσουν κάτι τέτοιο. Οι επιδόσεις του ίδιου του Ιουλιανού στον στρατιωτικό τομέα μετά τον θάνατο του Κωνσταντίου ήταν εξαιρετικά κακές, και οδήγησαν στην παράδοση της Νίσιβης και της γύρω περιοχής στους Πέρσες.

---

¹⁴⁶ Αμμιανός Μακελλίνος, *Πεπραγμένα* 15.5-6.

¹⁴⁷ *Επιτομή περί των καισάρων* 42.10-11.

¹⁴⁸ Λιβάνιος, *Λόγος 18 (Επιτάφιος επί Ιουλιανώ)*, 36-37.

¹⁴⁹ Ενδεικτικά: Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 3.1.

Την άνοιξη του 357, ενώ ο Κωνσταντίος βρισκόταν στην Ρώμη, έμαθε ότι οι Σουηβοί λεηλατούσαν την Ραετία¹⁵⁰, οι Κουάδοι την Βαλερία¹⁵¹ και οι Σαρμάτες την Άνω Μοισία¹⁵² και την Κάτω Παννονία¹⁵³. Τότε, αναχώρησε για το Ιλλυρικό, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους εχθρούς. Παράλληλα, έστειλε σε κάποιο από τα μέτωπα, ή σε περισσότερα, έναν έμπιστο αξιωματικό, τον Σεβήρο, τον οποίο όρισε ως μάγιστρο των ίππων και των πεζών¹⁵⁴. Λίγο αργότερα, οι Ιουθούγγοι, μια αλαμανική φυλή με την οποία οι Ρωμαίοι είχαν συνάψει ειρήνη, λεηλατούσαν και αυτοί την Ραετία¹⁵⁵, φθάνοντας στο σημείο να πολιορκούν ακόμη και πόλεις. Ο Κωνσταντίος έστειλε εναντίον τους τον Βαρβατίωνα, ο οποίος με την ευγλωττία του ξεσήκωσε τον ενθουσιασμό των στρατιωτών, με αποτέλεσμα οι Γερμανοί να υποστούν συντριπτική ήττα¹⁵⁶. Φαίνεται ότι για ένα διάστημα, οι επιθέσεις μειώθηκαν.

Ωστόσο, κατά τα τέλη του ερχόμενου χειμώνα, οι Σαρμάτες και οι Κουάδοι άρχισαν και πάλι τις επιδρομές.

Τον Μάρτιο του 358, ο Κωνσταντίος, με ένα μέρος του στρατού του, διέσχισε τον Δούναβη επάνω σε πλωτή γέφυρα, και επιτέθηκε στους Σαρμάτες. Οι περισσότεροι από εκείνους σκοτώθηκαν, και οι υπόλοιποι τράπηκαν σε φυγή. Αυτό συνέβη στην περιοχή που βρίσκεται απέναντι από την Δεύτερη Παννονία. Με παρόμοιο τρόπο, ένα τμήμα κίνησε τους βαρβάρους στην περιοχή κοντά στην Βαλερία. Στην συνέχεια, οι Σαρμάτες, από κοινού με τους Κουάδους, σχεδίασαν να επιτεθούν στους Ρωμαίους, αφού προηγουμένως τους πλησίασαν με το πρόσχημα ότι ζητούσαν ειρήνη. Το σχέδιό τους, όμως, απέτυχε, και οι Ρωμαίοι τους συνέτριψαν εκ νέου.

Τότε, αποφάσισαν να ζητήσουν ειρήνη με ειλικρινή διάθεση, και δόθηκε σε αυτούς η άδεια να παρουσιαστούν ενώπιον του Κωνσταντίου. Ο Αμμιανός σχολιάζει ότι «ο

---

¹⁵⁰ Για την Ραετία, βλ. σελίδα 53 της παρούσας εργασίας.

¹⁵¹ Η Βαλερία (γνωστή και ως Pannonia Ripensis, δηλαδή Παρόχθια Παννονία) αποτελούσε τμήμα της Παννονίας, και αντιστοιχούσε σε τμήματα της Ουγγαρίας και της Κροατίας.

¹⁵² Η Άνω Μοισία (Moesia Superior) ή Μοισία Πρώτη (Moesia Prima) αποτελούσε τμήμα της Δακίας, διοίκησης των κεντρικών Βαλκανίων, και αντιστοιχούσε σε τμήμα της κεντρικής Σερβίας. Σε αυτή την επαρχία ανήκε η Ναϊσσός, η γενέτειρα του Κωνσταντίνου Α΄.

¹⁵³ Η Δεύτερη Παννονία ή Κάτω Παννονία αποτελούσε τμήμα της Παννονίας, και αντιστοιχούσε σε τμήματα της Ουγγαρίας, της Κροατίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Σερβίας.

¹⁵⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.10.20.

¹⁵⁵ Για την Ραετία, βλ. σελίδα 53 της παρούσας εργασίας. Για την Δεύτερη Παννονία, βλ. παραπάνω.

¹⁵⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 17.6.1.

Κωνσταντίος ήταν υπερβολικά επιεικής σε σχέση με τα συγκεκριμένα και παρόμοια ζητήματα». Ένας από τους αρχηγούς των Σαρματών, ο νεαρός πρίγκηπας Ζιζάις, έπεσε μπρούμυτα ενώπιον του Κωνσταντίου, και με λυγμούς, τον παρακάλεσε για έλεος, προκαλώντας την συγκίνηση των Ρωμαίων και του ίδιου του Κωνσταντίου. Ο Κωνσταντίος επέτρεψε στους Σαρμάτες να διατηρήσουν τα σπίτια τους χωρίς κανέναν φόβο, αλλά τους υποχρέωσε να επιστρέψουν όλους τους αιχμαλώτους Ρωμαίους. Ακολούθως, ήλθαν, μαζί με τους υπηκόους τους, οι Αραχάριος, αρχηγός ενός μέρους των φυλών των Τρανσιουγιτάνων και των Κουάδων, και ο Ούσαφερ, αρχηγός ενός άλλου μέρους των Σαρματών, προκειμένου να ζητήσουν και αυτοί ειρήνη με τους Ρωμαίους. Ο Κωνσταντίος φοβήθηκε μήπως εκείνοι στην πραγματικότητα απλώς αναζητούσαν ευκαιρία να επιτεθούν στους Ρωμαίους, και διέταξε να παρουσιαστούν χωριστά. Ο αρχηγός των Κουάδων ισχυρίστηκε πως ο αρχηγός των Σαρματών ήταν υποτελής του ίδιου, αλλά ο Κωνσταντίος αποφάσισε ότι οι Σαρμάτες, ως μόνιμοι υποτελείς των Ρωμαίων, δεν θα υπάγονταν στην εξουσία κανενός άλλου λαού, και ότι όλοι θα έπρεπε να παραδώσουν στους Ρωμαίους ορισμένους ομήρους. Μετά από αυτό, προσήλθαν στον Κωνσταντίο και πολλοί άλλοι φύλαρχοι, οι οποίοι ορκίστηκαν ότι θα απείχαν από επιθέσεις εναντίον των Ρωμαίων, παρέδωσαν ομήρους, και επέστρεψαν όσους Ρωμαίους είχαν πάρει ως αιχμαλώτους.

Στην συνέχεια, οι Σαρμάτες ζήτησαν την βοήθεια του Κωνσταντίου κατά των Λιμιγαντών. Οι Λιμιγάντες θεωρούνταν ως παρακλάδι των Σαρματών, αλλά φαίνεται ότι ήταν πιο άγριοι από εκείνους. Αρχικά, οι Λιμιγάντες ήταν υποτελείς των Σαρματών, αλλά στην συνέχεια ξεεγέρθηκαν εναντίον τους και τους εξεδίωξαν από την περιοχή στην οποία οι τελευταίοι ζούσαν. Παρά τις διαφορές τους, όμως, οι Σαρμάτες και οι Λιμιγάντες συνεργάζονταν σε ένα πράγμα, και αυτό ήταν οι επιδρομές σε βάρος των Ρωμαίων. Τώρα πλέον, όμως, οι Σαρμάτες ορκίστηκαν πίστη στους Ρωμαίους, και ο Κωνσταντίος όρισε ως βασιλιά τους τον Ζιζάις. Κανείς Σαρμάτης δεν επιτράπη να αποχωρήσει, ώσπου να επιστραφούν όλοι οι αιχμάλωτοι Ρωμαίοι.

Στην συνέχεια, ο Κωνσταντίος προέλασε στο Βρεγέτιο¹⁵⁷ κατά των Κουάδων. Οι αρχηγοί των Κουάδων, βλέποντας τον στρατό του Κωνσταντίου, έπεσαν μπρούμυτα

---

¹⁵⁷ Το σημερινό προάστιο Szőny της πόλης Komárom στην βόρεια Ουγγαρία, κοντά στα σύνορα με την Σλοβακία.

ζητώντας συγχώρηση, προσέφεραν πολλά παιδιά τους ως ομήρους, και ορκίστηκαν στα σπαθιά τους ότι θα παρέμεναν πιστοί στους Ρωμαίους¹⁵⁸.

Τότε, ο Κωνσταντίος με το στράτευμά του κατευθύνθηκε στους Λιμιγάντες, προκειμένου να τους διατάξει να απομακρυνθούν από τα εδάφη τα οποία είχαν αποσπάσει από τους Σαρμάτες και τα οποία οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριο για επιθέσεις εναντίον των Ρωμαίων. Ωστόσο, οι Λιμιγάντες, ενώ παρίσταναν ότι ήθελαν να συζητήσουν με τους Ρωμαίους, άρχισαν να τους επιτίθενται με μανία. Προσπάθησαν, μάλιστα, να σκοτώσουν και τον ίδιο τον Κωνσταντίο, ο οποίος στεκόταν σε ένα ύψωμα, πλαισιωμένος από την προσωπική του φρουρά. Ο Κωνσταντίος είχε προβλέψει το ενδεχόμενο μιας επίθεσης των Λιμιγαντών, και ο στρατός του κατάφερε να τους συντρίψει. Πολλοί Λιμιγάντες σκοτώθηκαν, και οι οικογένειές τους αιχμαλωτίστηκαν. Στην συνέχεια, με την βοήθεια των Σαρματών και των Ταϊφάλων, ενός γερμανικού φύλου, οι Ρωμαίοι επιτέθηκαν στους Λιμιγάντες που βρίσκονταν σε απόσταση. Μετά από αυτό, οι εναπομείναντες Λιμιγάντες παραδόθηκαν στους Ρωμαίους. Ο Κωνσταντίος τους επέτρεψε να εγκατασταθούν σε ρωμαϊκά εδάφη ως υπήκοοί του, ενώ σε όσους δεν ήθελαν κάτι τέτοιο επέτρεψε να εγκατασταθούν σε κοντινές περιοχές, με τον όρο ότι δεν θα δημιουργούσαν πλέον προβλήματα. Στον Κωνσταντίο απονεμήθηκε από τους στρατιώτες του για δεύτερη φορά ο τίτλος «Σαρματικός», και εκείνος εκφώνησε μια ομιλία με την οποία τους συνεχάρη για την νίκη τους. Ο Κωνσταντίος επέστρεψε στο Σίρμιο¹⁵⁹, και οι στρατιώτες στις θέσεις τους¹⁶⁰.

Ωστόσο, πριν ακόμη περάσει ο χειμώνας, οι Λιμιγάντες άρχισαν πάλι τις επιδρομές σε βάρος των Ρωμαίων. Προς το τέλος του χειμώνα, ο Κωνσταντίος μετέβη από το Σίρμιο στην επαρχία της Βαλερίας, και συγκεκριμένα στις όχθες του Δούναβη, ενώ οι εχθροί ετοιμάζονταν να περάσουν το ποτάμι. Τότε, έστειλε δύο τριβούνους να τους ρωτήσουν γιατί παρέβησαν τους όρκους τους, και εκείνοι προέβαλαν διάφορες δικαιολογίες, και παρακάλεσαν τον Κωνσταντίο να τους συγχωρήσει και να τους επιτρέψει να διασχίσουν τον Δούναβη και να εγκατασταθούν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας ως υπήκοοί του. Ο Κωνσταντίος χάρηκε με αυτό που άκουσε, γιατί νόμιζε ότι με αυτόν τον τρόπο θα αύξανε τον στρατό του με Λιμιγάντες, όπως τον

---

¹⁵⁸ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 17.12.

¹⁵⁹ Η σημερινή πόλη Σρέμσκα Μιτρόβιτσα (Sremska Mitrovica) στην βορειοδυτική Σερβία.

¹⁶⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 17.13.

έπεισαν οι κόλακές του, αφού, όπως σημειώνει ο Αμμιανός, οι Ρωμαίοι προτιμούσαν να πληρώνουν περισσότερους φόρους παρά να στρατεύονται. Έτσι, διέταξε να στηθεί ένας τεχνητός λόφος σαν βήμα, όπου θα στεκόταν ο ίδιος και θα απηύθυνε τον λόγο στους Λιμιγάντες που θα συγκεντρώνονταν εκεί. Παράλληλα, όμως, ο στρατός τέθηκε σε ετοιμότητα για το ενδεχόμενο εξέγερσης των Λιμιγαντών. Τελικά, ενώ ο Κωνσταντίος ανέβηκε στο βήμα και ετοιμάστηκε να μιλήσει με φιλικότητα στους συγκεντρωμένους βαρβάρους, οι οποίοι, όπως ήλπιζε ο ίδιος, θα γίνονταν ρωμαίοι πολίτες, ένας από αυτούς πέταξε το παπούτσι του προς το βήμα και άρχισε να φωνάζει, «Μάρχα, μάρχα», το οποίο ήταν μια πολεμική κραυγή των Σαρματών. Τότε, όλοι οι Λιμιγάντες άρχισαν να ορμούν εναντίον του Κωνσταντίου. Ο Κωνσταντίος, τρομοκρατημένος, ανέβηκε επάνω σε ένα άλογο και έφυγε, και ορισμένοι από τους συνοδούς του σκοτώθηκαν στην προσπάθειά τους να τον προστατέψουν από τις επιθέσεις των Λιμιγαντών. Όταν οι ρωμαίοι στρατιώτες συνειδητοποίησαν ότι η ζωή του Κωνσταντίου κινδύνευε, άρχισαν να πολεμούν με μεγαλύτερη ορμή. Με αυτόν τον τρόπο, οι περισσότεροι Λιμιγάντες σκοτώθηκαν, και οι υπόλοιποι τράπηκαν σε φυγή.

Ο Κωνσταντίος επέστρεψε στο Σίρμιο¹⁶¹, όπου ρύθμισε ό,τι έπρεπε να ρυθμιστεί άμεσα, και αναχώρησε για την Συρία, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Πέρσες, οι οποίοι μόλις είχαν καταλάβει την πόλη της Άμιδας¹⁶².

Το 357, ο Μουσωνιανός, έπαρχος πραιτωρίων της Ανατολής, ήλθε σε συνενόηση με τον Ταμσαπώρ, διοικητή της περσικής επαρχίας που γειτόνευε με την ρωμαϊκή επικράτεια, ώστε ο τελευταίος να προτείνει στον βασιλιά του την σύναψη συνθήκης ειρήνης μεταξύ των Ρωμαίων και των Περσών. Λίγο αργότερα, όμως, ο Σαπώρ κατάφερε να πάρει τους Χιονίτες, με τους οποίους μέχρι τότε πολεμούσε, με το μέρος του¹⁶³. Ο Σαπώρ έστειλε στον Κωνσταντίο ένα γράμμα γεμάτο από αυθάδεια και αλαζονεία, ισχυριζόμενος πως όλα τα εδάφη μέχρι τον ποταμό Στρυμόνα ανήκαν δικαιοματικά σε αυτόν, και απαιτώντας την παράδοση της Αρμενίας και της Μεσοποταμίας. Ο Κωνσταντίος απάντησε με μια όμορφα διατυπωμένη επιστολή, που αποτελεί μνημείο αξιοπρέπειας και γενναιότητας. Μεταξύ άλλων, γράφει ότι οι

---

¹⁶¹ Η σημερινή πόλη Σρέμσκα Μιτρόβιτσα (Sremska Mitrovica) στην βορειοδυτική Σερβία.

¹⁶² Η Άμιδα είναι η σημερινή πόλη Diyarbakir (στα Τουρκικά) ή Amed (στα Κουρδικά) στην νοτιοανατολική Τουρκία (Κουρδιστάν). Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 19.11.

¹⁶³ Οι Χιονίτες ήταν μια μογγολική φυλή, πιθανώς οι πρόγονοι των σημερινών Τούρκων.

Ρωμαίοι, όποτε δέχονται επίθεση, υπερασπίζονται τα εδάφη τους «με το πλέον ανδρείο πνεύμα της καλής συνείδησης»¹⁶⁴.

Το 359, ο Σαπώρ εισέβαλε και πάλι στην Μεσοποταμία, συνοδευόμενος από τους βασιλείς των Χιονιτών και των Αλβανών¹⁶⁵ και ένα τεράστιο στράτευμα. Τον Σαπώρ καθοδηγούσε ένας ρωμαίος προδότης, ο Αντωνίνος, ο οποίος προηγουμένως ανήκε στους *protectores domestici*, δηλαδή στην αυτοκρατορική σωματοφυλακή.

Ο Σαπώρ απέφυγε την Νίσιβη, και αντί για αυτήν, πολιορκήσε την Άμιδα. Ο Κωνσταντίος, ήδη από την εποχή που βρισκόταν εκεί, είχε περιβάλλει την Άμιδα με ισχυρή οχύρωση, και είχε εγκαταστήσει σε αυτήν ένα οπλοστάσιο με βαλλίστρες. Την εποχή της πολιορκίας, μέσα στην Άμιδα βρίσκονταν 7 λεγεώνες, οι κάτοικοι της πόλης και άλλων περιοχών, και ορισμένοι άλλοι στρατιώτες, και ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων που βρίσκονταν μέσα στην πόλη έφθανε τις 120.000.

Όταν ο Πέρσης βασιλιάς πλησίασε τα τείχη της πόλης, ζητώντας την παράδοσή της, οι υπερασπιστές της έριξαν εναντίον του βέλη, και σχεδόν κατάφεραν να τον χτυπήσουν. Μια άλλη φορά, οι Ρωμαίοι κατάφεραν με τα βέλη τους να σκοτώσουν τον μοναχογιό του βασιλιά των Χιονιτών. Οι Πέρσες επιτίθενταν στους υπερασπιστές της πόλης με τόξα και πολιορκητικές μηχανές, αλλά εκείνοι ανταπέδιδαν τις επιθέσεις με καταπέλτες, βαλλίστρες, τόξα και δόρατα, και παράλληλα, με φωνές γεμάτες από ζήλο, επευφημούσαν τα προτερήματα του Κωνσταντίου, και τον χαρακτήριζαν ως κυρίαρχο όλου του κόσμου. Κάποια στιγμή, ξέσπασε μέσα στην Άμιδα μια επιδημία, αλλά σταμάτησε μέσα σε 10 ημέρες, όταν έπεσε μια βροχή. Στην συνέχεια, ένας λιποτάκτης οδήγησε μια ομάδα Περσών στο εσωτερικό της πόλης διαμέσου υπόγειων περασμάτων, και η πόλη δέχτηκε συντονισμένη επίθεση και από μέσα και από έξω, αλλά οι υπερασπιστές της πόλης την εξουδετέρωσαν.

Όταν δύο λεγεώνες από την Γαλατία, που προηγουμένως βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Μαγνέντιου, παρατήρησαν από τα τείχη της πόλης με πόση απανθρωπία κακομεταχειρίζονταν οι Πέρσες τους αιχμαλώτους τους οποίους είχαν πάρει εκείνες τις ημέρες από δύο κοντινές πόλεις, την Ρεμάν και την Βουσάν, που είχαν παραδοθεί σε αυτούς, εξαγριώθηκαν, και απαιτούσαν με ιδιαίτερη επιμονή να τους επιτραπεί να απομακρυνθούν από την πόλη και να επιτεθούν στο στρατόπεδο των Περσών.

¹⁶⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 17.5.

¹⁶⁵ Οι Αλβανοί (ή Αλανοί) ήταν οι πρόγονοι των κατοίκων του σημερινού Αζερμπαϊτζάν.

Εντωμεταξύ, οι στρατιώτες από την Γαλατία έβγαιναν συχνά από την πόλη και επιτίθενταν σε εκείνους που κατασκεύαζαν σωρούς από χώμα έξω από τα τείχη. Τελικά, πήραν την σχετική άδεια, πραγματοποίησαν νυκτερινή εξόρμηση κατά των Περσών, και επέστρεψαν το επόμενο ξημέρωμα με μειωμένο αριθμό, αλλά έχοντας σκοτώσει πάρα πολλούς Πέρσες, μεταξύ των οποίων βρίσκονταν ακόμη και στρατηγοί και σατράπες. Αξίζει να αναφερθεί η συγκινητική λεπτομέρεια ότι μετά την πτώση της Άμιδας, ο Κωνσταντίνος διέταξε να τοποθετηθούν ανδριάντες στρατιωτών με πλήρη στρατιωτική εξάρτηση σε κεντρικό σημείο της Έδεσσας, για να τιμήσει την γενναιότητα των συγκεκριμένων στρατιωτών.

Αργότερα, οι Πέρσες προσπάθησαν να πλήξουν τα τείχη της πόλης με πολιορκητικές μηχανές, αλλά οι υπερασπιστές της τις έκαψαν. Οι Πέρσες επιτίθενταν στην πόλη από τα τεχνητά υψώματα τα οποία είχαν κατασκευάσει έξω από τα τείχη, και οι υπερασπιστές της πόλης ανταπέδιδαν τις επιθέσεις από αντίστοιχους σωρούς τους οποίους είχαν κατασκευάσει οι ίδιοι. Ωστόσο, ένας τεράστιος σωρός από χώμα που είχε κατασκευαστεί από τους υπερασπιστές της πόλης κατέρρευσε προς τα έξω, με αποτέλεσμα οι Πέρσες να τον χρησιμοποιήσουν για να ανέβουν στα τείχη και να εισέλθουν στην πόλη. Πολλοί Ρωμαίοι συνέχισαν να πολεμούν τους Πέρσες μέχρι την τελευταία στιγμή μέσα στην πόλη, αλλά ακολούθησε η σφαγή ενός μεγάλου μέρους όσων βρίσκονταν μέσα στην πόλη και ο εξανδραποδισμός των υπολοίπων.

Η πολιορκία διήρκεσε 73 ημέρες, και οι Ρωμαίοι κατάφεραν να σκοτώσουν περίπου 30.000 Πέρσες, αποδυναμώνοντας τις δυνάμεις του Σαπώρ σε πολύ μεγάλο βαθμό¹⁶⁶.

Ο Αμμιανός αποδίδει την πτώση της Άμιδας στο γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος είχε τοποθετήσει ως μάγιστρο των ιππέων για την Ανατολή, και άρα ως συντονιστή της άμυνας εναντίον των Περσών, τον Σαβινιανό. Την συγκεκριμένη θέση κατείχε προηγουμένως ο Ουρσίκινος, στις διαταγές του οποίου βρισκόταν ο ίδιος ο Αμμιανός, αλλά ο Κωνσταντίνος είχε αμφιβολίες για την αφοσίωσή του, και τον ανακάλεσε. Τελικά, όμως, ο Κωνσταντίνος έστειλε τον Ουρσίκινο και πάλι στο περσικό μέτωπο, με την ιδιότητα του μάγιστρου των πεζών, προκειμένου να βοηθήσει τον Σαβινιανό στην αποστολή του. Ο Αμμιανός κατηγορεί τον Σαβινιανό για νωθρότητα, διότι κατά την πολιορκία της Άμιδας, ο Σαβινιανός βρισκόταν με το μεγαλύτερο μέρος των στρατευμάτων του στην Έδεσσα, και παρά τις συνεχείς εκκλήσεις του Ουρσίκινου,

---

¹⁶⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 18.4-19.9.

αρνήθηκε να επιτρέψει την αποστολή στρατιωτών με σκοπό την διεξαγωγή αιφνιδιαστικής επίθεσης κατά των Περσών που πολιορκούσαν την Άμιδα, προβάλλοντας ότι κάτι τέτοιο θα ήταν υπερβολικά ριψοκίνδυνο¹⁶⁷. Η κριτική του Αμμιανού προς τον Σαβιριανό ίσως είναι ορθή. Ταυτόχρονα, όμως, φαίνεται ότι ο Ουρσίκιος, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την παρακολούθηση των κινήσεων του στρατεύματος του Σαπώρ, δεν είχε προνοήσει καν για το ενδεχόμενο ότι οι Πέρσες θα κατευθύνονταν προς την Άμιδα, η οποία είχε μεγάλη στρατηγική σημασία¹⁶⁸. Ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Αρβιτίωνα, μάγιστρο των ιππέων, και στον Φλωρέντιο, μάγιστρο των οφφικίων, να διερευνήσουν τα αίτια της πτώσης της Άμιδας. Τελικά, ο Κωνσταντίνος απομάκρυνε τον Ουρσίκινο από την θέση του, χωρίς, όμως, να τιμωρήσει τον Σαβιριανό, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, διότι ο τελευταίος ήταν ευνοούμενος του ευνούχου Ευσέβιου, πραιπόσιτου του ιερού κουβουκλίου (δηλαδή αρχιθαλαμηπόλου), στον οποίο ο Κωνσταντίνος είχε τυφλή εμπιστοσύνη¹⁶⁹.

Στις αρχές του 360, ο Κωνσταντίνος έστειλε έναν ανώτερο αξιωματικό του στρατού, τον Λουπικίνο, στην Βρεταννία, προκειμένου να απωθήσει τις επιδρομές των Σκώτων και των Πικτών¹⁷⁰.

Τον Φεβρουάριο του 360, ο Κωνσταντίνος διέταξε τον Ιουλιανό, ο οποίος βρισκόταν στην Γαλατία, να αποστείλει στα ανατολικά σύνορα 4 επίλεκτες στρατιωτικές μονάδες και 300 στρατιώτες από κάθε μία από τις υπόλοιπες στρατιωτικές μονάδες του, για να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των Περσών. Ο Ιουλιανός, όμως, με ύπουλο και συγκεκριμένο τρόπο, αρνήθηκε να συμμορφωθεί προς την διαταγή του Κωνσταντίνου. Αντί για αυτό, έπεισε τους στρατιώτες του να αναγορεύσουν τον ίδιο σε αυτοκράτορα, ενώ ο ίδιος παρίστανε ότι δεν το ήθελε, και κήρυξε πόλεμο κατά του Κωνσταντίνου. Ο Κωνσταντίνος, όταν έμαθε για την ανταρσία του Ιουλιανού, είχε ήδη ξεκινήσει για το ανατολικό μέτωπο, και βρισκόταν στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Αποφάσισε, όμως, να συνεχίσει την πορεία του προς την Συρία, παρά να επιστρέψει για να αντιμετωπίσει τον Ιουλιανό¹⁷¹.

---

¹⁶⁷ Ενδεικτικά: Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 19.3.

¹⁶⁸ Blockley, "Ammianus Marcellinus".

¹⁶⁹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.2.

¹⁷⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.1.

¹⁷¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.4,8-9.

Την επόμενη χρονιά, ο Σαπώρ πολιορκήσε την πόλη των Σιγγάρων, την οποία υπερασπίστηκαν δύο λεγεώνες, οι κάτοικοί της και ορισμένοι ιππείς που είχαν καταφύγει εκεί. Αυτή η πολιορκία διήρκεσε αρκετές ημέρες, και υπήρξαν πολυάριθμες απώλειες και από τις δύο πλευρές. Τελικά, όμως, ένας ασυνήθιστα δυνατός πολιορκητικός κριός έριξε τα τείχη της πόλης, και οι Πέρσες όρμησαν μέσα, σκοτώνοντας πολλούς κατοίκους και οδηγώντας άλλους στην αιχμαλωσία. Το μεγαλύτερο μέρος του στρατού βρισκόταν στην Νίσιβη. Ο Σαπώρ προσπέρασε την Νίσιβη, μην τολμώντας να την πολιορκήσει ξανά, και κατευθύνθηκε στην Βεζάβδη¹⁷². Οι Πέρσες εντόπισαν τα πιο αδύναμα σημεία της οχύρωσης, με την βοήθεια ενός ή περισσότερων προδοτών, και επιτέθηκαν σε αυτά με τις πολιορκητικές τους μηχανές. Οι τρεις λεγεώνες που βρίσκονταν στην πόλη και οι κάτοικοί της προέβαλλαν σθεναρή αντίσταση με κάθε διαθέσιμο τρόπο μέχρι την τελευταία στιγμή. Τελικά, όμως, οι Πέρσες κατέλαβαν την πόλη, σφάζοντας άνδρες, γυναίκες και παιδιά, και παίρνοντας πολλούς αιχμαλώτους. Στην συνέχεια, ο Σαπώρ πολιορκήσε την Βίρτα, η οποία είχε ιδρυθεί από τον Μέγα Αλέξανδρο, αλλά παρ' όλες τις υποσχέσεις, τις απειλές, και τις επιθέσεις του, απέτυχε να την καταλάβει, και έφυγε¹⁷³.

Μετά τις νίκες του κατά των Κουάδων και των Σαρματών, ο Κωνσταντίος συγκέντρωσε τεράστιο στράτευμα, προχώρησε σε πλήθος έκτακτων φόρων και επιτάξεων, εξασφάλισε την υποστήριξη των βασιλέων της Αρμενίας και της Ιβηρίας μέσω πολύτιμων δώρων, και επέστρεψε στην Συρία για να αντιμετωπίσει τους Πέρσες. Το φθινόπωρο του 360, ο Κωνσταντίος έφτασε στην Έδεσσα. Στην συνέχεια, με μεγάλη εσωτερική συντριβή, επιθεώρησε τα ερείπια της Άμιδας, την οποία οι Πέρσες είχαν ήδη αναγκαστεί να εγκαταλείψουν, και πολιορκήσε την Βεζάβδη, στην οποία είχαν εγκατασταθεί πολλοί Πέρσες. Τελικά, όμως, αναγκάστηκε να λύσει την πολιορκία, αφού μάλιστα άρχισε ο χειμώνας και υπήρχε πολλή βροχή. Ο Κωνσταντίος πέρασε τον χειμώνα στην Αντιόχεια.

Την άνοιξη του 361, ο Σαπώρ συγκέντρωσε και πάλι τα στρατεύματά του, και ετοιμάστηκε να διασχίσει τον ποταμό Τίγρη και να εισβάλλει για μια ακόμη φορά στην ρωμαϊκή επικράτεια. Ο Κωνσταντίος, όμως, ήταν προετοιμασμένος, και έχοντας

---

¹⁷² Η σημερινή τοποθεσία Eski Hendek, κοντά στην πόλη Cizre της νοτιοανατολικής Τουρκίας (Κουρδιστάν), κοντά στα σύνορα με την Συρία και το Ιράκ.

¹⁷³ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.6-7.

μεταβεί στην Έδεσσα, έστειλε το στράτευμα στις όχθες του Τίγρη μαζί με τον Αρβιτίωνα και τον Αγίλωνα, μαγίστρους των ιππέων και των πεζών. Τελικά, ο Σαπώρ φοβήθηκε να διασχίσει τον ποταμό, και γύρισε πίσω¹⁷⁴.

Στην συνέχεια, ο Κωνστάντιος ετοιμάστηκε να πολεμήσει κατά του Ιουλιανού, ο οποίος μέχρι τότε είχε καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος των περιφερειών (επαρχιών πραιτωρίων) της Γαλατίας, της Ιταλίας και του Ιλλυρικού. Ο Κωνστάντιος, αφού ανακοίνωσε τα σχέδιά του στο στράτευμά του στην Ιεράπολη¹⁷⁵, επέστρεψε στην Αντιόχεια, όπου έμεινε για μερικούς μήνες¹⁷⁶. Ο Αμμιανός αναφέρει ότι ενώ ο Κωνστάντιος βρισκόταν στην Αντιόχεια, διαρκώς τον στοίχειωναν όνειρα του πατέρα του, Κωνσταντίνου. Σε ένα όραμα που ο Κωνστάντιος είδε σε ώρα κατά την οποία ήταν ξύπνιος, εμφανίστηκε ο Κωνσταντίνος και του έδωσε στην αγκαλιά ένα χαριτωμένο μικρό αγόρι, το οποίο πήρε από το χέρι του την σφαίρα την οποία αυτός κρατούσε και την πέταξε μακριά¹⁷⁷. Από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο μαθαίνουμε ότι κατά την ίδια περίοδο, ο Κωνστάντιος καταλήφθηκε από έντονα αισθήματα ενοχής για ορισμένες ενέργειες του ιδίου ή υποστηρικτών του¹⁷⁸. Πριν φύγει από την Αντιόχεια, έλαβε το χριστιανικό βάπτισμα¹⁷⁹. Από τον χρόνο της τέλεσής της, είναι απολύτως σαφές ότι η βάπτισή του Κωνσταντίου, όπως και εκείνη του πατέρα του, δεν έγινε για πολιτικούς λόγους. Κατά το φθινόπωρο, ο Κωνστάντιος ξεκίνησε για την Κωνσταντινούπολη. Όταν έφθασε στην Ταρσό της Κιλικίας, αρρώστησε και παρουσίασε πυρετό, αλλά συνέχισε τον δρόμο του μέχρι μια κοντινή πόλη, την Μόψου Κρήνη. Εκεί πέθανε στις 5 Οκτωβρίου του 361, σε ηλικία 44 χρονών¹⁸⁰. Λίγο πριν πεθάνει, ο Κωνστάντιος αποφάσισε να αναγνωρίσει τον Ιουλιανό ως νόμιμο διάδοχό του¹⁸¹.

Την εποχή κατά την οποία ήταν καίσαρας στην Ανατολή ο Γάλλος, οι Ίσαυροι, μια φυλή που ήταν εγκατεστημένη στα βουνά της νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας,

---

¹⁷⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.1.

¹⁷⁵ Η σημερινή πόλη Μανμπίτζ (Manbij) στο Κουρδιστάν.

¹⁷⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.13.

¹⁷⁷ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.14.

¹⁷⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 21 (Εις τον μέγαν Αθανάσιον επίσκοπον Αλεξανδρείας)*, 26.

¹⁷⁹ Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.47.

¹⁸⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.15.

¹⁸¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.15.5.

πραγματοποιούσαν ληστρικές επιδρομές σε ολόκληρη την γύρω περιοχή. Υπήρξαν αρκετές συμπλοκές των Ισαύρων με τον ρωμαϊκό στρατό, στις οποίες ο τελευταίος επικρατούσε μόνο εάν το έδαφος ήταν πεδινό. Στην συνέχεια, οι Ίσαυροι πολιορκήσαν την πόλη της Σελεύκειας¹⁸², αλλά ο Γάλλος ανέθεσε την αντιμετώπισή τους στον Νεβρίδιο, κόμη της Ανατολής, και εκείνος κατόρθωσε να τους περιορίσει στις ορεινές περιοχές όπου κατοικούσαν¹⁸³. Μετά την απομάκρυνση του Γάλλου, οι Ίσαυροι άρχισαν πάλι να δημιουργούν προβλήματα, αλλά ο Κωνσταντίος έστειλε εναντίον τους τον κόμη Λαυρίκιο, ο οποίος τους αντιμετώπισε με επιτυχία, περισσότερο χρησιμοποιώντας απειλές, παρά στρατιωτικές επεμβάσεις¹⁸⁴.

Οι καθηγητές Michael DiMaio και Robert Frakes αποτιμούν την στρατιωτική δράση του Κωνσταντίου κατά των Περσών με τον ακόλουθο τρόπο:

«Αν και φαίνεται ότι υπήρξε ικανός στρατηγός, κάποιοι σύγχρονοί του αισθάνονταν ότι ο Κωνσταντίος ήταν καλύτερος στρατιωτικός στους εμφυλίους πολέμους παρά στις συγκρούσεις με εξωτερικούς αντιπάλους, και κάποιοι σχολιάζουν αρνητικά την φανερή επιφυλακτικότητά του να αντιμετωπίσει τους Πέρσες. Ωστόσο, αυτή η κρίση μπορεί να είναι λίγο άδικη. Ίσως το «ανάμεικτη επιτυχία» θα ήταν μια ασφαλέστερη περιγραφή της στρατιωτικής σταδιοδρομίας του Κωνσταντίου. Κατάφερε να σταματήσει κάθε μείζονα περσική εισβολή, όπως δείχνει η μάχη των Σιγγάρων το 348, η οποία στοίχισε πολύ και στις δύο πλευρές. Πράγματι, όταν θεωρηθούν σε αντιδιαστολή προς εκείνους των άμεσων διαδόχων του, οι αγώνες του Κωνσταντίου κατά των Περσών εμφανίζονται σε πιο ευνοϊκό φως.»¹⁸⁵

Αξίζει να σημειωθεί, μάλιστα, ότι οι Πέρσες που σκοτώθηκαν λόγω της αντίστασης των Ρωμαίων ήταν περισσότεροι από τους Ρωμαίους που σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν από τους Πέρσες¹⁸⁶.

Επίσης, δεν πρέπει να λησμονείται ότι ο Κωνσταντίος κατάφερε να νικήσει τους Γερμανούς, τους Σαρμάτες, και τους Ίσαυρους.

Ο Κωνσταντίος παντρεύτηκε τρεις φορές.

---

¹⁸² Το σημερινό παραθαλάσσιο χωριό Çevlik της επαρχίας Hatay στην νότια Τουρκία.

¹⁸³ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.2.

¹⁸⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 19.13.

¹⁸⁵ DiMaio, Jr. - Frakes, "Constantius II (337-361 A.D.)."

¹⁸⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα*

Το 335, ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε μια κόρη του Ιούλιου Κωνσταντίου, ο οποίος ήταν γιος του Κωνσταντίου Α΄ και της Θεοδώρας, και ετεροθαλής αδελφός του Κωνσταντίνου. Ο γάμος έγινε με πρωτοβουλία του Κωνσταντίνου¹⁸⁷. Είναι σαφές ότι ο Κωνσταντίνος δεν θεώρησε έναν τέτοιον γάμο προβληματικό, παρά την συγγένεια που υπήρχε μεταξύ της νύφης και του γαμπρού, μια και αυτή η συγγένεια δεν ήταν πλήρης, λόγω του ότι ο Κωνσταντίνος και ο Ιούλιος Κωνσταντίνος είχαν διαφορετικές μητέρες. Με αυτόν τον τρόπο, ο Κωνσταντίνος ήλπιζε να προφυλάξει τα παιδιά του από μελλοντικές διεκδικήσεις σε βάρος τους εκ μέρους των ετεροθαλών αδελφών του ή των απογόνων τους. Με βάση τα ονόματα των γονέων και των παππούδων της, το όνομά της θα μπορούσε να ήταν Γάλλα, Ιουλία, Κωνσταντία¹⁸⁸ ή, το πιθανότερο, Θεοδώρα. Για να γιορτάσει τον γάμο του γιου του, ο Κωνσταντίνος μοίρασε στον λαό και στις πόλεις της Αυτοκρατορίας μεγάλα χρηματικά ποσά ως δώρα¹⁸⁹. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου το 337, όμως, οι υποστηρικτές των γιων του Κωνσταντίνου ήλθαν σε σύγκρουση με τους ετεροθαλείς αδελφούς του Κωνσταντίνου, με αποτέλεσμα τον θάνατο των τελευταίων και των γιων τους¹⁹⁰. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Κωνσταντίνος χώρισε την γυναίκα του. Πιθανότατα, αυτή η ανώνυμη πρώτη σύζυγος του Κωνσταντίου ξαναπαντρεύτηκε και θα πρέπει να ταυτιστεί με την μητέρα της Ιουστίνας, μνηστής του Μαγνέντιου, δεύτερης συζύγου του Βαλεντινιανού Α΄, αυτοκράτορα της Δύσης από το 364 ως το 375, και μητέρας του Βαλεντινιανού Β΄, αυτοκράτορα της Δύσης από το 375 ως το 392¹⁹¹.

Το 354, ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την Ευσεβία. Η Ευσεβία ήταν Ελληνίδα από την Θεσσαλονίκη, και μάλλον ήταν κόρη του Φλάβιου Ευσέβιου, ενός συγκλητικού που είχε διατελέσει ύπατος το έτος 347. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ευσεβία ήταν μορφωμένη. Ο Κωνσταντίνος έτρεφε μεγάλη αγάπη για την Ευσεβία, και εκείνη ασκούσε επάνω του μεγάλη επιρροή, αλλά βλαπτική. Προς τιμήν της, ο Κωνσταντίνος έδωσε σε μια επαρχία του Πόντου το όνομα “Pietas” (Ευσέβεια). Η Ευσεβία δεν μπορούσε να αποκτήσει παιδιά. Η Ευσεβία είχε στενή σχέση με τον Ιουλιανό, και αυτή ήταν εκείνη που έπεισε τον Κωνσταντίνο να του επιτρέψει να μεταβεί στην

---

¹⁸⁷ Ευσέβιος, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 4.49. Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 69.

¹⁸⁸ Frakes, “The Dynasty of Constantine”, 107.

¹⁸⁹ Ευσέβιος, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 4.49.

¹⁹⁰ Βλ. σελ. 90-95 της παρούσας εργασίας.

¹⁹¹ Frakes, “The Dynasty of Constantine”, 96-97.

Αθήνα για σπουδές και να τον αναγορεύσει σε καίσαρα. Σύμφωνα με τον Αμμιανό Μαρκελλίνο, η Ευσεβία φθονούσε την Ελένη, κόρη του Κωνσταντίνου και σύζυγο του Ιουλιανού, και όποτε εκείνη ήταν έγκυος, της έδινε να πει φίλτρα που της προκαλούσαν αποβολή. Σύμφωνα με τον ίδιο, πάλι, όταν μια φορά η Ελένη γέννησε ένα αγοράκι, η Ευσεβία έστειλε κάποιον να το σκοτώσει. Η Ελένη πέθανε το 360. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο υπεύθυνος για τις αποβολές και τον θάνατο της Ελένης δεν ήταν άλλος από τον συζυγό της, Ιουλιανό¹⁹². Ο Αμμιανός ήταν θαυμαστής του Ιουλιανού, οπότε δεν θα θέλησε να παραδεχτεί την ενοχή του για κάτι τόσο σοβαρό. Ως προς το δόγμα, η Ευσεβία ήταν αρειανίστρια. Τελικά, η Ευσεβία αρρώστησε και πέθανε πριν το 361¹⁹³.

Το 361, ο Κωνσταντίνος, ενώ βρισκόταν στην Αντιόχεια λίγο πριν πεθάνει, παντρεύτηκε την Φαυστίνα. Προφανώς το όνομα της Φαυστίνας, το οποίο σημαίνει μικρή Φαύστα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επιλογή της από τον Κωνσταντίο για σύζυγο. Από την Φαυστίνα, ο Κωνσταντίνος απέκτησε μια κόρη, την Κωνσταντία. Η Κωνσταντία γεννήθηκε μετά τον θάνατό του πατέρα της. Αργότερα, παντρεύτηκε τον Γρατιανό, αυτοκράτορα της Δύσης από το 367 ως το 383 και ετεροθαλή αδελφό του Βαλεντινιανού Β'. Πέθανε, όμως, μεταξύ 380 και 383, σε ηλικία περίπου 20 ετών¹⁹⁴.

Ο Ευτρόπιος γράφει για τον Κωνσταντίο: «[Ήταν] άνθρωπος εκπληκτικής ηπιότητας, καλού χαρακτήρα, έδειχνε υπερβολική εμπιστοσύνη στους φίλους και στα κοντινά του πρόσωπα, και ήταν ακόμη περισσότερο δοσμένος στην εξουσία των συζύγων του. Ακόμη, πλούτισε τα κοντινά του πρόσωπα, και δεν επέτρεψε να μείνει χωρίς τιμές κανείς από εκείνους που ο ίδιος είχε υπάρξει δέκτης κοπιαστικών υπηρεσιών.»¹⁹⁵ Ο συντάκτης της *Επιτομής περί των καισάρων* γράφει: «[Ήταν] παραδομένος στην αγάπη των ευνούχων, των αυλικών, και των συζύγων· από τα συγκεκριμένα πρόσωπα, παρ' όλο που δεν καταδεχόταν καμμία διεστραμμένη ή άδικη ηδονή, εντούτοις μολυνόταν. Αλλά από τις συζύγους του, που απέκτησε πολλές, ιδιαίτερα αγαπούσε την Ευσεβία, η οποία όντως ήταν εμφανίσιμη, αλλά [...] ήταν βλαβερή για την φήμη του άνδρα της, αντίθετα από αυτό που συνηθίζουν οι πιο σοβαρές γυναίκες,

---

¹⁹² Βλ. σελ. 116 της παρούσας εργασίας.

¹⁹³ Ενδεικτικά: Jones et al., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 300-1.

¹⁹⁴ Ενδεικτικά: Frakes, "The Dynasty of Constantine", 96. Jones et al., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 221.

¹⁹⁵ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.15.

των οποίων οι συμβουλές συχνά ωφελούν τους συζύγους τους.»¹⁹⁶ Ο ρήτορας Λιβάνιος γράφει ότι ο Κωνσταντius ήταν υποδουλωμένος στον ευνούχο Ευσέβιο, πραιπόσιτο του ιερού κουβουκλίου¹⁹⁷, και τον χαρακτηρίζει ως *ύπτιον*, δηλαδή κοιμισμένο¹⁹⁸. Στην φοβερή μεγάλη επιρροή του Ευσέβιου στον Κωνσταντius αναφέρονται πολλοί συγγραφείς, ο καθένας από την δική του οπτική γωνία¹⁹⁹.

Κατά την διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντius, έλαβε χώρα ένας ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός διώξεων για το αδίκημα της καθοσίωσης (δηλαδή της συνωμοσίας εναντίον του αυτοκράτορα) και, αργότερα, για το αδίκημα της μαγείας. Αυτά τα δύο αδικήματα συνδέονταν στενά μεταξύ τους, διότι πολλοί κατέφευγαν στην μαντεία για να πληροφορηθούν το πότε ο αυτοκράτορας θα πεθάνει και το ποιος θα τον διαδεχθεί, και στην μαγεία για να βλάψουν τον αυτοκράτορα, να πάρουν την θέση του ή να βοηθήσουν κάποιον άλλο να την πάρει. Ένα πολύ μεγάλο μέρος της εξιστόρησης της βασιλείας του Κωνσταντius από τον Αμμιανό, αναφέρεται σε αυτές τις διώξεις.

Ο Κωνσταντius, όπως γράφει ο Αμμιανός, «ήταν κατά τα άλλα μετριοπαθής αυτοκράτορας, αλλά εάν κάποιος, όσο άσημος και να ήταν, ψιθύριζε στο αυτί του οτιδήποτε τέτοιο²⁰⁰, σκληρός και αδυσώπητος, και σε υποθέσεις αυτής της κατηγορίας, ανόμοιος με τον εαυτό του»²⁰¹. Αλλού, ο ίδιος γράφει για τις διώξεις: «Αυτά και παρόμοια γίνονταν ολοένα και περισσότερα, για τον λόγο ότι ο Κωνσταντius, ο οποίος ήταν φοβισμένος σε υπερβολικό βαθμό, και ανήσυχος για την ζωή του, διαρκώς περίμενε ότι θα βρισκόταν ένα μαχαίρι στον λαιμό του. [...] Αυτά τα σαλπίσματα για συμφορές τα φούσκωναν ισχυροί της βασιλικής αυλής, προκειμένου να διεκδικήσουν τις περιουσίες των καταδικασμένων και να τις ενσωματώσουν στις δικές τους, και να υπάρξει η ευκαιρία να επιτεθούν στους γείτονές τους. [...] Κάτω από αυτόν, εξέχοντα πρόσωπα από κάθε κοινωνική τάξη πυρπολήθηκαν από μια απέραντη επιθυμία για πλούτη, χωρίς να υπολογίζουν την δικαιοσύνη ή το σωστό. Μεταξύ των πολιτικών αξιωματούχων, είχε την πρώτη θέση

¹⁹⁶ *Επιτομή περί των καισάρων* 42.9-10.

¹⁹⁷ Λιβάνιος, *Λόγος 18 (Επιτάφιος επί Ιουλιανώ)*, 153.

¹⁹⁸ Λιβάνιος, *Λόγος 16 (Προς Αντιοχέας περί της του βασιλέως οργής)*, 37.

¹⁹⁹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 18.4.3.

²⁰⁰ Δηλαδή κάποια κατηγορία για συνωμοσία.

²⁰¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 14.9.2.

ο Ρουφίνος, έπαρχος πραιτωρίων, και μεταξύ των στρατιωτικών, ο μάγιστρος των υπέων Αρβιτίων, και ο πραιπόσιτος του κουβουκλίου²⁰² Ευσέβιος [...].»²⁰³

Στις πολιτικές διώξεις, πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν δύο νοτάριοι (στελέχη της αυτοκρατορικής γραμματείας): ο Παύλος, ο οποίος είχε το παρατσούκλι “Catena” (ο «Αλυσίδα»), επειδή μπορούσε να αλυσοδένει όποιον ήθελε με τις κατηγορίες τις οποίες προσήπτε σε αυτόν, και ο Μερκούριος, ο οποίος είχε το παρατσούκλι “Comes Somniorum” (ο «Κόμης των Ονείρων»), επειδή μπορούσε να χρησιμοποιήσει εναντίον κάποιου ακόμη και ένα όνειρο που ο τελευταίος είδε.

Κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του, όμως, ο Κωνσταντίος εξέδωσε μια σειρά από διατάξεις, με τις οποίες προσπαθούσε να πατάξει τις αυθαιρεσίες των στελεχών της μυστικής υπηρεσίας κατά την διερεύνηση εγκλημάτων και την άσκηση ποινικών διώξεων.

Από όσους κρίνονταν ένοχοι, άλλοι καταδικάστηκαν σε θάνατο, άλλοι σε εξορία, και άλλοι σε δήμευση. Από αυτό προκύπτει ότι οι βαρύτερες ποινές επιβάλλονταν μόνο σε ανθρώπους των οποίων η ενοχή ήταν αποδεδειγμένη. Οι καταδικασμένοι ήταν, κατά κύριο λόγο, εκπρόσωποι της παραδοσιακής αριστοκρατίας, την δύναμη της οποίας ο Κωνσταντίος ήθελε να περιορίσει για ευνόητους λόγους.

Πολλές από αυτές τις διώξεις είχαν ως στόχο τους συνεργούς του Μαγνέντιου, του Γάλλου και του Σιλβανού στις παράνομες ενέργειές τους. Αργότερα, υπό την διεύθυνση του Παύλου «Αλυσίδα», διεξήχθη έρευνα για την ανακάλυψη όσων ζητούσαν χρησμούς από ένα μαντείο που βρισκόταν στην Άβυδο της Αιγύπτου. Πολλοί οδηγήθηκαν σε μια φυλακή στην Σκυθόπολη της Σαμάρειας, όπου υποβλήθηκαν σε ανακρίσεις. Αρκετοί καταδικάστηκαν, αλλά αρκετοί άλλοι αθώωθηκαν²⁰⁴.

Ο Κωνσταντίος είχε ιδιαίτερα ανεπτυγμένη αίσθηση των ευθυνών του, αλλά χωρίς την απαραίτητη διάκριση. Ήταν πολύ προσεκτικός χαρακτήρας. Σκεφτόταν πολύ, αλλά συχνά σκεφτόταν τόσο πολύ, που έπαιρνε λανθασμένες αποφάσεις ή δεν έπαιρνε κάποια απόφαση καν. Παρουσίαζε στοιχεία ματαιοδοξίας και ανασφάλειας

---

²⁰² Δηλαδή αρχιθαλαμηπόλος.

²⁰³ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.8.10-13.

²⁰⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 19.12.

ταυτόχρονα, και αρεσκόταν στην κολακεία, μέσω της οποίας τα κοντινά του πρόσωπα αποκτούσαν την δυνατότητα να τον εκμεταλλεύονται για την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Διακατεχόταν από φοβερό άγχος για την προσωπική του ασφάλεια, και διαρκώς τον απασχολούσε το ξεσκέπασμα συνωμοσιών κατά της ζωής του. Σε ορισμένους, όμως, που πραγματικά συνωμοτούσαν εναντίον του, ήταν υπερβολικά επιεικής²⁰⁵. Αυτό μάλλον είχε να κάνει με το αν αυτά τα πρόσωπα ήταν πρόσωπα που τον επηρέαζαν, ή αν συνδέονταν με πρόσωπα που τον επηρέαζαν. Έδειχνε ιδιαίτερη φροντίδα για την προστασία του κύρους του αξιώματός του²⁰⁶. Εξασφάλισε την πειθαρχία των στρατιωτικών αξιωματούχων στους πολιτικούς αξιωματούχους και τον αυτοκράτορα, και δεν τοποθετούσε εύκολα ανθρώπους σε κρατικές θέσεις ή αξιώματα²⁰⁷. Παρ' όλα αυτά, δεν ήταν σε θέση να διακρίνει την ακαταλληλότητα ενός μεγάλου μέρους των πολιτικών και των στρατιωτικών διοικητών και των άλλων αξιωματούχων του, και συνήθως δεν αξιοποιούσε τα πρόσωπα που διέθεταν τις απαιτούμενες ικανότητες και το απαιτούμενο ήθος για την στελέχωση της δημόσιας διοίκησης²⁰⁸. Ο ίδιος ότι δεν συνειδητοποιούσε ότι το έκανε αυτό. Απλώς είχε κακή κρίση, και έδειχνε τυφλή εμπιστοσύνη σε ορισμένα πρόσωπα, όπως η γυναίκα του, Ευσεβία, και ο αρχιθαλαμηπόλος του, Ευσέβιος. Ο Κωνσταντίνος προσπαθούσε πολύ να είναι δίκαιος, αλλά δεν το κατάφερνε πάντα, παρ' όλο που ο ίδιος έτσι νόμιζε για τον εαυτό του. Χωρίς να το θέλει, λοιπόν, ο Κωνσταντίνος υπέθαλψε, μέχρι ενός σημείου, την αναξιοκρατία και την διαφθορά. Προς το τέλος της βασιλείας του, όμως, μέσω νομοθετικών του διατάξεων, οι οποίες θα εξεταστούν λίγο παρακάτω, κατέβαλε πολύ μεγάλες προσπάθειες για την πάταξη αυτών των φαινομένων. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι στα χρόνια του Κωνσταντίνου, το Ιλλυρικό (δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της χερσονήσου των Βαλκανίων) γνώρισε μεγάλη ευημερία, χάρη στην ιδιαίτερα χρηστή διοίκηση του Ανατολίου, του επάρχου πραιτωρίων που διορίστηκε από αυτόν²⁰⁹. Έδινε μεγάλη προσοχή στους τρόπους του, και είχε μια έμφυτη αρχοντιά στις κινήσεις του. Ο Αμμιανός επισημαίνει ότι κανείς

---

²⁰⁵ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.10

²⁰⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.1.

²⁰⁷ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.1-3.

²⁰⁸ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.24.

²⁰⁹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 19.11.2.

δεν τον είδε ποτέ να φτύνει, ή να τρίβει την μύτη του ή το προσωπό του²¹⁰. Ήταν εξαιρετικά εγκρατής στο φαγητό, το ποτό, τον ύπνο και τα σεξουαλικά ζητήματα, και εξαιρετικά ανθεκτικός στον κόπο²¹¹. Ήταν αθλητικός τύπος, και διέθετε ιδιαίτερα μεγάλη ικανότητα στο τρέξιμο, το άλμα, την ιππασία, τον ακοντισμό και την τοξοβολία²¹². Ήταν ηθικός, και ήθελε να ζει μια σωστή ζωή. Ο Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ γράφει: «Φροντίζει με επαρκή αφοσίωση για την τιμή που οφείλεται στον γεννήτορά του, αλλά με υπερβολική για εκείνην που οφείλεται στον ίδιο. Έχει επίγνωση του γεγονότος ότι η ηρεμία του κράτους καθορίζεται από την ζωή των καλών ηγεμόνων.»²¹³

Τα βασικά ελαττώματα του Κωνσταντίου ήταν ο υπέρμετρος φόβος που τον διακατείχε, η δεκτικότητά του στην κολακεία και η μεροληψία του υπέρ ορισμένων προσώπων. Εκεί οφείλονται και τα διάφορα επιμέρους λάθη στα οποία υπέπεσε.

Το πολιτιστικό έργο του Κωνσταντίου

Ο Κωνσταντίος, όπως ο πατέρας του, ο Κωνσταντίνος, ήταν ένας αυτοκράτορας που εκτιμούσε τον πολιτισμό και επιδόθηκε με ζήλο στην δημιουργία.

Ο Κωνσταντίος ενδιαφερόταν πολύ για την μάθηση. Όπως αναφέρουν ο Αμμιανός και ο συντάκτης της *Επιτομής περί των καισάρων*, ο Κωνσταντίος δεν κατάφερε να μάθει καλά την ρητορική (δηλαδή την συγγραφή ομιλιών και γενικότερα πεζών λογοτεχνικών κειμένων), επειδή ήταν αργόστροφος στον νου, αλλά όπως αναφέρει ο Αμμιανός, του άρεσε να γράφει ποίηση, την οποία ο Αμμιανός δεν θεωρούσε αξιόλογη²¹⁴. Πάντως, ο ίδιος ο Αμμιανός παραθέτει τρεις ομιλίες του Κωνσταντίου προς τον στρατό και μία επιστολή του προς τον πέρση βασιλιά Σαπώρ, οι οποίες διακρίνονται για την ομορφιά τους. Ο Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ γράφει για τον Κωνσταντίο: «[είναι] εκπαιδευμένος στα γράμματα στο σημείο της κομψότητας, και έχει έναν ήπιο και ευχάριστο τρόπο ομιλίας»²¹⁵. Σε αυτό ο Κωνσταντίος έμοιασε στον

²¹⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.10.10, 21.16.7.

²¹¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.10.11, 21.16.5-6. Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.23. *Επιτομή περί των καισάρων* 42.18. Ιωάννης Μοναχός, *Μαρτύριον Αγίου Αρτεμίου*, σελ. 31.

²¹² Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.7. Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.23.

²¹³ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.23.

²¹⁴ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.4. *Επιτομή περί των καισάρων* 42.18.

²¹⁵ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.23.

πατέρα του, ο οποίος αγαπούσε και αυτός την μάθηση και συνήθιζε να συντάσσει με ζήλο επιστολές και ομιλίες²¹⁶.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με τον Αμμιανό, όταν ο Κωνσταντίος επισκέφτηκε την Ρώμη το 354, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τα αρχαία μνημεία της, τα οποία τον συγκλόνισαν²¹⁷.

Ο Κωνσταντίος, μάλιστα, επιτέλεσε σημαντικό οικοδομικό έργο σε πολλά μέρη της Αυτοκρατορίας, όπως ο Κωνσταντίνος.

Ο Κωνσταντίος διέταξε την μεταφορά ενός τεράστιου αρχαίου αιγυπτιακού οβελίσκου στην Ρώμη, και το στήσιμό του στην μέση του ιπποδρόμου. Ο συγκεκριμένος οβελίσκος, ο οποίος βρίσκεται μέχρι σήμερα στην Ρώμη, έχει ύψος 32,5 μέτρων, και είναι ο μεγαλύτερος αρχαίος αιγυπτιακός οβελίσκος σε όλο τον κόσμο. Η μεταφορά αυτού του οβελίσκου στην Ρώμη ήταν επιθυμία του Κωνσταντίνου, ο οποίος είχε προλάβει να τον μεταφέρει μόνο από τις Θήβες μέχρι την Αλεξάνδρεια²¹⁸.

Ακόμη, ο Κωνσταντίος μάλλον ήταν εκείνος που μετέφερε τον οβελίσκο που βρίσκεται μέχρι σήμερα στην Αρελάτη, και είναι σχεδόν βέβαιο ότι συνέβαλε στο κτίσιμο των εκκλησιών της Αγίας Θέκλας και του Αγίου Λαυρεντίου στο Μεδιολάνο²¹⁹.

Ο Κωνσταντίος ανακαίνισε, επέκτεινε και διακόσμησε ένα σύμπλεγμα δημόσιων λουτρών στην Έφεσο, και ανοικοδόμησε ένα κεντρικό έργο ύδρευσης στην ίδια πόλη, το Νυμφαίον, το οποίο είχε καταστραφεί από πυρκαγιά²²⁰. Τις τελευταίες ημέρες της ζωής του, ο Κωνσταντίος διέταξε την κατασκευή της γέφυρας του ποταμού Πύραμου στην Κιλικία, η οποία χαρακτηρίζεται από τον χρονογράφο Ιωάννη Μαλάλα ως «έργον μέγιστον»²²¹.

---

²¹⁶ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.7. *Επιτομή περί των καισάρων* 41.14. Ευσέβιος, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 4.55. Κωνσταντίνος, *Λόγος τω των αγίων συλλόγω*. Για την γνησιότητα αυτών των κειμένων, βλ. Jones - Skeat, "Notes on the Genuineness".

²¹⁷ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.10.

²¹⁸ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 17.4.

²¹⁹ Henck, "Constantius", 300-301.

²²⁰ Henck, "Constantius", 299-300.

²²¹ Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, σελ. 325-326.

Όπως προκύπτει από έναν συνδυασμό ιστορικών και αρχαιολογικών στοιχείων, το 342, η πόλη Σαλαμίς της Κύπρου επλήγη από σεισμό, και ο Κωνσταντίνος ανέλαβε την ανοικοδόμησή της, απονέμοντάς και σε εκείνη το όνομα «Κωνσταντία»²²².

Στην Αλεξάνδρεια, ο Κωνσταντίνος έκτισε την Μεγάλη Εκκλησία, γνωστή και ως Καισάρειον²²³.

Ο Κωνσταντίνος κατασκεύασε ένα μεγάλο λιμάνι και άλλα δημόσια έργα στην Αντιόχεια²²⁴. Επιπλέον, ολοκλήρωσε και εγκαινίασε την Μεγάλη Εκκλησία της Αντιόχειας, την οποία είχε αρχίσει να κτίζει ο Κωνσταντίνος. Η εκκλησία είχε σχήμα κυκλικό. Ο Κωνσταντίνος τέλεσε τα εγκαινία κατά την επιστροφή του από τον πόλεμο κατά των Περσών, λίγο πριν ο ίδιος πεθάνει²²⁵. Το 339/340, ο Κωνσταντίνος οχύρωσε την πόλη Άμιδα στην Συρία²²⁶. Ακόμη, ανακαίνισε την Αντωνούπολη, επίσης στην Συρία, μετονομάζοντάς την σε Κωνσταντία²²⁷. Ο Κωνσταντίνος μάλλον έκτισε και την Μεγάλη Εκκλησία στην Έμεσα της Συρίας²²⁸.

Επιπλέον, ο Κωνσταντίνος ανήγειρε θριαμβευτικές αψίδες στην Γαλατία και στην Παννονία, εις ανάμνησιν των νικών του κατά του Μαγνέντιου²²⁹.

Πάνω απ' όλα, όμως, ο Κωνσταντίνος συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης, τόσο σε κτιριακό όσο και σε θεσμικό επίπεδο, και συνέχισε με ζήλο το ιδρυτικό έργο του Κωνσταντίνου.

Τον αρχικό ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη τον έκτισε ο Κωνσταντίνος²³⁰. Φαίνεται ότι αυτός ήταν που έκτισε και το μαυσωλείο του πατέρα του, Κωνσταντίνου, το οποίο ήταν προσαρτημένο στον ναό των Αγίων Αποστόλων. Ο συγκεκριμένος ναός είχε κτιστεί από τον Κωνσταντίνο, αλλά το μαυσωλείο του μάλλον όχι²³¹. Αργότερα, ο Κωνσταντίνος διέταξε να μεταφερθούν στην

²²² Lenski, *Constantine and the Cities*, 158-159.

²²³ Henck, "Constantius", 293-295.

²²⁴ Henck, "Constantius", 295-296.

²²⁵ Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, σελ. 325-326.

²²⁶ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 18.9.1. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 339/40.

²²⁷ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 339/40.

²²⁸ Henck, "Constantius", 302.

²²⁹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.15.

²³⁰ Henck, "Constantius", 291-293.

²³¹ Πρβλ. Henck, "Constantius", 289-291.

Κωνσταντινούπολη τα λείψανα του Αποστόλου Ανδρέα από την Πάτρα, του Αποστόλου Λουκά από την Θήβα, και του Αποστόλου Τιμοθέου από την Έφεσο, και να τοποθετηθούν στον ίδιο ναό²³². Ακόμη, έκτισε ένα πολυτελές και καλαίσθητο σύμπλεγμα δημοσίων λουτρών γνωστό ως Κωνσταντιαναί Θέρμαι, επέκτεινε το σύστημα ύδρευσης, ολοκλήρωσε την κατασκευή του τείχους που είχε αρχίσει να κτίζει ο Κωνσταντίνος, και επισκεύασε πολλά ήδη υπάρχοντα κτίρια της Κωνσταντινούπολης²³³. Συνέχισε την διακόσμηση των δημόσιων χώρων της Κωνσταντινούπολης με αγάλματα, την οποία είχε ξεκινήσει ο πατέρας του. Μεταξύ άλλων, έφερε στην Κωνσταντινούπολη αγάλματα του Περσέα, της Ανδρομέδας, και του Ηρακλή, τοποθετώντας τα δύο πρώτα στις Κωνσταντιανές Θέρμες²³⁴.

Το 357, πάντως, ο Κωνσταντίνος μερίμνησε ώστε να μην απομακρύνονται άλλα αγάλματα από τις πόλεις τους. Η σχετική διάταξή του έχει ως εξής: «Κανείς ας μην νομίζει ότι οι πόλεις μπορούν να στερούνται τα ιδιαίτερα τους στολίδια, αφού δεν θεωρήθηκε σωστό από τους αρχαίους το να χάνει μια πόλη την ευπρέπειά της, σαν να μπορούσαν αυτά να μεταφερθούν στα δημόσια κτίρια άλλης πόλης.»²³⁵

Εκείνος, μάλιστα, που ολοκλήρωσε την πολιτική εξίσωση της Κωνσταντινούπολης με την Ρώμη, ήταν ο Κωνσταντίνος.

Το 359, ο Κωνσταντίνος καθιέρωσε το αξίωμα του επάρχου της Κωνσταντινούπολης, κατ' αναλογία προς εκείνο του επάρχου της Ρώμης. Ως πρώτος έπαρχος της Κωνσταντινούπολης τοποθετήθηκε ο Ονωράτος, ο οποίος υπήρξε έπαρχος πραιτωρίων της Γαλλίας. Μέχρι τότε, η Κωνσταντινούπολη διοικούνταν από ανθύπατο.

Ο Κωνσταντίνος αναβάθμισε την Σύγκλητο της Κωνσταντινούπολης. Την περίοδο από το 357 μέχρι το 361, ο Κωνσταντίνος αύξησε τα μέλη της Συγκλήτου από 200 σε σχεδόν 3000. Τα μέλη της Συγκλήτου στρατολογήθηκαν κυρίως από τα βουλευτήρια των πόλεων²³⁶.

---

²³² Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτη 356 και 357.

²³³ Henck, "Constantius", 285-286.

²³⁴ Henck, "Constantius", 286-288.

²³⁵ *Codex Theodosianus* 15.1.1.

²³⁶ Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, 149.

Γιατί, όμως, ήθελε ο Κωνστάντιος μια τόσο πολυμελή Σύγκλητο; Η απάντηση είναι ότι κάτι τέτοιο όχι μόνο θα αύξανε το γόητρο της Κωνσταντινούπολης, αλλά και θα συντελούσε στην κάλυψη των εξόδων διαφόρων πρακτικών αναγκών του κράτους και της πρωτεύουσας. Οι συγκλητικοί πλήρωναν, εκτός από τον βασικό έγγειο φόρο, και έναν επιπλέον φόρο: την *gleba* ή *follis*. Ακόμη, κατά την είσοδό τους στην σύγκλητο και αρκετές άλλες φορές, έπρεπε να καταβάλλουν την πραιτούρα, μια χρηματική παροχή που θα κάλυπτε τα έξοδα ενός δημόσιου έργου ή ενός δημόσιου θεάματος²³⁷.

Ο Κωνστάντιος υπήρξε μαικήνας της παιδείας. Με την ηθική και την οικονομική ενθάρρυνση του Κωνσταντίου, συγκεντρώθηκαν και ίδρυσαν σχολές στην Κωνσταντινούπολη διδάσκαλοι από όλη την αυτοκρατορία. Επιπλέον, ο Κωνστάντιος ενέταξε αρκετούς από αυτούς στην Σύγκλητο της Κωνσταντινούπολης²³⁸.

Ο Κωνστάντιος έδειξε ιδιαίτερη εύνοια προς τον ρητοροδιδάσκαλο Θεμίστιο, ο οποίος υπήρξε ένας πραγματικά αξιόλογος διανοούμενος, και ένας από τους βασικότερους εκφραστές της πολιτικής θεωρίας του Βυζαντίου. Ο Θεμίστιος έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για τον Αριστοτέλη, και συνέταξε υπομνήματα σε όλα τα έργα του Αριστοτέλη, καθώς και αξιόλογες επιτομές ορισμένων από αυτά²³⁹. Φαίνεται ότι το έργο του για την ανάδειξη του έργου του Αριστοτέλη ήταν η αιτία της ανάδειξής του από τον Κωνστάντιο. Ο Κωνστάντιος προσέφερε στον Θεμίστιο κρατική χρηματοδότηση της διδακτικής του δραστηριότητας, και το 355, τον διόρισε ως μέλος της Συγκλήτου²⁴⁰. Η ομιλία με την οποία ο Κωνστάντιος παρουσίασε τον Θεμίστιο στην Σύγκλητο και εξήγησε την απόφασή του να τον τοποθετήσει σε αυτήν, έχει διασωθεί μέχρι σήμερα, και φέρει τον τίτλο *Δημηγορία Κωνσταντίου αυτοκράτορος προς την Σύγκλητον υπέρ Θεμιστίου*. Πρόκειται για ένα πραγματικό κειμήλιο πολιτικής και κοινωνικής σκέψης. Ο Κωνστάντιος τονίζει την αξία της παιδείας, και υποστηρίζει ότι σκοπός της είναι να ανεβάζει το επίπεδο των ανθρώπων και ότι αυτή πρέπει να διαχέεται σε όλη την κοινωνία. Ακόμη, η παιδεία έχει νόημα μόνο όταν οδηγεί στην αρετή. Μια άλλη ιδέα που βρίσκεται μέσα στο συγκεκριμένο κείμενο είναι ότι το γενικό δεν καταργεί το ειδικό, αλλά ότι σκοπός του γενικού είναι το

---

²³⁷ Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, 171-174.

²³⁸ Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, σελ. 54-60.

²³⁹ Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 74.

²⁴⁰ Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, σελ. 54-60.

ειδικό. Αυτή η ιδέα εκφράζει την διδασκαλία του Αριστοτέλη και την χριστιανική διδασκαλία, και αντίκειται σε εκείνη του Πλάτωνα. Ο Κωνσταντίνος εκφράζει την πρόθεσή του να καταστήσει την Κωνσταντινούπολη πηγή από την οποία όλη η αυτοκρατορία θα αντλεί τα ηθικά οφέλη της παιδείας, και μάλιστα δηλώνει ότι προσφέρει τον Θεμιστίο ως αφιέρωμα στον πατέρα του, τον Κωνσταντίνο. Το 358, ο Κωνσταντίνος διόρισε τον Θεμιστίο ανθύπατο της Κωνσταντινούπολης. Ο Θεμιστίος υπήρξε ο τελευταίος ανθύπατος της Κωνσταντινούπολης, πριν την τοποθέτηση του πρώτου επάρχου της Κωνσταντινούπολης, Ονωράτου. Ακόμη, ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Θεμιστίο και σε άλλους συγκλητικούς την στρατολογία νέων συγκλητικών από τις επαρχίες.

Ο Κωνσταντίνος ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη ένα εργαστήριο αντιγραφής των χειρογράφων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, το οποίο θα χρηματοδοτούνταν από το κράτος. Ο στόχος ήταν να διασωθούν όλα τα υπάρχοντα έργα, ακόμη και όσα ήταν ελάχιστα γνωστά. Ο Θεμιστίος, με μια ομιλία που εκφώνησε προς τιμήν του Κωνσταντίνου την 1η Ιανουαρίου του 357, τον επαινεί για αυτή την πρωτοβουλία του με ιδιαίτερα όμορφο και ανάγλυφο τρόπο. Τα χειρόγραφα που συλλέχθηκαν ή παράχθηκαν στεγάστηκαν σε μια αυτοκρατορική βιβλιοθήκη, η οποία είτε είχε ιδρυθεί από τον Κωνσταντίνο, είτε ιδρύθηκε εκείνη την χρονική περίοδο από τον Κωνσταντίνο²⁴¹.

Το νομοθετικό έργο του Κωνσταντίνου

Ο Κωνσταντίνος ήταν ένας αυτοκράτορας με πλούσιο νομοθετικό έργο, το οποίο αποτελούσε συνέχεια του νομοθετικού έργου του πατέρα του, του Κωνσταντίνου. Στον Θεοδοσιανό Κώδικα σώζονται αρκετές δεκάδες διατάξεων του Κωνσταντίνου.

Οι νόμοι που εκδόθηκαν κατά την διάρκεια της συμβασιλείας του Κωνσταντίνου Β΄, του Κωνσταντίνου Β΄, και του Κωνσταντίνου Α΄ (δηλαδή από το 337 ως το 340), ή της συμβασιλείας των δύο τελευταίων αδελφών (δηλαδή από το 340 ως το 350), εκδίδονταν στο όνομα όλων των συναυτοκρατόρων και ίσχυαν για όλη την αυτοκρατορία. Αυτό αποτελούσε γενικό κανόνα της Ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το ποιος αυτοκράτορας εξέδωσε μια διάταξη μπορεί να διαπιστωθεί από τον τόπο έκδοσης της διάταξης (π.χ. εάν η διάταξη εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη, έδρα του Κωνσταντίνου, αυτό σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας που

---

²⁴¹ Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, σελ. 54-60.

την εξέδωσε είναι ο Κωνστάντιος). Εάν η αναφορά στον τόπο έκδοσης δεν έχει διασωθεί, τότε μια ένδειξη για την ταυτότητα του νομοθέτη αυτοκράτορα είναι η ταυτότητα του αρχικού παραλήπτη της διάταξης (π.χ. εάν η διάταξη απευθύνεται στον διοικητή μιας επαρχίας που υπαγόταν στον Κωνσταντίο, αυτό πιθανότατα σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας που την εξέδωσε είναι ο Κωνστάντιος). Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ένας αδελφός έστειλε διατάξεις σε αξιωματούχο της επικράτειας άλλου αδελφού. Αυτό έγινε σε τουλάχιστον μία περίπτωση από τον Κωνσταντίνο Β΄ σε σχέση με την επικράτεια του ανήλικου μικρότερου αδελφού του, Κώνσταντα, επάνω στον οποίο ο ίδιος ασκούσε ένα είδος κηδεμονίας. Πάντως, οι περισσότεροι από τους σωζόμενους νόμους της συμβασιλείας του Κωνσταντίου και του Κώνσταντα, οφείλονται σε πρωτοβουλία του Κωνσταντίου.

Στον τομέα του διοικητικού δικαίου, ο Κωνστάντιος έλαβε τα ακόλουθα μέτρα:

Με διάταξη του 340, ορίζεται ότι κανείς στρατιωτικός δεν έχει το δικαίωμα να απαιτεί να πάρει μαζί του εφόδια από τους πολίτες που τον φιλοξενούν, εάν εκείνοι δεν είναι πρόθυμοι να τα παράσχουν σε αυτόν. Σε περίπτωση παράβασης, οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν αποζημίωση από τον προϊστάμενο του στρατιωτικού. Ο Κωνστάντιος κλείνει το κείμενο με τον ακόλουθο τρόπο: «Έτσι, ούτε η αυθόρμητη ανθρωπιά που υπάρχει μέσα σας θα καταπνιγεί, ούτε το νοικοκυριό σας ή εκείνο των προστατών σας θα εξαντληθεί ενάντια στην θέλησή σας.»²⁴² Με μεταγενέστερη διάταξη του ίδιου έτους ή του 342, ορίζεται ότι η παραπάνω απαγόρευση ισχύει ακόμη κι αν οι πολίτες είναι πρόθυμοι να παράσχουν τα εφόδια, ενώ σε περίπτωση παράβασης, προβλέπεται τιμωρία για τον στρατιωτικό²⁴³.

Με διάταξη του 341, ορίζεται ότι όποιο κτήμα του βασιλικού ταμείου αγοράστηκε από ιδιώτη δεν μπορεί να αφαιρεθεί από αυτόν με μεταγενέστερο νόμο. Ο αγοραστής θα είναι σε θέση να μεταβιβάσει το κτήμα στους κληρονόμους του χωρίς κανένα κώλυμα²⁴⁴.

---

²⁴² *Codex Theodosianus* 7.9.1.

²⁴³ *Codex Theodosianus* 7.9.2.

²⁴⁴ *Codex Theodosianus* 5.13.1-2.

Με διάταξη του 347, ορίζεται όταν ένας στρατιώτης πεθαίνει χωρίς διαθήκη και χωρίς αναγκαστικούς κληρονόμους, η περιουσία του περιέρχεται αυτοδικαίως στην μονάδα στην οποία αυτός υπηρετούσε²⁴⁵.

Με διάταξη του 344, διατάσσεται η τιμωρία αξιωματούχων και δικηγόρων που απαιτούσαν από πολίτες της Αφρικής περισσότερα από όσα οφείλονταν. Σχολιάζουν ότι εκείνοι, «αν και συντηρούνται με τόσο μεγάλα κέρδη από την σταδιοδρομία τους, αδυνατούν να χορτάσουν την απληστία τους»²⁴⁶.

Με διάταξη του 349, ορίζεται ότι τα αδικήματα των αυτοκρατορικών δούλων θα υπάγονται στην δικαιοδοσία των δικαστών των επαρχιών. Η αιτιολογία δίνεται ως εξής: «Διότι με αυτόν τον τρόπο, η ασυδοσία της επίμονης θρασύτητας θα συγκρατηθεί, εφόσον εκείνοι θα κατανοήσουν ότι πρέπει κανείς να ζει με μία και την αυτή προσδοκία όπως όλοι οι άλλοι.»²⁴⁷

Με διάταξη του 339 ή του 354, ορίζεται ότι οι πραιότερες και γενικότερα όσοι ασκούν δικαστική εξουσία στην πρωτεύουσα, δεν έχουν άδεια να απομακρυνθούν από αυτήν ούτε για μικρό χρονικό διάστημα, ειδάλλως θα υποχρεωθούν να πληρώσουν το πρόστιμο το οποίο είχε οριστεί για αυτή την περίπτωση από τον Κωνσταντίνο²⁴⁸.

Με διάταξη του ίδιου έτους, διατάσσονται όσοι φέρουν τον τίτλο του clarissimus, δηλαδή οι συγκλητικοί, να έλθουν στην Ρώμη και να χρηματοδοτήσουν, όπως όφειλαν, την διεξαγωγή θεατρικών παραστάσεων, αγώνων ιπποδρόμου και άλλων κοινωφελών έργων. Όποιος δεν προσέλθει εντός την οριζόμενης προθεσμίας, θα υποχρεωθεί να καταθέσει στις κρατικές αποθήκες της Ρώμης 50.000 μέτρα σιτηρών ο καθένας, σύμφωνα με τους νόμους του Κωνσταντίνου²⁴⁹.

Με διάταξη του 353, ορίζεται ότι όποιος πολίτης ή βουλευτής έγινε μέλος της αυτοκρατορικής φρουράς ή έφθασε στον βαθμό του πραιπόσιτου μέσω δωροδοκίας, θα απομακρυνθεί από αυτή την θέση²⁵⁰.

---

²⁴⁵ *Codex Theodosianus* 5.6.1.

²⁴⁶ *Codex Theodosianus* 8.11.2

²⁴⁷ *Codex Theodosianus* 2.1.1.

²⁴⁸ *Codex Theodosianus* 6.4.3.

²⁴⁹ *Codex Theodosianus* 6.4.4,7.

²⁵⁰ *Codex Theodosianus* 7.21.2.

Με διάταξη του 354, απαγορεύονται οι επιτάξεις συμπληρωματικών αλόγων από κρατικούς υπαλλήλους σε βάρος απλών πολιτών. Εξαιρούνται οι πράκτορες της μυστικής υπηρεσίας. Τόσο εκείνος που παίρνει, όσο εκείνος που δίνει το άλογο, θα τιμωρηθούν²⁵¹.

Με διάταξη του 355, ο Κωνσταντίνος απαγορεύει στα μέλη της μυστικής υπηρεσίας να φυλακίζουν ανθρώπους με βάση την δική τους κρίση. Μεταξύ άλλων, γράφει: «Αυτοί θα πρέπει να θυμούνται ότι τα εγκλήματα πρέπει να ανακοινώνονται στους δικαστές και ότι το βάρος της απόδειξης το φέρουν οι ίδιοι²⁵² – όχι χωρίς κίνδυνο για τους εαυτούς τους, εάν αποδειχθεί ότι παρουσίασαν ψευδείς κατηγορίες εναντίον αθώων. Ας πάψει, λοιπόν, η διεστραμμένη συνήθεια, κατά την οποία αυτοί έστελναν κάποιους στην φυλακή.»²⁵³

Με διάταξη του 356 ή του 357, ορίζεται ότι μόνο όσοι είναι όντως μέλη της μυστικής υπηρεσίας θα παρέχουν τις αντίστοιχες υπηρεσίες. Δεν θα υπάρχουν περισσότερα από 2 μέλη της συγκεκριμένης υπηρεσίας ανά επαρχία, και κανείς από αυτούς δεν θα χρησιμοποιεί από μεταφορικά μέσα κάτι περισσότερο από ό,τι προβλέπεται στο ένταλμά του. Παράλληλα, κανείς δεν θα καταβάλλει στον επόπτη του κρατικού ταχυδρομείου χρήματα για ένα ζώο που δεν παρασχέθηκε σε αυτόν²⁵⁴.

Με διάταξη του 357, ορίζεται ότι όλοι θα πρέπει να τιμωρούνται για τα αδικήματά τους, ακόμη κι αν είναι μέλη της μυστικής υπηρεσίας. Όποιος τυχόν διαπράξει σεξουαλικό αδίκημα εναντίον οποιουδήποτε προσώπου θα τιμωρηθεί με όλη την αυστηρότητα του νόμου, ενώ όποιος προχωρήσει σε αρπαγή περιουσιακών στοιχείων θα υποχρεωθεί να τα επιστρέψει εις διπλούν²⁵⁵.

Με διάταξη του 357, ορίζεται ότι στο σωματείο των γραμματέων της Ρώμης, την πρώτη θέση θα έχουν μόνο όσοι διαθέτουν μεγάλη μόρφωση. Ζητά, μάλιστα, να γνωστοποιούνται αυτά τα πρόσωπα και στον ίδιο, «ώστε η εγγραμματοσύνη, το οποίο είναι το μεγαλύτερο από όλα τα προσόντα, να μην στερηθεί την ανταμοιβή της»²⁵⁶.

---

²⁵¹ *Codex Theodosianus* 8.5.7.

²⁵² Δηλαδή οι κατηγοροί.

²⁵³ *Codex Theodosianus* 6.29.1.

²⁵⁴ *Codex Theodosianus* 6.29.2.

²⁵⁵ *Codex Theodosianus* 2.1.3.

²⁵⁶ *Codex Theodosianus* 14.1.1.

Με διάταξη του 357, απαγορεύεται στους διοργανωτές αγώνων μονομαχίας την προσέγγιση στρατιωτών ή μελών της αυτοκρατορικής αυλής προκειμένου να τους προσλάβουν ως μονομάχους. Όποιος τολμήσει κάτι τέτοιο θα τιμωρηθεί με πρόστιμο 6 λιτρών χρυσού. Όποιος στρατιώτης ή μέλος της αυτοκρατορικής αυλής προσεγγίσει ο ίδιος διοργανωτή αγώνων μονομαχίας, θα συλληφθεί και θα οδηγηθεί σιδηροδέσμιος στον προϊστάμενό του, «ώστε με την διάταξη αυτού του νόμου, η αξιοπρέπεια του παλατιού να απαλλαχθεί από το αξιομίσητο όνομα του μονομάχου»²⁵⁷.

Με διάταξη του 359, διατάσσεται η απομάκρυνση των μελών της μυστικής υπηρεσίας «με άτιμη καταγωγή και χείριστο χαρακτήρα». Ακόμη, ορίζεται ότι στα αξιώματα αυτής της υπηρεσίας κανείς δεν θα φθάνει μέσω της πατρωνείας, «αλλά μέσω της εργασίας του θα φθάνει ο καθένας [σε αυτά], κάνοντας χρήση της μαρτυρίας όλων». Μετά από λίγο, ο Κωνσταντίνος γράφει τα παρακάτω: «Επιπλέον, ο βοηθός, επάνω στον οποίο στηρίζεται το κύρος ολόκληρου του τάγματος και η ασφάλεια του μάγιστρο, κατάλληλος χάρη στην ευθύτητα των ηθών του και προικισμένος με καλές δεξιότητες, με όλο το τάγμα να παρέχει μαρτυρία, θα παρουσιάζεται από τον μάγιστρο στις ματιές μας, ώστε να διοριστεί κατά την διακριτική μας ευχέρεια». Τέλος, ορίζεται ότι ο καθένας έχει δικαίωμα να προχωρήσει σε διαμαρτυρία σε περίπτωση παράβασης αυτής της διάταξης²⁵⁸.

Με διάταξη του 359, ορίζεται ότι μόνο όσα μέλη της μυστικής υπηρεσίας ασκούν το επάγγελμά τους με εντιμότητα θα είναι ασφαλή από τις ποινές τις οποίες επιβάλλουν οι έπαρχοι των πραιτωρίων (οι διοικητές των μεγάλων περιφερειών του κράτους). «Για εκείνους, όμως, που συμπεριφέρονται με ανεντιμότητα και σε αντίθεση με την αίγλη της εποχής μας ή το κύρος της αυτοκρατορικής υπηρεσίας, όχι μόνο η καταδίκη θα παραμείνει σε ισχύ, αλλά επίσης, εάν τέτοιες μεμπτές πράξεις φθάσουν στην γνώση της Γαλήνης μας, αυτοί θα τιμωρηθούν ακόμη πιο πικρά.»²⁵⁹

Με διάταξη του 359, ορίζεται ότι οι μεταθέσεις στρατιωτών θα πρέπει να γίνονται μόνο κατόπιν έγκρισης του μάγιστρο των πεζών (δηλαδή του αρχηγού του πεζικού)

---

²⁵⁷ *Codex Theodosianus* 15.12.2.

²⁵⁸ *Codex Theodosianus* 1.9.1.

²⁵⁹ *Codex Theodosianus* 6.29.3.

ή του μαγίστρου των ιππέων (δηλαδή του αρχηγού του ιππικού), ανάλογα με το δημόσιο συμφέρον²⁶⁰.

Με διάταξη του 359, διατάσσεται η παύση κάθε δωροδοκίας και κάθε μη αξιοκρατικής πατρωνίας²⁶¹.

Με διάταξη του 359, ο Κωνσταντίος κατηγορεί ευθέως τα μέλη της μυστικής υπηρεσίας για απληστία, και θέτει αυστηρά όρια στα χρήματα που επιτρέπεται να ζητούν από τους κατοίκους των επαρχιών για την μετακίνησή τους²⁶².

Με διάταξη του 361, ορίζεται ότι ως δεφένσορες της Συγκλήτου (δηλαδή δικηγόροι των μελών της Συγκλήτου) πρέπει να διορίζονται άνθρωποι αναγνωρισμένης αξιοπιστίας, ώστε εκείνοι να αντιστέκονται σε κάθε απαίτηση που αντιβαίνει στο δίκαιο²⁶³.

Ένα μεγάλο πρόβλημα με το οποίο οι αυτοκράτορες της πρωτοβυζαντινής περιόδου βρέθηκαν αντιμέτωποι, ήταν η σταδιακή ερήμωση των βουλευτηρίων των πόλεων. Οι πόλεις απολάμβαναν έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας, και κάθε πόλη διέθετε ένα βουλευτήριο (στα Λατινικά, *curia*), τα μέλη του οποίου (στα Λατινικά, *curiales*) ήταν επιφορτισμένα με την κατασκευή, την συντήρηση και την επισκευή των δημοσίων έργων (π.χ. τειχών, δρόμων, μνημείων, λουτρών, συστημάτων ύδρευσης και αποχέτευσης), τον διορισμό δημοσίων διδασκάλων, την διοργάνωση αθλητικών, θεατρικών ή μουσικών εκδηλώσεων και τον συντονισμό της οικονομικής ζωής της πόλης. Το αξίωμα του βουλευτή ήταν ισόβιο, και μεταβιβαζόταν από πατέρα σε γιο με αναγκαστικό τρόπο. Ωστόσο, από τα μέσα του 3ου αιώνα και μετά, οι βουλευτές ή οι γιοι τους, προκειμένου να αποφύγουν τα καθήκοντά τους, συχνά εγκατέλειπαν τις πόλεις τους και επεδίωκαν να διοριστούν σε πολιτικές ή στρατιωτικές θέσεις στην υπηρεσία του αυτοκράτορα ή στην Σύγκλητο της Ρώμης ή, αργότερα, σε εκείνη της Κωνσταντινούπολης. Ο Κωνσταντίνος και οι διάδοχοί του προσπάθησαν να διασφαλίσουν την λειτουργία των βουλευτηρίων. Ο Κωνσταντίνος ενθάρρυνε την είσοδο βουλευτών, οι οποίοι διέθεταν χρήματα, εμπειρία και κύρος, στην Σύγκλητο ή σε άλλες κρατικές θέσεις, αλλά μόνο μέχρι ενός σημείου. Μια μερική και ελεγχόμενη

---

²⁶⁰ *Codex Theodosianus* 1.7.1.

²⁶¹ *Codex Theodosianus* 3.29.4.

²⁶² *Codex Theodosianus* 3.29.5.

²⁶³ *Codex Theodosianus* 1.28.1.

φυγή βουλευτών δεν θα διέλυε τα βουλευτήρια, αλλά θα άφηνε χώρο για την οικονομική και την πολιτική ανάδειξη νέων προσώπων, διευκολύνοντας την κοινωνική κινητικότητα εντός των πόλεων. Ο Κωνσταντίνος ακολούθησε την πολιτική του πατέρα του σχετικά με τα βουλευτήρια, αλλά χωρίς την ίδια συνέπεια.

Με διάταξη του 338, ο Κωνσταντίνος Β΄, εξ ονόματος και των αδελφών του, απαγορεύει με ποινή την απόκτηση κρατικών τιμητικών τίτλων μέσω πατρωνείας ή αγοράς, δηλαδή αναξιοκρατικά. Επιπλέον, ορίζει ότι όποιο μέλος του βουλευτηρίου μιας πόλης επιχειρήσει να αποκτήσει κάποιον τίτλο προκειμένου να απαλλαγεί από τις υποχρεώσεις του, θα υποχρεωθεί στην καταβολή μιας ποσότητας χρυσού, όπως όριζε ο Κωνσταντίνος, και μάλιστα με την προσαύξηση 30 λιτρών αργύρου²⁶⁴.

Με πολλές διατάξεις τους, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας επανέλαβαν και αυτοί την απαγόρευση της φυγής των βουλευτών, αλλά χωρίς να προβλέπουν κάποια ποινή, παρά μόνο την καταβολή αποζημίωσης προς το βουλευτήριο σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η πόλη υπέστη συγκεκριμένη ζημία εξαιτίας της φυγής τους²⁶⁵. Σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις, όσοι βουλευτές έχουν εγκαταλείψει την θέση τους και αποδειχθεί η ιδιότητά τους ως βουλευτών, θα επιστρέφονται αναγκαστικά στα βουλευτήριά τους. Εξαιρούνται, όμως, όσοι απέκτησαν κρατικό τιμητικό τίτλο με την υποστήριξη έντιμων συστάσεων²⁶⁶, και όσοι, κατά την ανακάλυψη (πραγματική ή υποτιθέμενη) της παρουσίας τους σε κρατική υπηρεσία, έχουν συμπληρώσει σε αυτήν 5 χρόνια²⁶⁷. Στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου, όμως, η φυγή των βουλευτών είχε πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις, και ο Κωνσταντίνος προσπάθησε να διορθώσει την κατάσταση. Με διάταξη του 357, αναφέρει ότι πολλοί βουλευτές είχαν διοριστεί σε κρατικές υπηρεσίες χωρίς καν να υπηρετούν σε αυτές, και διατάζει την απομάκρυνσή τους και την αναγκαστική επιστροφή τους στα βουλευτήριά τους²⁶⁸. Με διάταξη του 358, μάλιστα, ορίζει ότι όσοι βουλευτές εισήλθαν στην αυτοκρατορική υπηρεσία και αποδειχθεί η ιδιότητά τους ως βουλευτών, θα

---

²⁶⁴ *Codex Theodosianus* 6.22.2. 12.1.24.

²⁶⁵ *Codex Theodosianus* 12.1.23-49.

²⁶⁶ *Codex Theodosianus* 12.1.25.

²⁶⁷ *Codex Theodosianus* 12.1.31,38.

²⁶⁸ *Codex Theodosianus* 12.1.40.

επιστραφούν αναγκαστικά στα βουλευτήριά τους, ακόμη κι αν έχουν αποσυρθεί από την αυτοκρατορική υπηρεσία λόγω γήρατος²⁶⁹.

Ακόμη, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος απέσπασε αρκετές εκατοντάδες βουλευτές για την στελέχωση της Σύγκλητου της Κωνσταντινούπολης. Με διάταξη του 361, ο Κωνσταντίνος ορίζει ότι όσοι βουλευτές απέκτησαν θέση στην Σύγκλητο, θα απομακρύνονται από αυτήν και θα επιστρέφουν αναγκαστικά. Εξαιρούνται όσοι, αφού εγκατέλειψαν τα βουλευτήριά τους, κατέβαλαν την πραιτούρα – εκείνοι θα παραμείνουν στην Σύγκλητο, αλλά θα πρέπει να αποζημιώσουν τα βουλευτήριά τους για όποια ζημία αυτοί προκάλεσαν σε αυτά²⁷⁰. Η πραιτούρα, άλλωστε, ήταν ο βασικότερος λόγος για τον οποίο ο Κωνσταντίνος αποσπούσε μέλη των βουλευτηρίων των πόλεων για την Σύγκλητο της Κωνσταντινούπολης.

Υπάρχουν και άλλες διατάξεις που αφορούν σε βουλευτές.

Με διάταξη του 338, οι τρεις αυτοκράτορες αδελφοί αναφέρουν ότι πολλοί βουλευτές είχαν απαλλαγεί από τις υποχρεώσεις τους για χρηματοδότηση δημοσίων έργων. Οι αυτοκράτορες ζητούν να ενημερωθούν για το ποια είναι αυτά τα πρόσωπα. Εάν οι απαλλαγές δόθηκαν αντίθετα προς το δίκαιο και προκαλούν ζημία στο δημόσιο, θα ακυρωθούν²⁷¹. Δεν είναι σαφές από ποιον εκδόθηκε αυτή η διάταξη.

Με διατάξεις του 341 και του 344, ορίζεται ότι όσοι γιοι στρατιωτικών δεν διαθέτουν την ικανότητα να υπηρετήσουν στον στρατό, θα τοποθετούνται στα βουλευτήρια των πόλεων²⁷².

Με διάταξη του 342, ορίζεται ότι όποιος έχει στην κυριότητά του μια έκταση γης και διαχειρίζεται μια αντίστοιχη έκταση που ανήκει στο παλάτι, θα γίνεται αναγκαστικά βουλευτής²⁷³.

Στον τομέα του δημοσιονομικού δικαίου, ο Κωνσταντίνος έλαβε τα ακόλουθα μέτρα:

Με διάταξη του 344, παρέχονται φοροαπαλλαγές σε μηχανικούς, γεωμέτρους και αρχιτέκτονες, ώστε εκείνοι να διδάσκουν και άλλους²⁷⁴. Πρόκειται για μια εξαιρετικά

---

²⁶⁹ *Codex Theodosianus* 12.1.45.

²⁷⁰ *Codex Theodosianus* 12.1.48.

²⁷¹ *Codex Theodosianus* 15.1.5.

²⁷² *Codex Theodosianus* 12.1.32,35.

²⁷³ *Codex Theodosianus* 12.1.33.

θετική πρωτοβουλία. Αυτή η διάταξη ακολουθεί το παράδειγμα δύο παρόμοιων διατάξεων του Κωνσταντίνου Α²⁷⁵.

Με διάταξη του 349, ορίζεται ότι οι φοροεισπράκτορες θα λαμβάνουν το 0,5% του φόρου που καταβάλλεται, ενώ οι υπόλοιποι δημοσιονομικοί υπάλληλοι θα μοιράζονται ένα άλλο 0,5%²⁷⁶.

Με διάταξη του 358, χαρίζεται στις τοπικές αρχές της Αφρικής το 1/4 των δασμών που οφείλονταν από αυτές στο κρατικό ταμείο, προκειμένου το οφειλόμενο ποσό να χρησιμοποιηθεί για την επισκευή των τειχών και των κτιρίων των πόλεων της περιοχής²⁷⁷.

Με διάταξη του 361, διευκρινίζεται ότι οι αγρότες που πωλούν τα προϊόντα τους δεν θα φορολογούνται ως έμποροι²⁷⁸.

Με διάταξη του 356 ή του 357, ορίζεται ότι όποιος θέλει να πωλήσει ή να αγοράσει γη, δεν μπορεί να απομακρύνει τους κολώνους, δηλαδή τους προσδεδεμένους πάροικους, που είναι εγκατεστημένοι σε αυτήν, εκτός αν τους ελευθερώσει²⁷⁹.

Με διάταξη του 360, διευθετείται άλλο ένα ζήτημα που αφορά στους κολώνους. Στην Αίγυπτο, πολλοί κολώνοι εγκατέλειπαν τα χωριά τους και προσκολλώνταν σε ισχυρούς της περιοχής. Ο Κωνσταντίνος διατάζει την αποχώρηση των κολώνων από τα κτήματα των ισχυρών, και επιβάλλει στους ισχυρούς που απέσπασαν τους κολώνους την υποχρέωση να αποζημιώσουν τους συγχωριανούς των κολώνων για τους φόρους των κολώνων τους οποίους οι συγχωριανοί των κολώνων αναγκάστηκαν να πληρώσουν εξαιτίας της απουσίας των κολώνων, η οποία είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη των κτημάτων τα οποία οι κολώνοι μίσθωναν²⁸⁰.

Στον τομέα του αστικού δικαίου, ο Κωνσταντίνος έλαβε τα εξής μέτρα:

---

²⁷⁴ *Codex Theodosianus* 13.4.3.

²⁷⁵ *Codex Theodosianus* 13.4.1-2.

²⁷⁶ *Codex Theodosianus* 12.6.3.

²⁷⁷ *Codex Theodosianus* 4.13.5.

²⁷⁸ *Codex Theodosianus* 13.1.3.

²⁷⁹ *Codex Theodosianus* 13.10.3.

²⁸⁰ *Codex Theodosianus* 11.24.1.

Με διατάξεις του 341 και του 355, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας επικυρώνουν διάταξη του πατέρα τους σύμφωνα με την οποία όλες οι δωρεές, πλην εκείνων μεταξύ γονέων και τέκνων, είναι άκυρες, εκτός αν καταχωρηθούν στα δημόσια αρχεία²⁸¹.

Με διάταξη του 343, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας ορίζουν ότι μόνο κληρικοί ή αποδεδειγμένοι χριστιανοί θα έχουν το δικαίωμα να αποκτούν χριστιανές δούλες, προκειμένου εκείνες να μην εξωθούνται στην πορνεία²⁸².

Με διάταξη του 349, ορίζεται ότι η αγωγή άνδρα κατά της γυναίκας του για ανηθικότητα δεν εκτείνεται στους κληρονόμους της, ούτε μπορεί να μεταβιβαστεί στους δικούς του κληρονόμους²⁸³.

Με διάταξη του 349, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας αναγνωρίζουν στην μητέρα να ανακαλέσει έως και το μισό της συνολικής αξίας των όσων εκείνη έχει δωρίσει στο τέκνο της, εάν το τελευταίο αποδειχθεί αγάριστο. Εξαιρείται η μητέρα που έχει συνάψει δεύτερο γάμο²⁸⁴.

Με διάταξη του 358, ο Κωνσταντίνος ορίζει ότι η μητέρα μπορεί να ανακαλέσει ολόκληρη την δωρεά, και όχι μόνο την μισή²⁸⁵.

Με διάταξη του 355, ο Κωνσταντίνος επικυρώνει το ήδη κατοχυρωμένο δικαίωμα του πατέρα να ανακαλέσει το σύνολο των δωρεών του προς αγάριστο τέκνο²⁸⁶.

Με διάταξη του 355, ορίζεται ότι εάν κάποιος άτεκνος δωρίσει το σύνολο ή ένα μέρος της περιουσίας του σε δούλο του τον οποίο έχει απελευθερώσει, και στην συνέχεια αποκτήσει δικό του τέκνο, τότε η δωρεά ακυρώνεται πλήρως²⁸⁷.

Με διάταξη του 355, απαγορεύεται ο γάμος άνδρα με την πρώην γυναίκα ή την χήρα του αδελφού του, και ο γάμος άνδρα με την αδελφή της πρώην ή της αποβιώσασας

---

²⁸¹ *Codex Theodosianus* 8.12.6-7.

²⁸² *Codex Theodosianus* 15.8.1.

²⁸³ *Codex Theodosianus* 3.13.1.

²⁸⁴ *Codex Theodosianus* 8.13.1.

²⁸⁵ *Codex Theodosianus* 8.13.4.

²⁸⁶ *Codex Theodosianus* 8.13.2.

²⁸⁷ *Codex Theodosianus* 8.13.3.

γυναίκας του. Τα παιδιά που γεννιούνται από τέτοιους γάμους θα ανακηρύσσονται νόθα²⁸⁸. Αυτό αποτελούσε ιδιαίτερα μεγάλη καινοτομία.

Με διάταξη του 358, κατοχυρώνεται ρητά το δικαίωμα του νόμιμου κληρονόμου να εγείρει αγωγή για την ακύρωση άστοργης προίκας, όταν απομένει λιγότερο από 1/4 της κληρονομιαίας περιουσίας²⁸⁹.

Με διάταξη του 360, ορίζεται ότι μια γυναίκα με παιδιά από προηγούμενο γάμο μπορεί να δώσει σε επόμενο σύζυγο προίκα μέχρι τα 3/4 της περιουσίας, και μόνο αν η προίκα υπερβαίνει αυτό το ποσοστό μπορούν τα παιδιά της να εγείρουν αξίωση για ακύρωση άστοργης προίκας²⁹⁰.

Με διάταξη του 361, κατοχυρώνεται ρητά το δικαίωμα του νόμιμου κληρονόμου να εγείρει αγωγή για την ακύρωση άστοργης δωρεάς, όπως συμβαίνει στην περίπτωση άστοργης διαθήκης²⁹¹.

Στον τομέα του ποινικού δικαίου, ο Κωνσταντίνος έλαβε τα ακόλουθα μέτρα:

Με διατάξεις των ετών 340, 349 και 356, αντιμετωπίζεται, πρώτα πιο χαλαρά και έπειτα πιο αυστηρά, το αδίκημα της τυμβωρυχίας, το οποίο, υπό την μορφή της καταστροφής ταφικών μνημείων με σκοπό την αφαίρεση των οικοδομικών υλικών, είχε αποκτήσει εκτεταμένες διαστάσεις εκείνη την εποχή²⁹².

Με διάταξη του 342, ορίζεται ότι η σεξουαλική σχέση θείου με την ανεψιά του τιμωρείται με θάνατο²⁹³. Μέχρι τότε, αυτές οι σχέσεις ήταν κοινωνικά και νομικά αποδεκτές στον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Έτσι, η συγκεκριμένη διάταξη αποτελεί ένα ορόσημο στην ιστορία του δικαίου.

Με διάταξη του 349, μετριάζεται η ποινή την οποία ο Κωνσταντίνος είχε ορίσει για το αδίκημα της αρπαγής κοριτσιού με σκοπό τον γάμο, με εξαίρεση την περίπτωση κατά την οποία ο δράστης είναι δούλος²⁹⁴. Η ποινή την οποία προέβλεπε η σχετική

---

²⁸⁸ *Codex Theodosianus* 3.12.2.

²⁸⁹ *Codex Theodosianus* 2.21.1.

²⁹⁰ *Codex Theodosianus* 2.21.2.

²⁹¹ *Codex Theodosianus* 2.20.1.

²⁹² *Codex Theodosianus* 9.17.1-4.

²⁹³ *Codex Theodosianus* 3.12.1.

²⁹⁴ *Codex Theodosianus* 9.24.1.

διάταξη του Κωνσταντίνου ήταν ιδιαίτερα αυστηρή, επειδή την συγκεκριμένη περίοδο το φαινόμενο του γάμου δια αρπαγής είχε ξεφύγει από κάθε δυνατότητα ελέγχου.

Με διάταξη του 354, ορίζεται ότι η αρπαγή αφιερωμένης παρθένου και η αρπαγή χήρας θα τιμωρούνται το ίδιο, ενώ η πιθανή επιγενόμενη συναίνεση της γυναίκας δεν επηρεάζει το αξιόποιο της πράξης²⁹⁵.

Με διάταξη του 343, ορίζεται ότι όποιος καταγγείλει την παραχάραξη χρυσών νομισμάτων θα λάβει αμοιβή, ενώ ο παραχαράκτης θα καεί ζωντανός²⁹⁶. Προφανώς το πρόβλημα της παραχάραξης είχε οξυνθεί ιδιαίτερα εκείνη την εποχή. Στην νομοθεσία του Κωνσταντίνου, δεν προβλεπόταν αμοιβή για όσους κατήγγειλαν την παραχάραξη, και οι παραχαράκτες τιμωρούνταν ελαφρύτερα²⁹⁷.

Με διάταξη του 349, απαγορεύεται με κεφαλική ποινή η αφαίρεση του ασημιού από νομίσματα που είχαν κατασκευαστεί από κράμα χαλκού. Εάν κανείς παραχωρήσει σπίτια ή κτήματα στους παραχαράκτες για να χρησιμοποιηθούν από εκείνους ως εργαστήρια, αυτά θα δημευθούν. Τα ονόματα των παραβατών θα πρέπει να γνωστοποιηθούν στον αυτοκράτορα²⁹⁸.

Με διατάξεις του 348, του 352 και του 356, ορίζεται ότι όποιος λιώνει νομίσματα ή τα μεταφέρει στο εξωτερικό για να τα πουλήσει, θα τιμωρείται ως ένοχος ιεροσυλίας με την κεφαλική ποινή. Επιβάλλεται στις τοπικές αρχές η υποχρέωση αυστηρού ελέγχου για την αποτροπή της παράνομης μεταφοράς χρημάτων. Ακόμη, τίθενται ορισμένοι περιορισμοί στο ποσό και στο είδος των χρημάτων που επιτρέπεται να μεταφερθεί από εμπόρους²⁹⁹.

Με διάταξη του 356 ή του 357, ο Κωνσταντίνος επικυρώνει την απαγόρευση της μαύρης μαγείας με την ποινή του θανάτου, και δηλώνει: «Πολλοί που τολμούν να διαταράσσουν τα στοιχεία της φύσης μέσω των μαγικών τεχνών, δεν διστάζουν να καταστρέψουν τις ζωές αθώων προσώπων, και τολμούν να τους βασανίζουν καλώντας τα πνεύματα των νεκρών, έτσι ώστε ο καθένας να καταστρέφει τους

---

²⁹⁵ *Codex Theodosianus* 9.25.1.

²⁹⁶ *Codex Theodosianus* 9.21.5.

²⁹⁷ *Codex Theodosianus* 9.21.1-4.

²⁹⁸ *Codex Theodosianus* 9.21.6.

²⁹⁹ *Codex Theodosianus* 9.23.1.

εχθρούς του μέσω κακόβουλων τεχνών. Αυτούς, επειδή είναι ξένοι προς την φύση, ας τους εξαλείψει μια θανατηφόρα κατάρα.»³⁰⁰ Η αντικοινωνική χρήση της μαγείας απαγορευόταν από το ρωμαϊκό δίκαιο από την εποχή της ίδρυσης της Ρώμης, και σε αυτή την απαγόρευση δόθηκε ιδιαίτερα μεγάλη έμφαση από τον Κωνσταντίνο³⁰¹.

Με διάταξη του 357, ο Κωνσταντίος απαγορεύει την οιωνοσκοπία, την αστρολογία, την μαντεία και την μαγεία στο σύνολό της με την ποινή του αποκεφαλισμού³⁰².

Με διάταξη του 357 ή του 358, ο Κωνσταντίος ορίζει ότι όποιο μέλος της αυλής του ίδιου ή του καίσαρα, δηλαδή του Ιουλιανού, αποκαλυφθεί ότι ασχολείται με τις συγκεκριμένες πρακτικές, θα υποβληθεί σε βασανιστήρια, παρά την υψηλή κοινωνική θέση του, και θα τιμωρηθεί σε ποινή ανάλογη προς το αδίκημά του³⁰³.

Στον τομέα του δικονομικού δικαίου, ο Κωνσταντίος έλαβε τα εξής μέτρα:

Με διατάξεις του 338 και του 355, οι τρεις αυτοκράτορες αδελφοί, και αργότερα ο Κωνσταντίος από μόνος του, επικυρώνουν τις διατάξεις του πατέρα τους, Κωνσταντίνου, σύμφωνα με τις οποίες οι ανώνυμες καταγγελίες δεν θα λαμβάνονται υπόψη από τις αρχές, αλλά θα καίγονται³⁰⁴.

Με διάταξη του 339, οι τρεις αυτοκράτορες αδελφοί ορίζουν ότι όταν το αδίκημα της μοιχείας αποδεικνύεται σαφώς, δεν επιτρέπεται η άσκηση έφεσης από τους καταδικασθέντες. Ορίζουν, μάλιστα, ότι οι ένοχοι θα πρέπει να ράβονται σε σάκκο και να καίγονται, όπως ο δολοφόνος στενών συγγενών³⁰⁵. Ο συγκεκριμένος νόμος μάλλον ήταν έμπνευσης του Κωνσταντίνου Β΄, ο οποίος ήταν ο πρεσβύτερος των τριών συναυτοκρατόρων, και φαίνεται ότι πολύ γρήγορα έπεσε σε αχρησία. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με διάταξη του Κωνσταντίνου, οι άνδρες που συνευρίσκονταν με τις συζύγους άλλων ανδρών έπρεπε να τιμωρούνται δια ξίφους, ενώ μέχρι τότε, η προβλεπόμενη τιμωρία ήταν ο εκτοπισμός σε νησιά, με δήμευση

---

³⁰⁰ *Codex Theodosianus* 9.16.5

³⁰¹ Pharr, "The Interdiction of Magic in Roman Law".

³⁰² *Codex Theodosianus* 9.16.4.

³⁰³ *Codex Theodosianus* 9.16.6.

³⁰⁴ *Codex Theodosianus* 9.34.5-6.

³⁰⁵ *Codex Theodosianus* 11.36.4.

της μισής περιουσίας του άνδρα και του 1/3 της περιουσίας γυναίκας, η οποία, όμως, θα έχανε την προίκα της³⁰⁶.

Με διάταξη του 342, απαγορεύεται η καταχρηστική καθυστέρηση έκδοσης δικαστικών αποφάσεων³⁰⁷.

Με διάταξη του 344 ή του 348, ορίζεται ότι όποιος καταδικαστεί για αδικήματα όπως η ανθρωποκτονία, η μαγεία, η μοιχεία και η αρπαγή με αποδείξεις και μάρτυρες και επιπλέον ομολογήσει ο ίδιος την ενοχή του, δεν θα έχει το δικαίωμα να ασκήσει έφεση³⁰⁸.

Με διάταξη του 346, ορίζεται ότι, εάν παρουσιαστεί σε δίκη ένα έγγραφο ως αποδεικτικό στοιχείο εναντίον κάποιου και εκείνος αμφισβητήσει την γνησιότητά του, εκείνος που το προσκόμισε οφείλει να την αποδείξει³⁰⁹.

Με διάταξη του 346 ή του 352, ενώ μέχρι τότε σε όσους είχαν καταδικαστεί για ποινικό αδίκημα δινόταν μια προθεσμία μέχρι την εκτέλεση της ποινής, προκειμένου εκείνοι να ζητήσουν ακρόαση από τον αυτοκράτορα, ορίζεται ότι στο εξής, αυτή η προθεσμία θα πρέπει να δίνεται μόνο κατά περίπτωση³¹⁰.

Με διάταξη του 353 ή του 354, προβλέπεται αμνηστία για όσους κατηγορήθηκαν για αδικήματα επί Μαγνέντιου ή Γάλλου, με εξαίρεση όσους αποδειχθούν ένοχοι για αδικήματα που τιμωρούνται με την κεφαλική ποινή³¹¹.

Με διάταξη του 355, ο Κωνσταντίος ορίζει ότι η περιουσία όσων εκτελούνται ως ένοχοι σοβαρού ποινικού αδικήματος δεν θα περιέρχεται πλέον στο δημόσιο ταμείο, αλλά στους κληρονόμους τους. Οι μόνες εξαιρέσεις θα είναι τα αδικήματα της καθοσίωσης και της μαγείας³¹². Με διάταξη του 358, όμως, ο Κωνσταντίος καταργεί

---

³⁰⁶ *Codex Justinianus* 9.9.29.4.

³⁰⁷ *Codex Theodosianus* 1.5.4.

³⁰⁸ *Codex Theodosianus* 11.36.5.

³⁰⁹ *Codex Theodosianus* 11.39.4.

³¹⁰ *Codex Theodosianus* 9.40.4.

³¹¹ *Codex Theodosianus* 9.38.2.

³¹² *Codex Theodosianus* 9.42.2.

την προηγούμενη διάταξή του. Τώρα πλέον η περιουσία όλων όσων υποβλήθηκαν σε κεφαλική ποινή θα δημεύεται³¹³.

Με διάταξη του 355, ο Κωνσταντίνος επικυρώνει διάταξη του πατέρα του, Κωνσταντίνου, σύμφωνα με την οποία εάν κάποιος δεν ασκήσει έφεση κατά δικαστικής απόφασης λόγω εκφοβισμού εκ μέρους του δικαστή, μπορεί να προσφύγει στον ίδιο τον αυτοκράτορα ή στον έπαρχο των πραιτωρίων. Σύμφωνα με την ίδια διάταξη του Κωνσταντίνου, την οποία επαναλαμβάνει ο Κωνσταντίνος, όποιος, επειδή φοβάται να ασκήσει έφεση, ασκήσει αγωγή με σκοπό την εκδίκαση της ίδιας υπόθεσης από άλλο δικαστήριο σε πρώτο βαθμό, θα εκτοπιστεί σε νησί, και η περιουσία του θα δημευθεί υπέρ του δημόσιου ταμείου³¹⁴.

Με διάταξη του 355 ή του 356, ορίζεται ότι όποιος δικαστής εμποδίζει την άσκηση του δικαιώματος της έφεσης κατά οριστικής δικαστικής απόφασης, θα καταβάλει τόσο ο ίδιος, όσο και το επιτελείο του, από 30 λίτρες χρυσού στο δημόσιο ταμείο ως πρόστιμο³¹⁵.

Με σειρά διατάξεων, ορίζεται ότι δεν επιτρέπεται έφεση σε υποθέσεις δημοσιονομικού δικαίου³¹⁶.

Οι παραπάνω διατάξεις είναι οι πλέον αντιπροσωπευτικές από το νομοθετικό έργο του Κωνσταντίνου.

Η νομοθεσία του Κωνσταντίνου είναι πολύ όμοια με εκείνη του πατέρα του τόσο ως προς το περιεχόμενο, όσο και ως προς το έντονα διδακτικό ύφος,. Στον τομέα του διοικητικού δικαίου, η νομοθεσία του Κωνσταντίνου απέβλεψε στην ενίσχυση του στρατού, και ενίοτε με κάποια καθυστέρηση, στην προστασία των πολιτών απέναντι σε αυθαιρεσίες εκ μέρους του κράτους, στην πάταξη της διαφθοράς και της ασυδοσίας των κρατικών υπαλλήλων και στην εξύψωση του επιπέδου τους, και στην διασφάλιση της αυτοδιοίκησης των πόλεων. Στον τομέα του δημοσιονομικού δικαίου, η νομοθεσία του Κωνσταντίνου απέβλεψε στην εξασφάλιση εσόδων για το κράτος, στην προστασία των πολιτών από αυθαιρεσίες των δημοσιονομικών υπαλλήλων και στην οικονομική και την πολιτιστική ανάπτυξη. Στον τομέα του αστικού δικαίου, η

---

³¹³ *Codex Theodosianus* 9.42.3.

³¹⁴ *Codex Theodosianus* 11.34.2.

³¹⁵ *Codex Theodosianus* 11.30.25.

³¹⁶ *Codex Theodosianus* 11.36.6,8-10,12-13.

νομοθεσία του Κωνσταντίου απέβλεπε στην σύσφιγξη των οικογενειακών δεσμών, στην προστασία της γυναίκας, και στην εμπέδωση της ηθικής. Στον τομέα του ποινικού δικαίου, η νομοθεσία του Κωνσταντίου απέβλεπε στην προστασία του κύρους και της διεθνούς θέσης της Αυτοκρατορίας, στην πάταξη της καταστροφής μνημείων, και στον μετριασμό ορισμένων ποινών στις περιπτώσεις κατά τις οποίες κρίθηκε ότι δεν ήταν πλέον απαραίτητη τόση σκληρότητα. Στον τομέα του δικονομικού δικαίου, η νομοθεσία του Κωνσταντίου απέβλεπε στην εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης.

Η σφαγή του 337

Πριν πεθάνει, ο Κωνσταντίνος είχε ορίσει ως διαδόχους του τους τρεις γιους του από την Φαύστα, τον Κωνσταντίνο Β΄, Κωνσταντίο Β΄ και Κώνσταντα, καθώς και τους δύο γιους του ετεροθαλούς αδελφού του, Δαλμάτιου του Πρεσβύτερου, τον Δαλμάτιο τον Νεώτερο και τον Αννιβαλιανό.

Σχεδόν αμέσως μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου στις 22 Μαΐου του 337, το στράτευμα κατέσφαξε τους δύο ετεροθαλείς αδελφούς του Κωνσταντίνου, δηλαδή τον Δαλμάτιο τον Πρεσβύτερο και τον Ιούλιο Κωνσταντίο, επειδή θεωρήθηκε ότι αυτοί είχαν σκοτώσει τον Κωνσταντίνο δηλητηριάζοντάς τον. Μαζί με τους δύο αδελφούς του Κωνσταντίνου πέθαναν και οι γιοι τους, καθώς και ορισμένοι ανώτεροι αξιωματούχοι ή τιτλούχοι οι οποίοι είχαν στενές σχέσεις μαζί τους. Στα θύματα της σφαγής συγκαταλέγονται ο Δαλμάτιος ο Νεώτερος και ο Αννιβαλιανός, τους οποίους ο Κωνσταντίνος προόριζε ως συγκυβερνήτες των τριών γιων του, ενώ εξαιρέθηκαν δύο από τους γιους του Ιούλιου Κωνσταντίου, ο Γάλλος και ο Ιουλιανός, επειδή ο Γάλλος ήταν άρρωστος και ο Ιουλιανός ήταν ακόμη παιδί. Πιθανότατα οι γιοι του Δαλμάτιου του Πρεσβύτερου και του Ιούλιου Κωνσταντίου σκοτώθηκαν προσπαθώντας να υπερασπιστούν τους πατεράδες τους ή να εκδικηθούν τον θάνατό τους.

Ο Φιλοστόργιος αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος δηλητηριάστηκε από τους αδελφούς του³¹⁷. Ακόμη, αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος, λίγο πριν πεθάνει, έγραψε ένα σημείωμα με το οποίο ενημέρωνε τους γιους του για το γεγονός της δηλητηρίασής του από τους αδελφούς του, προκειμένου οι γιοι του να προφυλαχθούν από τους αδελφούς του, και ανέθεσε στον Ευσέβιο, επίσκοπο Νικομηδείας, ο οποίος τον

---

³¹⁷ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 2.4.

βάπτισε, να παραδώσει αυτό το σημείωμα σε όποιον γιο του κατέφθανε εκεί πρώτος³¹⁸. Σύμφωνα με τον *Μαρτύριον* του Αγίου Αρτεμίου, ένα κείμενο του 9ου αιώνα που βασίζεται σε παλαιότερες πηγές, ο Αρτέμιος, ο οποίος υπήρξε αξιωματούχος του στρατού επί Κωνσταντίνου και Κωνσταντίου και ο οποίος εκτελέστηκε από τον Ιουλιανό, ο οποίος διαδέχθηκε τον Κωνσταντίο στον αυτοκρατορικό θρόνο, για την εναντίωσή του στον παγανισμό, είπε στον Ιουλιανό τα εξής σε σχέση με τον θάνατο του Κωνσταντίνου: Μάλλον ο δικός σου πατέρας, ο Κωνσταντίος³¹⁹, και οι αδελφοί του, ήταν αυτοί που ξεκίνησαν τις άδικες πράξεις, ετοιμάζοντας για αυτόν [δηλαδή τον Κωνσταντίνο] ένα δηλητήριο και προξενώντας σε αυτόν έναν οδυνηρό θάνατο, ενώ δεν είχαν πάθει από αυτόν τίποτα άδικο³²⁰. Η άποψη ότι ο Κωνσταντίνος δηλητηριάστηκε από τους αδελφούς του υιοθετείται και από τους χρονογράφους Ιωάννη Ζωναρά³²¹ και Γεώργιο Κεδρηνό.

Όταν πέθανε ο Κωνσταντίνος, κανείς από τους γιους του δεν ήταν κοντά του. Συγκεκριμένα, ο Κωνσταντίνος Β΄ βρισκόταν στην Γαλλία, ο Κωνσταντίος Β΄ στην Συρία, και ο Κώνστας στην Ιταλία. Από αυτούς, ο μόνος που κατάφερε να γυρίσει στην Κωνσταντινούπολη για να αναλάβει την κηδεία του, ήταν ο Κωνσταντίος, αλλά αυτό δεν έγινε παρά μόνο αρκετές ημέρες μετά τον θάνατό του. Η σφαγή των συγγενών του μάλλον πραγματοποιήθηκε στα τέλη Μαΐου ή στις αρχές Ιουνίου του ίδιου έτους, στην Κωνσταντινούπολη ή στα περίχωρά της³²². Είναι πολύ πιθανό αυτή να είχε ήδη ολοκληρωθεί ενώ ο Κωνσταντίος ήταν ακόμη καθ' οδόν προς την Κωνσταντινούπολη, ή ακόμη και πριν ενημερωθεί καν ο Κωνσταντίος για τον θάνατο του πατέρα του.

Οι παγανιστές Αμμιανός Μαρκελλίνος³²³, Ευνάπιος³²⁴ και Ζώσιμος³²⁵, οι ορθόδοξοι Αθανάσιος³²⁶, Ιερώνυμος³²⁷, και Θεοδώρητος³²⁸, και ο αρειανιστής Φιλοστόργιος³²⁹,

---

³¹⁸ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 2.16.

³¹⁹ Δηλαδή ο Ιούλιος Κωνσταντίος, ετεροθαλής αδελφός του Κωνσταντίνου.

³²⁰ Ιωάννης Μοναχός, *Μαρτύριον Αγίου Αρτεμίου*, σελ. 15-16.

³²¹ Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών* 13.4.25.

³²² Πρβλ. Burgess, "Summer of Blood", 35, 42.

³²³ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 21.16.8.

³²⁴ Ευνάπιος, *Βίοι σοφιστών* 6.3.8-13.

³²⁵ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.40.3.

³²⁶ Αθανάσιος, *Ιστορία των παρ' Αρειανών γεγενημένων*, 69.

³²⁷ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 338.

αποδίδουν τους θανάτους σε διαταγή του ίδιου του Κωνσταντίου. Ο Ζώσιμος αναφέρει, μάλιστα, ότι οι στρατιώτες κραύγαζαν «ότι δεν ανέχονταν κανέναν άλλο για άρχοντα εκτός από τους γιους του Κωνσταντίνου», θεωρώντας ότι ο Κωνσταντίος ήταν εκείνος που τους έβαλε να το κάνουν αυτό³³⁰. Δεν αποκλείεται, όμως, οι στρατιώτες να το έκαναν αυτό με δική τους πρωτοβουλία.

Ο Ευτρόπιος γράφει: «Αλλά ο Δαλμάτιος Καίσαρ, ένας άνδρας άριστης φύσης, και όχι ανόμιος προς τον θείο του, μετά από όχι μεγάλο χρονικό διάστημα συντρίφθηκε από ένα κίνημα των στρατιωτών, με τον Κωνσταντίο, τον εξάδελφό του, περισσότερο να το επιτρέπει, παρά να το διατάζει.»³³¹

Ο Παύλος Ορώσιος³³², ο Σωκράτης ο Σχολαστικός³³³ και ο Σωζόμενος³³⁴, αναφέρουν ότι ο φόνος του Δαλμάτιου του Νεότερου έγινε από το στράτευμα. Σε άλλο σημείο του έργου του, ο Σωκράτης Σχολαστικός γράφει: «Αυτόν [δηλαδή τον Δαλμάτιο], αφού συμβασίλευσε για πολύ λίγο καιρό [με τους τρεις γιους του Κωνσταντίνου] οι στρατιώτες τον σκότωσαν, χωρίς να διατάζει ο Κωνσταντίος την σφαγή, αλλά και χωρίς να την απαγορεύσει.»³³⁵ Την συγκεκριμένη ερμηνεία ακολουθεί ο χρονογράφος Θεοφάνης³³⁶.

Ο Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ αναφέρει ότι όταν ο Κωνσταντίνος απένειμε στον Δαλμάτιο το αξίωμα του καίσαρα, τα στρατεύματα εναντιώθηκαν κατηγορηματικά σε αυτό³³⁷. Αυτό συνέβη μεταξύ 335 και 337. Ο ίδιος με έμμεσο τρόπο επικρίνει τον Κωνσταντίνο για την επιλογή του να διορίσει τον Δαλμάτιο ως καίσαρα, και προσθέτει: «Έτσι, ο Δαλμάτιος σκοτώθηκε αμέσως – αβέβαιο με ποιανού την υποκίνηση»³³⁸.

---

³²⁸ Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 3.1.

³²⁹ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.1, 5.4.

³³⁰ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.40.3.

³³¹ Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.9.

³³² Παύλος Ορώσιος, *Ιστορίες κατά των παγανιστών* 7.29.

³³³ Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 3.1

³³⁴ Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 5.2

³³⁵ Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.25.

³³⁶ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 336/7.

³³⁷ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων*, 41.15.

³³⁸ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων*, 41.22.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος είχε καλή γνώμη για τον Κωνσταντίο, και θεωρούσε ότι εκείνος δεν μπορούσε να κατηγορηθεί για ό,τι συνέβη. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς ο Γρηγόριος υπήρξε ορκισμένος πολέμιος της αίρεσης του Αρειανισμού, την οποία ο Κωνσταντίος υποστήριζε. Συγκεκριμένα, ο Γρηγόριος αναφέρει ότι «το στράτευμα πήρε τα όπλα εναντίον εκείνων που είχαν την εξουσία, προχωρώντας σε εξέγερση από φόβο μήπως γίνει άλλη εξέγερση»³³⁹, δηλαδή από φόβο μήπως οι ετεροθαλείς αδελφοί του Κωνσταντίνου και οι γιοι τους αρπάξουν την εξουσία για τους εαυτούς τους, εκτοπίζοντας τους γιους του Κωνσταντίνου. Ο ίδιος αναφέρει για τον Κωνσταντίο ότι, «ως απολογία για τις στασιαστικές κινήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην αρχή της βασιλείας του, προέβαλλε ότι αυτές είχαν τολμηθεί χωρίς την δική του συγκατάθεση»³⁴⁰. Σε μεταγενέστερη ομιλία του, μάλιστα, ο Γρηγόριος, αναφερόμενος στον θάνατο του Κωνσταντίου, γράφει: «Τότε, ο υποστηρικτής και προστάτης του εχθρικού ποιμένα³⁴¹ αναχωρεί από την ζωή, αφού έθεσε μια κακή επικεφαλίδα σε μια βασιλεία όχι κακή, και αφού μετάνιωσε ανώφελα, όπως λένε, κατά τις τελευταίες αναπνοές του, όταν κάθε άνθρωπος, έχοντας υπ' όψη το εκεί δικαστήριο, γίνεται σωστός κριτής των πράξεών του. Διότι είχε πει ότι ομολογεί αυτά τα τρία κακά, που ήταν ανάξια της βασιλείας του, δηλαδή τον φόνο των συγγενών του, και την προαγωγή του αποστάτη [σε καίσαρα]³⁴², και την καινοτομία σε βάρος της πίστης³⁴³, και μαζί με αυτές τις φωνές λέγεται ότι έφυγε.»³⁴⁴

Το 333, προέκυψε μεγάλη σιτοδεία στην Συρία και την Κιλικία, και ειδικότερα στις πόλεις της Αντιόχειας και της Κύρρου³⁴⁵ και την ευρύτερη περιοχή τους, με αποτέλεσμα ένα τεράστιο πλήθος ανθρώπων να πεθάνει από την πείνα ή από ασθένειες που προκλήθηκαν από εκείνη και να ξεσπάσουν ταραχές³⁴⁶. Αυτό συνέβη την εποχή κατά την οποία ήταν εγκατεστημένος στην Αντιόχεια ο Δαλμάτιος ο

---

³³⁹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 4 (Κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος)*, 21.

³⁴⁰ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 4 (Κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος)*, 22.

³⁴¹ Δηλαδή ο Κωνσταντίος, ο οποίος υποστήριζε ως επίσκοπο Αλεξανδρείας τον αρειανιστή Γεώργιο αντί του ορθόδοξου Αθανασίου.

³⁴² Δηλαδή του Ιουλιανού, ο οποίος είχε αποστατήσει στα κρυφά από τον Χριστιανισμό και είχε ασπαστεί τον παγανισμό.

³⁴³ Δηλαδή την υποστήριξη του Αρειανισμού.

³⁴⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 21 (Εις τον μέγαν Αθανάσιον επίσκοπον Αλεξανδρείας)*, 26.

³⁴⁵ Η Κύρρος βρισκόταν στην βορειοανατολική Συρία, κοντά στην σημερινή πόλη Αφρίν.

³⁴⁶ Stathakopoulos, *Famine and Pestilence*, σελ. 182-183.

Πρεσβύτερος, ο οποίος είχε τεθεί επικεφαλής ενός στρατεύματος που είχε ως σκοπό την άμυνα της Αυτοκρατορίας απέναντι στην περσική απειλή³⁴⁷. Ο Δαλμάτιος, μάλιστα, κατείχε το αξίωμα του κήνσορα, το οποίο πρέπει να σήμαινε ότι ήταν υπεύθυνος για την επίβλεψη της είσπραξης της φορολογίας και την διατήρηση της δημόσιας τάξης. Φαίνεται ότι η σιτοδεία οφειλόταν, τουλάχιστον εν μέρει, στην παραμονή του στρατεύματος του Δαλμάτιου στην συγκεκριμένη περιοχή. Η κατάσταση αντιμετωπίστηκε με την αποστολή μεγάλων ποσοτήτων σιταριού από τον Κωνσταντίνο στις εκκλησίες της περιοχής³⁴⁸. Το 334, ο Δαλμάτιος κατέστειλε μια εξέγερση που πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο από τον Καλόκαιρο, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του μάγιστρο των κοπαδιών των καμηλών του δημοσίου. Τελικά, ο Καλόκαιρος οδηγήθηκε στην Ταρσό της Κιλικίας, όπου ο Δαλμάτιος τον υπέβαλε σε βασανιστήρια και τον καταδίκασε να καεί ζωντανός³⁴⁹. Ο ρόλος του Δαλμάτιου ή των υφισταμένων του στην σιτοδεία του 333 και η ασυνήθιστη σκληρότητα με την οποία αυτός αντιμετώπισε τον στασιαστή Καλόκαιρο, αρκούν για να εξηγηθεί το μίσος το οποίο ένιωθε ένα σημαντικό μέρος του λαού και του στρατού για αυτόν και τον γιο του και το πάθος με το οποίο υποστήριζαν τους γιους του Κωνσταντίνου.

Η θρησκευτική πολιτική του Κωνσταντίου

Ο Κωνσταντίος, ακολουθώντας το παράδειγμα του πατέρα του, Κωνσταντίνου, θέλησε να παράσχει στον Χριστιανισμό την προστασία του και να ενισχύσει την Εκκλησία. Ωστόσο, η δράση του Κωνσταντίου για αυτόν τον σκοπό, σε αντίθεση με εκείνη του πατέρα του, συχνά χαρακτηριζόταν από έλλειψη της απαιτούμενης φρόνησης και της απαιτούμενης διάκρισης.

Ο Κωνσταντίος εξέδωσε μια σειρά από διατάξεις για τον σταδιακό περιορισμό του παγανισμού.

Με διάταξη του 341, ο Κωνσταντίος με τον Κώνστα απαγόρευσε τις θυσίες ζώων, ακολούθως προς προγενέστερη διάταξη του Κωνσταντίνου, η οποία δεν έχει διασωθεί. Η συγκεκριμένη διάταξη του Κωνσταντίου αρχίζει με την χαρακτηριστική φράση: «Ας πάψει η δεισιδαιμονία, ας καταργηθεί η παραφροσύνη των θυσιών.»³⁵⁰

³⁴⁷ Jones, Martindale, Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 241.

³⁴⁸ Stathakopoulos, *Famine and Pestilence*, σελ. 182-183.

³⁴⁹ Jones, Martindale, Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 177.

³⁵⁰ *Codex Theodosianus* 16.10.2.

Με διάταξη του 342, ορίζεται ότι οι εθνικοί ναοί που βρίσκονται έξω από τα τείχη της Ρώμης θα πρέπει να παραμείνουν άθικτοι, λόγω της ιστορικής και πολιτιστικής τους αξίας, αφού από αυτούς έλκουν την καταγωγή τους πολλά θεατρικά έργα, αρματοδρομίες και αθλητικοί αγώνες³⁵¹.

Με διάταξη του 353, ο Κωνστάντιος απαγόρευσε τις νυκτερινές θυσίες, τις οποίες είχε επιτρέψει ο σφετεριστής Μαγνέντιος³⁵².

Με διάταξη του 356, ο Κωνστάντιος ορίζει ότι όσοι τελούν θυσίες ζώων ή αποδίδουν λατρεία σε αγάλματα, θα τιμωρούνται με την κεφαλική ποινή³⁵³.

Με διάταξη του 356, ο Κωνστάντιος διατάσσει το κλείσιμο όλων των εθνικών ναών και την απαγόρευση τις εισόδου σε αυτούς, με σκοπό «να αποκλειστεί σε όλους τους χαμένους ανθρώπους η δυνατότητα να παρεκτρέπονται». Οι θυσίες απαγορεύονται εκ νέου, αυτή την φορά με την ποινή του αποκεφαλισμού και της δήμευσης³⁵⁴.

Ακόμη, ο Κωνστάντιος εξέδωσε διατάξεις με τα οποία αναγνώριζε προνόμια στους κληρικούς.

Με διάταξη του 342, ο Κωνστάντιος ορίζει ότι όσοι κληρικοί δεν πληρούν κάποια από τις προϋποθέσεις ένταξης σε βουλευτήριο, δεν θα πρέπει να ενοχλούνται για αυτό το θέμα³⁵⁵.

Με διάταξη του 349, όμως, ο ίδιος ορίζει ότι όλοι οι κληρικοί θα είναι απαλλαγμένοι αυτοδικαίως από τα καθήκοντα που απορρέουν από την ιδιότητα του βουλευτή³⁵⁶.

Με διατάξεις από το 343 ως το 357, ο Κωνστάντιος ορίζει ότι οι κληρικοί, οι γυναίκες, τα παιδιά και οι υπάλληλοί τους, θα απολαμβάνουν πλήρη απαλλαγή από φόρους και άλλα προσωπικά βάρη, επικυρώνοντας και επεκτείνοντας τις φοροαπαλλαγές που είχε παραχωρήσει ο πατέρας του στους κληρικούς. Τα εισοδήματα των παραπάνω προσώπων από εμπορικές δραστηριότητες δεν θα υπόκεινται στον φόρο τον οποίο όφειλαν οι έμποροι, «αφού είναι βέβαιο ότι τα κέρδη

---

³⁵¹ *Codex Theodosianus* 16.10.3.

³⁵² *Codex Theodosianus* 16.10.5.

³⁵³ *Codex Theodosianus* 16.10.6.

³⁵⁴ *Codex Theodosianus* 16.10.4.

³⁵⁵ *Codex Theodosianus* 16.2.11.

³⁵⁶ *Codex Theodosianus* 16.2.9.

τα οποία εκείνοι αποκομίζουν από πάγκους και εργαστήρια θα ωφελήσουν τους φτωχούς»³⁵⁷, ή, όπως δηλώνεται σε άλλη διάταξη, «διότι, εάν έχουν συγκεντρώσει κάτι από φειδώ ή προνοητικότητα ή εμπόριο, αλλά σε συμφωνία με την εντιμότητα, αυτό πρέπει να δαπανηθεί για τις ανάγκες των φτωχών και των απόρων, ώστε, ό,τι έχει αποκτηθεί και συγκεντρωθεί από τα εργαστήρια ή τις ταβέρνες τους, να το θεωρούν ως κάτι που συγκεντρώθηκε προς όφελος της θρησκείας»³⁵⁸.

Με διάταξη του 359 ή του 360, όμως, ο ίδιος περιορίζει το κανονιστικό πεδίο των προηγούμενων ρυθμίσεων. Τώρα πλέον μόνο οι κληρικοί που έχουν μέτρια έσοδα θα απολαμβάνουν την απαλλαγή από φόρους και άλλα προσωπικά βάρη. Όσοι ήταν ήδη έμποροι πριν γίνουν κληρικοί, θα οφείλουν ό,τι οφείλει κάθε έμπορος. Προφανώς, πολλοί έμποροι γίνονταν επίτηδες κληρικοί, για να απαλλαγούν από την καταβολή του εμπορικού φόρου. Οι γαιοκτήμονες κληρικοί και οι υφιστάμενοί τους θα οφείλουν φόρους κανονικά και θα είναι υπόχρεοι για άλλα προσωπικά βάρη. Αυτό, όμως, θα ισχύει μόνο για τα ιδιωτικά τους κτήματα τους, και όχι για τα κτήματα της Εκκλησίας³⁵⁹.

Με διάταξη του 361, ορίζεται ότι τα προνόμια των κληρικών ισχύουν για όσους από εκείνους παρουσιάζουν «την αξία της ξεχωριστής και μοναδικής αρετής»³⁶⁰.

Με διάταξη του 355, απαγορεύεται το να κατηγορούνται οι επίσκοποι σε πολιτικά δικαστήρια, «ώστε να μην είναι ελεύθερο το πλήθος των φανατικών πνευμάτων να να τους κατηγορεί, αφού θα θεωρείται ότι θα επιτευχθεί ατιμωρησία εξαιτίας της καλωσύνης τους». Όποιος θέλει να διαμαρτυρηθεί για κάποιον επίσκοπο, θα πρέπει να παρουσιάσει τα παράπονά του σε άλλους επισκόπους, ώστε η υπόθεση να εκδικαστεί από εκείνους³⁶¹.

Οι ρυθμίσεις του Κωνσταντίου για τους κληρικούς αποκαλύπτουν τις καλές προθέσεις του, αλλά και την αφέλειά του, η οποία φαίνεται ότι μετριάστηκε κάπως στην πορεία.

---

³⁵⁷ *Codex Theodosianus* 16.2.10.

³⁵⁸ *Codex Theodosianus* 16.2.14.

³⁵⁹ *Codex Theodosianus* 16.2.15.

³⁶⁰ *Codex Theodosianus* 16.2.16.

³⁶¹ *Codex Theodosianus* 16.2.12.

Ο Κωνσταντίος συνέβαλε σημαντικά στον εκχριστιανισμό των Ομηριτών, δηλαδή των κατοίκων της σημερινής Υεμένης³⁶². Ωστόσο, κατά τον 6ο και 7ο αιώνα, οι Χριστιανοί της Υεμένης αφανίστηκαν δια της βίας.

Μέσα στον χώρο της Εκκλησίας, ο Κωνσταντίος υποστήριξε τους οπαδούς του Άρειου, ενός ιερέα από την Αλεξάνδρεια.

Ο Άρειος, σε αντίθεση με την παραδοσιακή χριστιανική διδασκαλία, δίδασκε πως ο Χριστός ήταν κτίσμα του Θεού και πως δεν είχε την ίδια ουσία (δηλαδή ύπαρξη) με εκείνον. Για την επίλυση του ζητήματος που ανέκυψε, ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε το 325 στην Νίκαια της Βιθυνίας μια σύνοδο όλων των επισκόπων, στις εργασίες της οποίας συμμετείχε και ο ίδιος. Πρόκειται για την Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο. Αυτή η σύνοδος καταδίκασε την διδασκαλία του Άρειου, και ο Κωνσταντίνος εξόρισε τον ίδιο και όσους επισκόπους τον υποστήριζαν, και διάταξε να καούν τα συγγράμματά του. Ένας από τους επισκόπους που υποστήριζαν τον Άρειο ήταν ο Ευσέβιος Νικομηδείας. Η Κωνσταντία, ετεροθαλής αδελφή του Κωνσταντίνου, είχε στενή φιλία με έναν κρυπτοαρειανιστή ιερέα, ο οποίος ανήκε στο περιβάλλον του Ευσέβιου Νικομηδείας. Η Κωνσταντία ή και ο ίδιος ο συγκεκριμένος ιερέας έπεισαν τον Κωνσταντίνο να ανακαλέσει τον Άρειο και τους υποστηρικτές τους από την εξορία. Ο Κωνσταντίνος το έκανε αυτό όχι επειδή αποδέχτηκε τον αρειανισμό, αλλά επειδή εκείνοι απέστειλαν στον Κωνσταντίνο γραπτές δηλώσεις συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις της Συνόδου της Νίκαιας³⁶³. Ωστόσο, λίγο μετά την αποκατάστασή του, ο Άρειος πέθανε.

Οι αρειανιστές έπεισαν τον Κωνσταντίνο να εξορίσει ορισμένους αντιπάλους τους, λόγω της απείθειας την οποία επέδειξαν σε εκείνον με την άρνησή τους να δεχθούν σε κοινωνία τον Άρειο και τους υποστηρικτές του, οι οποίοι υποτίθεται ότι είχαν πλέον συμμορφωθεί με τις αποφάσεις της Συνόδου της Νίκαιας. Σε ορισμένους από αυτούς προσάφθηκαν και ορισμένες ειδικότερες κατηγορίες, άλλοτε αληθείς, και άλλοτε ψευδείς. Ψευδείς ήταν οι κατηγορίες εναντίον του Αθανασίου, επισκόπου Αλεξανδρείας, του Ευσταθίου, επίσκοπου Αντιοχείας, και του Παύλου, ενός ιερέα από την Κωνσταντινούπολη που αργότερα θα γινόταν επίσκοπός της.

---

³⁶² Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.4.

³⁶³ Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 1.25-27, 2.35.

Οι κατηγορίες που προσάφθηκαν στον Αθανάσιο ήταν οι ακόλουθες: ότι επέβαλε στους πιστούς την παροχή λινών χιτώνων για λειτουργική χρήση, ότι παρακράτησε ένα μέρος του σιταριού που δώρισε ο Κωνσταντίνος στην εκκλησία της Αλεξάνδρειας για δωρεάν διανομή στους απόρους, και ότι αναποδογύρισε μια αγία τράπεζα και έσπασε ένα άγιο ποτήριο (με αφορμή το γεγονός ότι είχε στείλει κάποιον σε ένα χωριό για να διακόψει μια άκυρη λειτουργία που τελούσε ένας σχισματικός λαϊκός, ο οποίος παρίστανε τον ιερέα χωρίς να έχει χειροτονηθεί πραγματικά). Αργότερα, προστέθηκε η κατηγορία ότι ο Αθανάσιος δολοφόνησε έναν ιερέα, τον Αρσένιο, και στην συνέχεια έκοψε το χέρι από το πτώμα του και το κράτησε του για μαγικούς σκοπούς, ενώ στην πραγματικότητα ο Αρσένιος κρυβόταν σε ένα μοναστήρι, και αργότερα, ανακαλύφθηκε από τους ανθρώπους του Αθανασίου και εξαναγκάστηκε να παρουσιαστεί σε ένα συνοδικό δικαστήριο που δίκαιε τον Αθανάσιο. Η μόνη κατηγορία στην οποία ο Κωνσταντίνος έδωσε βάρος, ήταν ότι ο Αθανάσιος απείλησε ότι θα εμπόδιζε την αναχώρηση των πλοίων που μετέφεραν σιτάρι από την Αίγυπτο στην Κωνσταντινούπολη. Επειδή η τόλμη του Αθανασίου του δημιούργησε προβληματισμό, και επειδή ήθελε να κατευναστούν τα πνεύματα, ο Κωνσταντίνος εξόρισε τον Αθανάσιο στους Τρεβήρους της Γαλατίας, δηλαδή στην έδρα του γιου του, Κωνσταντίνου Β³⁶⁴. Ο Κωνσταντίνος Β΄ εκτίμησε τον Αθανάσιο, και όταν ο πατέρας του πέθανε, τον έστειλε πίσω στην Αλεξάνδρεια, μαζί με μια ιδιαίτερα θερμή επιστολή προς τους κατοίκους της Αλεξάνδρειας, στην οποία εξέφραζε την αγάπη του για αυτόν. Ο Κωνσταντίνος εξόρισε τον Αθανάσιο όχι επειδή διαφωνούσε με αυτόν στο δόγμα, αλλά επειδή τον έβλεπε σαν ταραχοποιό.

---

³⁶⁴ *Dictionary of Christian Biography and Literature*, λήμμα “Athanasius, archbishop of Alexandria”.

Μεταβυζαντινή φορητή εικόνα του Αγίου Αθανασίου (17ος αιώνας). Λήμνος, Ναός Αγίου Ιωάννη Πεδινού. Πηγή: Βάση δεδομένων «Ιουστινιανός» (<http://justinian.apostoliki-diakonia.gr/>).

Ο Ευστάθιος, επίσκοπος Αντιοχείας, κατηγορήθηκε ότι είχε εκφραστεί υποτιμητικά για την μητέρα του Κωνσταντίνου, την Ελένη, και έτσι εξορίστηκε και αυτός από τον Κωνσταντίνο³⁶⁵.

Οι κατηγορίες που διατυπώθηκαν κατά των ορθοδόξων επισκόπων δεν ήταν δογματικής φύσης. Είναι σαφές ότι ο Κωνσταντίνος εξόρισε όλους αυτούς τους επισκόπους όχι επειδή δεν δέχονταν την διδασκαλία του Άρειου, αλλά επειδή τους θεώρησε ενόχους για τις κατηγορίες που υποβλήθηκαν σε αυτόν.

Όπως γράφει ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωζόμενος, «Όταν πέθανε [ο Κωνσταντίνος], τέθηκε και πάλι υπό συζήτηση το δόγμα εκείνων που

³⁶⁵ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 4.

συγκεντρώθηκαν στην Νίκαια. Διότι αυτό, αν και δεν το αποδέχονταν όλοι, κανείς, όσο ζούσε ο Κωνσταντίνος, δεν τόλμησε να το απορρίψει φανερά. Μόλις αυτός πέθανε, όμως, πολλοί απομακρύνθηκαν από αυτή την γνώμη, και αυτοί ήταν οι ίδιοι που ήταν και πριν ύποπτοι για την προδοσία της.»³⁶⁶

Ο Κωνσταντίνος ήταν προηγουμένως ορθόδοξος, όπως οι αδελφοί του, Κωνσταντίνος Β΄ και Κώνστας, οι οποίοι υπήρξαν σε όλη τους την ζωή πολέμιοι του αρειανισμού. Φαίνεται ότι ο Κωνσταντίνος είχε στενή σχέση με την θεία του, και μάλλον αυτή τον ανέθρεψε μετά τον θάνατο της μητέρας του, Φαύστα, την οποία αυτός έχασε σε ηλικία περίπου 10 ετών. Η Κωνσταντία έφερνε τον συγκεκριμένο ιερέα στο παλάτι, όπου ζούσε και η ίδια, και έτσι ο Κωνσταντίνος, μεγαλώνοντας, θα τον έβλεπε συχνά. Ο Κωνσταντίνος πέθανε ενώ βρισκόταν κοντά στην Νικομήδεια. Λίγο πριν πεθάνει, έγραψε ένα σημείωμα προς τους γιους του, με το οποίο τους καθιστούσε κληρονόμους του και τους έδινε τις τελευταίες του συμβουλές. Σύμφωνα με τον Φιλοστόργιο, με αυτό το σημείωμα, ο Κωνσταντίνος ενημέρωνε τους γιους του για την δηλητηρίασή του από τους ετεροθαλείς αδελφούς του, ώστε οι γιοι του να μην πάθουν και αυτοί το ίδιο. Ο Κωνσταντίνος εμπιστεύθηκε αυτό το σημείωμα στον ιερέα φίλο της αδελφής του, ή στον ίδιο τον Ευσέβιο Νικομηδείας, και εκείνος το φύλαξε και το παρέδωσε στον Κωνσταντίνο, ο οποίος έφθασε στην Νικομήδεια μερικές ημέρες αργότερα. Έτσι, οι δύο κληρικοί μπόρεσαν να ασκήσουν μεγάλη επιρροή στον φοβισμένο και συναισθηματικά ευάλωτο Κωνσταντίνο. Ακόμη, ο Ευσέβιος Καισαρείας αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος βαπτίστηκε στην Νικομήδεια λίγο πριν πεθάνει³⁶⁷. Υπάρχει, όμως, και η άποψη ότι ο Κωνσταντίνος είχε βαπτιστεί αρκετά χρόνια πιο πριν στην Ρώμη, από τον επίσκοπο Σίλβεστρο. Εάν ισχύει η πρώτη εκδοχή, εκείνος που βάπτισε τον Κωνσταντίνο ήταν μάλλον ο Ευσέβιος Νικομηδείας ή ο ιερέας που συνδεόταν με την αδελφή του. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ευσέβιος Νικομηδείας, για όσο καιρό ζούσε ο Κωνσταντίνος, συγκάλυπτε τις αρειανιστικές του απόψεις. Μετά την Σύνοδο της Νίκαιας, είχε εξοριστεί από τον Κωνσταντίνο λόγω της υποστήριξής του προς τον Άρειο. Αργότερα, όμως, απέστειλε στον αυτοκράτορα γραπτή δήλωση συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις της Συνόδου, και μόνο για αυτόν τον λόγο αποκαταστάθηκε στην έδρα του³⁶⁸. Ο εκκλησιαστικός ιστορικός

³⁶⁶ Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 3.1.

³⁶⁷ Ευσέβιος Καισαρείας, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου* 4.61-62.

³⁶⁸ Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 1.14.

Θεοδώρητος Κύρρου αναφέρει ότι ο ιερέας που συνδεόταν με τον Ευσέβιο Νικομηδείας και την Κωνσταντία, «όταν διαπίστωσε ότι η γνώμη του Κωνσταντίου ήταν ευμετάβολη, και όμοια με καλαμιές που γέρνουν από εδώ και από εκεί με τους αντίθετους ανέμους, βρήκε το θάρρος να αναλάβει τον πόλεμο κατά των ευαγγελικών δογμάτων»³⁶⁹. Ακόμη, ο Ευσέβιος Νικομηδείας είχε στενή σχέση και με τον ευνούχο Ευσέβιο, που κατείχε το αξίωμα του *praepositus sacri cubiculi* (δηλαδή του αρχιθαλαμηπόλου), καθώς με την Ευσεβία, την δεύτερη σύζυγο του Κωνσταντίου³⁷⁰. Ο Κωνσταντίος είχε τυφλή εμπιστοσύνη σε αυτά τα δύο πρόσωπα, και έτσι γρήγορα πήρε θέση υπέρ των αρειανιστών.

Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωζόμενος υποστηρίζει ότι, στην πραγματικότητα, ο Κωνσταντίος δεν πίστευε κάτι διαφορετικό από ό,τι πίστευαν οι ορθόδοξοι, αλλά απλώς ακολουθούσε άλλη ορολογία, επειδή οι αρειανιστές τον έπεισαν ότι η φράση «ομοιούσιος» (όμοιας ουσίας), και όχι η φράση «ομοούσιος» (της ίδιας ουσίας), ήταν η πλέον κατάλληλη για να προσδιορίσει την σχέση του Υιού με τον Πατέρα³⁷¹.

Όταν, τον Αύγουστο του 337, πέθανε ο Αλέξανδρος, επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος ήταν ορθόδοξος, στην θέση του εξελέγη ο Παύλος, ο οποίος ήταν και αυτός ορθόδοξος. Ωστόσο, ο Κωνσταντίος τον απομάκρυνε αμέσως, και τον αντικατέστησε με τον Ευσέβιο Νικομηδείας. Επιπλέον, τον εξόρισε στα Σίγγαρα της Μεσοποταμίας, και ακολούθως στην Έμεσα της Συρίας³⁷².

Το 339, ο Κωνσταντίος εγκατέστησε δια της βίας τον αρειανιστή Γρηγόριο ως επίσκοπο Αλεξανδρείας. Τον Γρηγόριο συνόδευε μια μεγάλη ομάδα ένοπλων νεαρών, οι οποίοι και επιτέθηκαν στους ορθόδοξους που αρνήθηκαν να δεχτούν τον Γρηγόριο και ήταν συγκεντρωμένοι στην εκκλησία του Κυρήνου³⁷³. Με την υποκίνησή του, ο έπαρχος Φιλάργιος διέταξε να υποβληθούν οι επίσκοποι και οι μοναχές που δεν τον αναγνώριζαν σε ραβδισμό³⁷⁴. Ακόμη, ο Γεώργιος άρπαξε ό,τι είχε δοθεί από την

---

³⁶⁹ Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.2.

³⁷⁰ Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 3.1.

³⁷¹ Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 3.18.

³⁷² Η σημερινή πόλη Χομς στην ανατολική Συρία. Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, σελ. 484-496.

³⁷³ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 10.

³⁷⁴ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 12.

Εκκλησία της Αλεξανδρείας στους άπορους που συντηρούνταν από εκείνη, εφόσον εκείνοι υποστήριζαν τον Αθανάσιο³⁷⁵.

Το 344, μετά από απαίτηση του Κώνστα, συγκλήθηκε σύνοδος της Εκκλησίας στην Σαρδική, στην οποία, όμως, οι αρειανιστές επίσκοποι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν, όταν είδαν ότι μειωηφούσαν. Σε αυτή την Σύνοδο, καταδικάστηκε ο αρειανισμός, καθαιρέθηκαν οι αρειανιστές επίσκοποι, και αποκαταστάθηκαν οι ορθόδοξοι επίσκοποι. Οι αρειανιστές συγκρότησαν δική τους Σύνοδο στην Φιλιππούπολη³⁷⁶.

Μετά την Σύνοδο της Σαρδικής, οι κάτοικοι της Αδριανούπολης αρνήθηκαν να δεχτούν τους αρειανιστές επισκόπους. Εκείνοι παραπονέθηκαν στις αρχές, και με απόφαση του κόμητος Φιλάργριου, αποκεφαλίστηκαν δέκα εργάτες του οπλουργείου της Αδριανούπολης, οι οποίοι προφανώς είχαν πρωτοστατήσει στις αντιδράσεις. Επίσης, οι αρειανιστές επίσκοποι έπεισαν τον Κωνσταντίο να εξορίσει αρκετούς επισκόπους και άλλους κληρικούς που εναντιώνονταν στην διδασκαλία τους³⁷⁷.

Το 345, ο Γρηγόριος, ο αρειανιστής επίσκοπος Αλεξανδρείας, πέθανε, και ο Κώνστας πίεσε τον Κωνσταντίο να επιτρέψει την αποκατάσταση του Αθανασίου στην έδρα του. Τότε, ο Κωνσταντίος έστειλε στον Αθανάσιο τρεις ιδιαίτερα ευγενικές επιστολές, ζητώντας του να επανέλθει στην Αλεξάνδρεια. Επίσης, έστειλε μία επιστολή υπέρ του Αθανασίου στους επισκόπους, μία στους κατοίκους της Αλεξανδρείας, και μία στις πολιτικές αρχές της Αλεξανδρείας. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, ότι ακόμη και μετά τον θάνατο του Κώνσταντα από τον στασιαστή Μαγνέντιο, ο Κωνσταντίος έστειλε και άλλες τρεις επιστολές στον Αθανάσιο, με τις οποίες, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Αθανάσιος, «επανειλημμένα του υποσχόταν ότι δεν θα αλλάξει την συμπεριφορά του απέναντί του, αλλά τον συμβούλευσε να έχει θάρρος, ώστε να μην αφήνει κανέναν να τον ταραξεί, αλλά να παραμένει στην εκκλησία του χωρίς ανησυχία»³⁷⁸. Ακόμη, έστειλε στους φορείς της πολιτικής και της στρατιωτικής εξουσίας στην Αλεξάνδρεια διαταγές να εμποδίζουν κάθε ενέργεια στην οποία θα μπορούσε να προχωρήσει ο έπαρχος Φίλιππος ή οποιοσδήποτε άλλος εναντίον του Αθανασίου.

---

³⁷⁵ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 13.

³⁷⁶ Η σημερινή πόλη Πλόβντιβ στην Βουλγαρία.

³⁷⁷ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 18.

³⁷⁸ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 51.

Αργότερα, όμως, ο Κωνστάντιος, υποκύπτοντας σε πιέσεις εκ μέρους των αρειανιστών επισκόπων, και ενώ κατευθυνόταν προς την Δύση για να αντιμετωπίσει τον Μαγνέντιο, διέταξε να κατασχεθεί το σιτάρι που βρισκόταν στην διάθεση του Αθανασίου και να δοθεί σε αρειανιστές επισκόπους, και απείλησε τους κρατικούς αξιωματούχους με τιμωρίες, εάν εκείνοι δεν αναγνώριζαν τους αρειανιστές επισκόπους³⁷⁹. Ακόμη, ο Κωνστάντιος διέταξε τον Αθανάσιο να μεταβεί στην αυλή του στην Ιταλία, κάτι που εκείνος αρνήθηκε να κάνει. Τότε, οι αρειανιστές επίσκοποι υπέβαλαν στον Κωνσταντίνο 4 κατηγορίες εναντίον του Αθανασίου: 1) ότι ο Αθανάσιος έστρεψε τον Κώνστα εναντίον του Κωνσταντίου, 2) ότι ο Αθανάσιος είχε αλληλογραφήσει με τον σφετεριστή Μαγνέντιο, 3) ότι ο Αθανάσιος είχε τελέσει λειτουργία σε ναό που ακόμη δεν είχε εγκαινιαστεί, και 4) ότι ο Αθανάσιος είχε απειθήσει στην διαταγή του Κωνσταντίου να προσέλθει στην Ιταλία και να παρουσιαστεί σε εκείνον. Στο έργο του *Προς τον βασιλέα Κωνσταντίον απολογία*, ο Αθανάσιος αρνείται ότι τέλεσε τις δύο πρώτες πράξεις για τις οποίες τον κατηγορήσαν οι αντίπαλοί του, ενώ ομολογεί ότι τέλεσε τις δύο τελευταίες, και επιμένει ότι οι πράξεις του ήταν απολύτως ορθές.

Ακολούθως, ο δούκας Συριανός έδωσε σε όλες τις τοπικές αρχές οδηγία, η οποία προέβλεπε ότι όσοι επίσκοποι δεν υπέγραφαν κατά του Αθανασίου και δεν δέχονταν σε κοινωνία τους αρειανιστές, θα καθαιρούνταν και να εξορίζονταν, και οι λαϊκοί που έπαιρναν το μέρος τους θα υποβάλλονταν σε προσβολές, μαστιγώσεις και δημεύσεις³⁸⁰. Είναι βέβαιο ότι οι αρειανιστές θα παρουσίασαν στον Κωνσταντίνο τον θάνατο του αδελφού του, Κώνστα, σαν τιμωρία για την υποστήριξή του προς τον Αθανάσιο. Ο αρειανιστής ιστορικός Φιλοστόργιος, άλλωστε, αυτό υποστηρίζει³⁸¹.

Όταν οδηγήθηκαν μπροστά στον Κωνσταντίνο ο Παυλίνος, επίσκοπος Τρεβήρων, ο Λουκίφερος, επίσκοπος Σαρδηνίας, ο Ευσέβιος, επίσκοπος Βερκελλών, και ο Διονύσιος, επίσκοπος Μεδιολάνου, και εκείνος τους πίεζε να υπογράψουν κατά του Αθανασίου και να δεχτούν σε κοινωνία τους αρειανιστές επισκόπους, αυτοί αρνήθηκαν και τον επέπληξαν για τις ενέργειές του. Τότε, ο Κωνσταντίος τους απαγόρευσε να μιλήσουν περισσότερο, τράβηξε το ξίφος του από την θήκη του, και

---

³⁷⁹ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 28-30.

³⁸⁰ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 31-32.

³⁸¹ Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.22.

έδωσε για ορισμένους από αυτούς την διαταγή να εκτελεστούν, αλλά αμέσως μετά μετάνιωσε αυτό που είπε, και τελικά εκείνοι απλώς εξορίστηκαν³⁸².

Ομοίως, ο Κωνστάντιος κάλεσε τον Λιβέριο, επίσκοπο Ρώμης, και προσπάθησε να τον πείσει να ανταποκριθεί στα δύο αιτήματά του. Ο Θεοδώρητος Κύρρου διασώζει την συζήτηση του Λιβέριου και του Κωνσταντίου. Σε αυτή την συζήτηση, παρευρισκόταν και παρενέβαινε ο κουβικουλάριος Ευσέβιος, καθώς και ένας αρειανιστής επίσκοπος, ο Επίκτητος, οι οποίοι, χρησιμοποιώντας έντεχνες κολακειές, έστρεφαν τον Κωνσταντίο κατά του Λιβέριου. Τα λόγια του Κωνσταντίου δείχνουν την ισχυρογνωμοσύνη του και την απόλυτη εξάρτησή του από τους αρειανιστές επισκόπους. Είναι σαφές, μάλιστα, ότι ο Κωνστάντιος εκλάμβανε την αντίδραση των ορθόδοξων επισκόπων απέναντι στον αρειανισμό σαν αδικαιολόγητη και κακόβουλη επιθετικότητα εναντίον του προσώπου του. Τελικά, επειδή ο Λιβέριος δεν ενέδωσε, ο Κωνστάντιος τον εξόρισε στην Βέροια της Θράκης³⁸³, αλλά του έστειλε 500 χρυσά νομίσματα για τα έξοδά του, τα οποία εκείνος δεν δέχθηκε. Τότε, ο Κωνστάντιος έβαλε την σύζυγό του, Ευσεβία, να στείλει στον Λιβέριο τα χρήματα, αλλά το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο. Τέλος, έστειλε στον Λιβέριο τον Ευσέβιο, πραιπόσιτο του ευσεβεστάτου κοιτώνος, με ένα χρηματικό ποσό, αλλά και πάλι εκείνος δεν το πήρε. Ο Λιβέριος επέμενε ότι ο Κωνστάντιος είχε ανάγκη από αυτά τα χρήματα για να πληρώσει τους στρατιώτες του, και προσέθεσε ότι εάν εκείνος δεν ήθελε να τα δώσει σε αυτούς, θα μπορούσε να τα δώσει σε δύο αρειανιστές επισκόπους που τον επηρέαζαν, μια και τα χρήματα ήταν αυτό που τους ενδιέφερε. Ο Κωνστάντιος αντικατέστησε τον Λιβέριο με έναν διάκονο, τον Φήλικα, ο οποίος ήταν ορθόδοξος, δεχόταν, όμως, τους αρειανιστές σε κοινωνία. Αργότερα, ο Λιβέριος έστειλε στον Κωνσταντίο επιστολές μέσω ενός πρεσβυτέρου, του Ευτρόπιου, και ενός διακόνου, του Ιλάριου. Όταν έφθασαν στο παλάτι, οι αρειανιστές επίσκοποι Ουρσάκιος και Ουάλης, μέσω των ευνούχων που είχαν με το μέρος τους, δεν επέτρεψαν να φθάσουν οι επιστολές στα χέρια του Κωνσταντίου, αλλά εξόρισαν τον πρεσβύτερο και μαστίγωσαν τον διάκονο. Μετά από δύο χρόνια, όμως, ο Κωνστάντιος ανακάλεσε τον Λιβέριο, όταν ο τελευταίος, για διπλωματικούς λόγους, δέχθηκε σε κοινωνία τους αρειανιστές³⁸⁴.

³⁸² Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 33-34.

³⁸³ Η Βέροια ή Βερόη της Θράκης είναι η σημερινή πόλη Στάρα Ζαγκόρα στην κεντρική Βουλγαρία.

³⁸⁴ Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2.13.

Εντωμεταξύ, ο Κωνσταντίνος εξόρισε και πάλι τον Παύλο, επίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως, αυτή την φορά στην Κουκουσό της Καππαδοκίας³⁸⁵. Εκεί, ο Παύλος στραγγαλίστηκε από αρειανιστές³⁸⁶.

Ο δούκας Συριανός εισέβαλε στην μεγάλη εκκλησία της Αλεξάνδρειας με 5000 στρατιώτες, προκειμένου να συλλάβει τον Αθανάσιο, αλλά οι ορθόδοξοι που βρίσκονταν εκεί τον φυγάδευσαν αναγκαστικά, και από εκείνη την στιγμή και μετά, τον έκρυβαν σε σπίτια και σε μοναστήρια³⁸⁷. Αργότερα, ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον κόμη Ηράκλειο να συλλάβει τον Αθανάσιο και να παραδώσει όλες τις εκκλησίες της Αλεξάνδρειας στους αρειανιστές. Ο Ηράκλειος ανακοίνωσε εκ μέρους του αυτοκράτορα ότι εάν οι πολίτες της Αλεξάνδρειας δεν συνέπρατταν για αυτόν τον σκοπό, εκείνος θα κατέσχε το σιτάρι τους, θα γκρέμιζε τα αγάλματα των παγανιστικών θεοτήτων και θα καταδίκαιζε πολλούς αξιωματούχους και πολίτες της πόλης σε δουλεία. Την επόμενη μέρα, ο Ηράκλειος συγκέντρωσε έναν όχλο από παγανιστές νέους, οι οποίοι εισέβαλαν στην μεγάλη εκκλησία με πέτρες και ρόπαλα, και επιτέθηκαν σε ορισμένες γυναίκες, μεταξύ των οποίων και μοναχές, οι οποίες βρίσκονταν εκεί. Ορισμένες από αυτές πέθαναν από τα χτυπήματα που δέχτηκαν. Στην συνέχεια, οι νέοι έβγαλαν έξω τα ξύλινα έπιπλα της εκκλησίας (τα καθίσματα, τον θρόνο και την αγία τράπεζα) και τα έκαψαν. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, ότι οι παγανιστές καυχόνταν ότι ο Κωνσταντίνος έγινε και ο ίδιος παγανιστής. Ο Αθανάσιος αναφέρει ότι ένας από αυτούς τους τραυματίστηκε με εντελώς παράδοξο τρόπο και την επόμενη ημέρα πέθανε, ενώ ένας άλλος έχασε το φως του και το ανέκτησε μόλις την επόμενη ημέρα. Στην συνέχεια, ο όχλος εισέβαλε στα σπίτια των ορθοδόξων ψάχνοντας για τον Αθανάσιο³⁸⁸. Οι αρειανιστικές αρχές μαστίγωσαν τον υποδιάκονο Ευτύχιο και τον καταδίκασαν στα φοβερά μεταλλεία χαλκού στην Φαινώ της Ναβαταίας³⁸⁹, και εκείνος πέθανε ενώ οδηγούνταν εκεί. Ακόμη, ο δούκας Σεβαστιανός διέταξε την σύλληψη τεσσάρων ανδρών από εκείνους που διαμαρτύρονταν για την τιμωρία του Ευτύχιου, και μαστίγωσε και αυτούς. Μεταξύ αυτών των τεσσάρων ήταν και ο Ερμείας, ο οποίος είχε το καθήκον να βοηθά τους

³⁸⁵ Η σημερινή κομόπολη Göksun στην κεντρική Τουρκία.

³⁸⁶ Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, σελ. 484-496.

³⁸⁷ Αθανάσιος, *Απολογία περί της φυγής αυτού*, 24.

³⁸⁸ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 54-59.

³⁸⁹ Η σημερινή τοποθεσία Khirbat Faynan στην Ιορδανία, περίπου 50 χιλιόμετρα νότια της Νεκράς Θάλασσας.

απόρους να επισκέπτονται τα λουτρά. Οι ηγέτες των αρειανιστών, όμως, διαμαρτυρήθηκαν ότι δεν τους μαστίγωσε αρκετά, και τον απείλησαν ότι θα ενημέρωναν τους ευνούχους της αυλής του Κωνσταντίου, και έτσι τους μαστίγωσε για δεύτερη φορά. Μετά από επτά ημέρες, όμως, τους απελευθέρωσε, ενδίδοντας στα αιτήματα των ορθοδόξων³⁹⁰. Οι χήρες και οι άποροι που συντηρούνταν από την Εκκλησία και συνήθιζαν να κάθονται σε κάποιους ειδικούς χώρους των εκκλησιών, όπου οι κληρικοί φρόντιζαν για τις ανάγκες τους, εκδιώχθηκαν από αυτούς τους χώρους, και απαγορεύθηκε σε οποιονδήποτε να παρέχει σε αυτούς την παραμικρή βοήθεια³⁹¹. Οι πρεσβύτεροι και οι διάκονοι καταδικάστηκαν από τον έπαρχο σε εξορία, και οι οικογένειές τους ξυλοκοπήθηκαν στους δρόμους έξω από τα σπίτια τους³⁹².

Στην Βάρκη της Λιβύης³⁹³, ο επίσκοπος Πενταπόλεως Σεκούνδος και κάποιος αρειανιστής ονόματι Στέφανος, κλώτσησαν μέχρι θανάτου τον ορθόδοξο πρεσβύτερο Σεκούνδο³⁹⁴. Ο Αθανάσιος κατονομάζει 28 αιγύπτιους επισκόπους που εξορίστηκαν σε διάφορες απομακρυσμένες περιοχές της Αιγύπτου. Ακόμη, εξορίστηκαν 40 λαϊκοί, καθώς και μοναχές. Οι μοναχές ξυλοκοπήθηκαν άγρια, με αποτέλεσμα κάποιες να πεθάνουν, και άλλες να χρειαστούν χειρουργική επέμβαση. Ακόμη, οι αρχές εισέβαλαν σε μοναστήρια και σπίτια, στα οποία ο Αθανάσιος είχε εμπιστευθεί την φύλαξη και την διαχείριση των χρημάτων της εκκλησίας της Αλεξάνδρειας. Στις θέσεις των κληρικών που απομακρύνθηκαν από τους αρειανιστές, τοποθετήθηκαν πολλά άτομα ανύπαρκτης ηθικής υπόστασης³⁹⁵.

Οι ορθόδοξοι της Αλεξάνδρειας συνέταξαν έγγραφη δημόσια καταγγελία των ενεργειών του δούκα Συριανού, και την έστειλαν στον Κωνσταντίο. Εκφράζουν, μάλιστα, την γνώμη ότι όταν ο Κωνσταντίος μάθει τι πραγματικά συνέβη στην Αίγυπτο, θα αγανακτήσει, και θα αποδώσει το δίκαιο³⁹⁶. Δεν γνωρίζουμε εάν η αναφορά έφθασε ποτέ στα χέρια του Κωνσταντίου.

---

³⁹⁰ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 60.

³⁹¹ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 61-62.

³⁹² Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 63.

³⁹³ Η σημερινή πόλη Μπάρκα (Barqa) στα παράλια της βορειοανατολικής Λιβύης.

³⁹⁴ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 65.

³⁹⁵ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 72-76.

³⁹⁶ Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 81.

Πάντως, έχει ενδιαφέρον ότι το 359, ο Ιάριος, ορθόδοξος επίσκοπος Πικταβίου³⁹⁷, ο οποίος είχε εξοριστεί από τον Κωνσταντίο στην Φρυγία, απέστειλε ένα έργο του υπέρ του ορθόδοξου δόγματος στον Κωνσταντίο και, παραδόξως, εκείνος τον ανακάλεσε από την εξορία³⁹⁸.

Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίος δεχόταν ότι ο Πατέρας και ο Υιός ήταν όχι ομοούσιοι (της ίδιας ουσίας), αλλά ομοιούσιοι (όμοιας ουσίας). Το 358, ο Κωνσταντίος εξόρισε τους εκπροσώπους της πιο ακραίας μορφής του Αρειανισμού, οι οποίοι υποστήριζαν πως η ουσία του Υιού ήταν ανόμοια με εκείνη του Πατέρα. Λίγο αργότερα, ο αρχηγός αυτού του κινήματος, ο Αέτιος, ο οποίος είχε εξοριστεί στην Πέπουζα της Φρυγίας³⁹⁹, πέτυχε την ανάκλησή του από την εξορία, προφανώς με δήλωση μετανοίας, αλλά σύντομα ο Κωνσταντίος τον εξόρισε εκ νέου, αρχικά στην Μοψουεστία της Συρίας⁴⁰⁰, και έπειτα στα Άμβλαδα της Πισιδίας⁴⁰¹.

Σχεδόν όλοι οι ορθόδοξοι συγγραφείς, ακόμη και ο Αθανάσιος, ο οποίος ήταν από τους πλέον εχθρικούς απέναντί του, αποδίδουν την στροφή του Κωνσταντίου στον αρειανισμό στην αφέλειά του και στην απόλυτη ψυχική εξάρτησή του από ορισμένα πρόσωπα του περιβάλλοντός του⁴⁰². Επιπλέον, παρά την ταύτισή του με τους αρειανιστές, οι περισσότεροι ορθόδοξοι συγγραφείς αντιμετωπίζουν τον Κωνσταντίο με συμπάθεια, και αποφεύγουν να τον κατηγορήσουν. Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, μάλιστα, παρ' όλο που υπήρξε ένας από τους βασικότερους πολέμιους του Αρειανισμού, αποδίδει την φιλοαρειανιστική πολιτική του Κωνσταντίου στην υπερβολική του επιθυμία για την ενότητα και την επικράτηση των Χριστιανών⁴⁰³, και τον χαρακτηρίζει ως «φιλανθρωπότατο βασιλέα» και ως «μεγάλο»⁴⁰⁴.

---

³⁹⁷ Η σημερινή πόλη Πουατιέ (Poitiers) στην Γαλλία.

³⁹⁸ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 359.

³⁹⁹ Η Πέπουζα της Φρυγίας βρισκόταν κοντά στο σημερινό χωριό Karayakuplu της επαρχίας Ουσάκ (Uşak) στην δυτική Τουρκία.

⁴⁰⁰ Η σημερινή κομόπολη Misis ή Yakarınar στην νότια Τουρκία, ανατολικά της πόλης των Αδάνων, κοντά στα σύνορα με τη Συρία.

⁴⁰¹ Το σημερινό χωριό Hisartere στην ανατολική Τουρκία, ανατολικά της πόλης της Μαλάτειας.

⁴⁰² Ενδεικτικά: Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 50. Ιωάννης Μοναχός, *Μαρτύριον Αγίου Αρτεμίου*, σελ. 31. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτη 335/6 και 337/8. Συμεών Λογοθέτης, *Χρονικόν*, 89.5.

⁴⁰³ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 4 (Κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος)*, 37.

⁴⁰⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 4 (Κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος)*, 21.

Κωνσταντίνος Β΄

Χάλκινο νόμισμα του Κωνσταντίνου Β΄ (Τύπος RIC VIII Rome 32). Νομισματοκοπείο Ρώμης. Συλλογή American Numismatic Society. Πηγή: Βάση δεδομένων “Online Coins of the Roman Empire” (<http://numismatics.org/ocre/>).

Προτομή του Κωνσταντίνου Β΄. Θάσος, Αρχαιολογικό Μουσείο. Πηγή: École Française d'Athènes, *Guide de Thasos*, Αθήνα 1968.

Ο Κωνσταντίνος Β΄ γεννήθηκε το καλοκαίρι του 316 στην Αρελάτη, και το πλήρες όνομά του ήταν Φλάβιος Κλαύδιος Κωνσταντίνος. Την 1η Μαρτίου του 317, στην Σαρδική, ο πατέρας του τον προήγαγε σε καίσαρα. Το 326, ο πατέρας του του ανέθεσε την διακυβέρνηση της επαρχίας πραιτωρίων της Γαλατίας, η οποία περιλάμβανε κυρίως την Γαλλία, την Βρετανία και την Ισπανία. Ο Κωνσταντίνος Β΄ δεν είχε καμμία ανάμειξη στην σφαγή των συγγενών του πατέρα του μετά τον θάνατο του τελευταίου. Μετά από αυτό το γεγονός, μάλιστα, ο Κωνσταντίνος Β΄ έκοψε δύο νέους τύπους νομισμάτων, έναν με την μορφή της γιαγιάς του, Ελένης, και έναν με την μορφή της Θεοδώρας, δεύτερης συζύγου του Κωνσταντίνου Α΄, και μητέρας και γιαγιάς των συγγενών του Κωνσταντίνου που θανατώθηκαν, και μάλιστα υποχρέωσε τους αδελφούς του να κόψουν και αυτοί αυτά τα νομίσματα στα νομισματοκοπεία τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις πέθανε ο Κωνσταντίνος Β΄, τα νομίσματα με την Θεοδώρα έπαψαν να κόβονται.

Το 334, ο καίσαρας Κωνσταντίνος πολέμησε στο πλευρό του πατέρα του εναντίον των Γότθων, και τον βοήθησε να τους νικήσει⁴⁰⁵. Μέσα στην ιδιαίτερα σύντομη σταδιοδρομία του, Κωνσταντίνος Β΄ πέτυχε νίκες και εναντίον των Αλαμανών⁴⁰⁶. Ο Κωνσταντίνος Β΄ υπήρξε θρησκευόμενος χριστιανός, και υποστήριξε το ορθόδοξο δόγμα. Απέκτησε στενή φιλία με τον Αθανάσιο, επίσκοπο Αλεξανδρείας, τον οποίο ο πατέρας του είχε εξορίσει στην έδρα του, τους Τρεβήρους, και μετά τον θάνατο του πατέρα του, τον έστειλε πίσω στην Αλεξάνδρεια με μια ιδιαίτερα θερμή και ενθουσιώδη συστατική επιστολή, εξηγώντας ότι ο Κωνσταντίνος Α΄ είχε εξορίσει τον Αθανάσιο για να τον προστατέψει από την επιθετικότητα των εχθρών του. Ο Κωνσταντίνος Β΄ πήρε σημαντικά νομοθετικά μέτρα για την εξασφάλιση της λειτουργίας των βουλευτηρίων των πόλεων, και παραχώρησε αρκετές φοροαπαλλαγές. Μετά τον θάνατό του, αυτές οι φοροαπαλλαγές ανακλήθηκαν από τον Κώνστα⁴⁰⁷.

Ο Κωνσταντίνος Β΄ ασκούσε επιτροπεία επάνω στον ανήλικο μικρότερο αδελφό του, Κώνστα, και επενέβαινε στις εσωτερικές υποθέσεις της επικράτειας του τελευταίου. Στον Θεοδοσιανό Κώδικα, σώζεται νομοθετική διάταξη του Κωνσταντίνου Β΄ που

---

⁴⁰⁵ Ιουλιανός, *Εγκώμιον εις τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνον*.

⁴⁰⁶ Αυτό μαρτυρείται σε επιγραφή από την σημερινή Ρουμανία (ILS 724). Barnes, "The Victories of Constantine", 154.

⁴⁰⁷ *Codex Theodosianus* 11.12.1.

απευθύνεται στον ανθύπατο της Αφρικής Κελσίνο, υφιστάμενο του Κώνστα, και αναφέρεται στην φυγή των βουλευτών⁴⁰⁸. Το όνομα του Κωνσταντίνου Β΄ έχει απαλειφθεί από την επικεφαλίδα την διάταξης, αλλά είναι σαφές ότι είναι δική του, λόγω της χρονολογίας της (8 Ιανουαρίου του 339) και του τόπου έκδοσής της (Τρέβηροι, δηλαδή η έδρα του Κωνσταντίνου Β΄). Φαίνεται, όμως, ότι οι επεμβάσεις του Κωνσταντίνου χαρακτηρίζονταν από μεγάλη ευστοχία. Το 340, όμως, προέκυψε μια διαφωνία μεταξύ των δύο αδελφών. Αυτή η διαφωνία προφανώς σχετιζόταν με την πολιτική ενηλικίωση του Κώνσταντα, ο οποίος συμπλήρωσε την ηλικία των 16 ετών, και την άρνηση του Κωνσταντίνου, ο οποίος ήταν 24 ετών, να τον χειραφετήσει από την δική του κηδεμονία. Αφού ο Κώνστας είχε αρχίσει να αντιδρά στην επικυριαρχία του Κωνσταντίνου, εκείνος απαίτησε να του αποδοθεί η Ιταλία και η Αφρική. Ο Κώνστας θα μπορούσε να κρατήσει το Ιλλυρικό (δηλαδή την βαλκανική χερσόνησο), το τμήμα της αυτοκρατορίας που ο Κωνσταντίνος Α΄ προόριζε για τον καίσαρα Δαλμάτιο, ο οποίος θανατώθηκε από στρατιώτες του Κωνσταντίνου. Ο Κωνσταντίνος, συνοδευόμενος από ένα στρατιωτικό απόσπασμα, εισήλθε στην επικράτεια του Κώνστα. Ο Κώνστας, όταν έμαθε για την άφιξη του αδελφού του, έστειλε ένα δικό του απόσπασμα να του επιτεθεί. Έτσι, οι στρατιώτες του Κώνστα σκότωσαν τον Κωνσταντίνο κοντά στην Ακυλήια, αφού προηγουμένως του έστησαν ενέδρα⁴⁰⁹.

Ο Κωνσταντίνος Β΄ ήταν αγαπητός στον λαό. Παρά το γεγονός ότι καταδικάστηκε από τους αδελφούς του, Κώνστα και Κωνσταντίνο, σε λήθη, οι πολίτες της Αυτοκρατορίας φρόντισαν να διασώσουν αρκετά αγάλματά του. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πηγές δεν έχουν να προσάψουν τίποτα το αρνητικό στον Κωνσταντίνο Β΄. Το μόνο πράγμα για το οποίο ορισμένες πηγές ασκούν κριτική στον Κωνσταντίνο είναι η προσπάθειά του να υποτάξει τον αδελφό του στην εξουσία του. Ωστόσο, η μετέπειτα πορεία του Κώνστα αποδεικνύει ότι ο Κωνσταντίνος Β΄ είχε απόλυτο δίκαιο που προσπάθησε να τον κρατήσει υπό την κηδεμονία του ή να αποσπάσει ένα μέρος της επικράτειάς του.

---

⁴⁰⁸ *Codex Theodosianus* 12.1.17.

⁴⁰⁹ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.22. *Επιτομή περί των καισάρων*, 41.21. Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.9. Φίλοστοργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Επιτομή) 3.1. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.41. Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.5.

Κώνστας

Αργυρό νόμισμα του Κώνστα. Νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης. Βοστώνη, Museum of Fine Arts.

Πηγή: Ιστότοπος <http://www.mfa.org>.

Προτομή του Κώνστα (LSA-563). Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Ο Κώνστας γεννήθηκε γύρω στο 323, και το πλήρες όνομά του ήταν Φλάβιος Ιούλιος Κώνστας (Flavius Julius Constans). Στις 25 Δεκεμβρίου του 333, πιθανότατα στην Κωνσταντινούπολη, ο πατέρας του τον προήγαγε σε καίσαρα. Το 335, ο πατέρας του του ανέθεσε την διακυβέρνηση της επαρχίας πραιτωρίων της Ιταλίας, η οποία περιλάμβανε κυρίως την Ιταλία και μέρος της βόρειας Αφρικής. Την άνοιξη του 337, μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου, ο καίσαρας Δαλμάτιος, στον οποίο ο Κωνσταντίνος είχε αναθέσει την διακυβέρνηση της επαρχίας πραιτωρίων Ιλλυρικού, δηλαδή του συνόλου, σχεδόν, της χερσονήσου των Βαλκανίων, θανατώθηκε από τους στρατιώτες του Κωνσταντίου, με αποτέλεσμα τα εδάφη του να περάσουν στον Κώνστα. Ο Κώνστας βρισκόταν υπό την κηδεμονία του μεγαλύτερου αδελφού του, Κωνσταντίνου Β΄, αλλά θέλησε να χειραφετηθεί, και τελικά οι στρατιώτες του σκότωσαν τον Κωνσταντίνο στις αρχές του 340.

Μέχρι το 340, ο Κώνστας είχε πετύχει μια νίκη κατά των Σαρματών στην κεντρική Ευρώπη⁴¹⁰. Το 341, ο Κώνστας πολέμησε τους Φράγκους χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία⁴¹¹. Στις αρχές του 343, μετέβη στην Βρεταννία, όπου αναχαίτισε μια επίθεση των Πικτών και των Σκώτων⁴¹². Γύρω στο 344, νίκησε τους Φράγκους⁴¹³. Οι κυριότερες έδρες του ήταν το Μεδιολάνο, η Ακυλήια, το Σίρμιο⁴¹⁴ και οι Τρέβηροι. Αρχικά, ο Κώνστας είχε καλό χαρακτήρα, και η διακυβέρνησή του ήταν δυναμική και δίκαιη. Αργότερα, όμως, επηρεάστηκε από ανήθικους ανθρώπους του περιβάλλοντός του, και άρχισε να έχει έκλυτο βίο και να αντιμετωπίζει τους στρατιώτες και τους άλλους υπηκόους του με περιφρόνηση. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι επέβαλε βαριά φορολογία στους υπηκόους του, χωρίς να φροντίζει για τις ανάγκες ούτε των πολιτών, ούτε των στρατιωτών, και υπέθαλπε διάφορες παράνομες ενέργειες εκ μέρους των ευνοουμένων του. Αξίζει να σημειωθεί ότι έπασχε από αρθριτικά⁴¹⁵. Ο Κώνστας

---

⁴¹⁰ Αυτό μαρτυρείται σε επιγραφή από την σημερινή Ρουμανία (ILS 724). Barnes, "Two Victory Titles of Constantius".

⁴¹¹ Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 341.

⁴¹² Λιβάνιος, *Λόγος 59 (Βασιλικός εις Κωνσταντίον και Κώνσταντα)*, 137-141. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 20.1.

⁴¹³ Λιβάνιος, *Λόγος 59 (Βασιλικός εις Κωνσταντίον και Κώνσταντα)*, 127-136. Ιερώνυμος, *Χρονικόν*, έτος 342.

⁴¹⁴ Η σημερινή πόλη Σρέμσκα Μιτρόβιτσα (Sremska Mitrovica) στην βορειοδυτική Σερβία.

⁴¹⁵ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.14,23-24. *Επιτομή περί των καισάρων*, 41.22-24. Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.9. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.42. Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.6.

έδειξε ενδιαφέρον για την χριστιανική πίστη, εξαιτίας της επιρροής του πατέρα του, και υποστήριξε τους ορθόδοξους έναντι των αρειανιστών. Ομοίως, έδειξε ενδιαφέρον για την παιδεία, και πάλι εξαιτίας της επιρροής του πατέρα του, και υπήρξε πάτρωνας του ρητοροδιδάσκαλου Προαιρέσιου, ο οποίος ήταν αρμενικής καταγωγής⁴¹⁶. Το 350, με την υποστήριξη του στρατού, ο Μαγνέντιος, ένας φραγκικής καταγωγής κόμης δύο ρωμαϊκών λεγεώνων, στασίασε κατά του Κώνστα, ενώ εκείνος απουσίαζε για κυνήγι με τους φίλους του. Όταν έμαθε για την εξέγερση, ο Κώνστας κατέφυγε σε μια πόλη στα Πυρηναία Όρη με το όνομα Ελένη. Εκεί, όμως, δολοφονήθηκε από ανθρώπους του Μαγνέντιου. Λέγεται ότι υπήρχε από πριν μια προφητεία ότι ο Κώνστας θα πέθαινε στην αγκαλιά της γιαγιάς του, Ελένης⁴¹⁷. Ήταν μόλις 27 χρονών.

Ο Κωνσταντίνος Α΄ είχε αρραβωνιάσει τον Κώνστα με την Ολυμπιάδα, κόρη του Αβλάβιου, έπαρχου πραιτωρίων της Ανατολής. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, όμως, ο Κώνστας διέλυσε τον αρραβώνα. Αργότερα, ο Κωνσταντίνος έδωσε την Ολυμπιάδα ως σύζυγο στον Αρσάκη, βασιλιά της Αρμενίας. Ο Κωνσταντίνος Β΄ ήταν για τον Κώνσταντα, ο οποίος βρισκόταν σε ιδιαίτερα ευαίσθητη ηλικία, το υποκατάστατο του πατέρα. Αποτινάσσοντας την κηδεμονία του Κωνσταντίνου Β΄, ο Κώνστας αποξενώθηκε από το θετικό πατρικό πρότυπο που είχε, και αυτό είχε σοβαρές συνέπειες στον ψυχισμό του, καθιστώντας τον υποχείριο άλλων ανδρών, οι οποίοι είχαν κακούς σκοπούς για αυτόν. Ακόμη, ο πατέρας του, προτού πεθάνει, του είχε δώσει ως σύμβουλο έναν ιδιαίτερα ενάρετο και σοφό ευνούχο, τον Ευθέριο, αλλά ο ίδιος επέλεξε να μην ακολουθήσει την καθοδήγησή του⁴¹⁸.

---

⁴¹⁶ Ευνάπιος, *Βίοι σοφιστών*.

⁴¹⁷ Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, *Περί των καισάρων* 42.14,23-24. *Επιτομή περί των καισάρων*, 41.22-24. Ευτρόπιος, *Σύνοψη* 10.9. Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 2.42. Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών* 13.6.

⁴¹⁸ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.7.4-8.

Κωνσταντίνα

Ψηφιδωτή απεικόνιση της Κωνσταντίνας. Ρώμη, Μουσολείο Santa Constanza. Πηγή: Ιστότοπος <http://ancientrome.ru> (© Ilya Shurygin).

Προτομή της Κωνσταντίνας (LSA-993). Ρώμη, Musei Capitolini. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Κατά την κρατούσα γνώμη, η Κωνσταντίνα γεννήθηκε μετά τον Κωνσταντίνο Β΄ και τον Κωνσταντίνο Β΄, αλλά είναι πιο πιθανό γεννήθηκε πριν από αυτούς. Το όνομά της μνημονεύεται στις πηγές άλλοτε ως Κωνσταντίνα, άλλοτε ως Κωνσταντιάνα, και άλλοτε ως Κωνσταντία⁴¹⁹. Μάλλον ο πατέρας της την είχε ονομάσει «Κωνσταντία», αλλά εκείνη ήθελε να αποκαλείται «Κωνσταντίνα», λόγω αδυναμίας προς τον πατέρα της και, επιπλέον, για να ξεχωρίζει από την Κωνσταντία που ήταν ετεροθαλής αδελφή του πατέρα της. Εξάλλου, το «Κωνσταντίνα» σημαίνει «Μικρή Κωνσταντία», όπως το «Κωνσταντίνος» σημαίνει «Μικρός Κωνσταντίνος».

Ο πατέρας της την πάντρεψε με τον Αννιβαλιανό, γιο του Δαλμάτιου του Πρεσβύτερου, ο οποίος ήταν ετεροθαλής αδελφός του. Ο Κωνσταντίνος προόριζε τον Αννιβαλιανό για βασιλιά της Περσίας, σε περίπτωση που οι Ρωμαίοι την καθυπέτασαν. Τελικά, όμως, ο Αννιβαλιανός σκοτώθηκε το 337. Η Κωνσταντίνα επανεμφανίζεται στο προσκήνιο το 350, όταν πρότεινε ή, τουλάχιστον, υποστήριξε την αναγόρευση του ηλικιωμένου στρατηγού Βετρανίωνα σε αυτοκράτορα της Δύσης, μετά την δολοφονία του αδελφού της, Κώνστα, από τον σφετεριστή Μαγνέντιο. Το 351, ο αδελφός της, Κωνσταντίνος, την πάντρεψε με τον Γάλλο, κατά την προαγωγή του τελευταίου σε καίσαρα. Ο Γάλλος ήταν γιος του Ιούλιου Κωνσταντίου, άλλου ετεροθαλούς αδελφού του Κωνσταντίνου. Ο Γάλλος και η Κωνσταντίνα εγκαταστάθηκαν στην Αντιόχεια. Η Κωνσταντίνα υποκινούσε και ενθάρρυνε τον Γάλλο στις βιαιοπραγίες του κατά της άρχουσας τάξης των ανατολικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας, και για αυτόν τον λόγο περιγράφεται ως άπληστη και σκληρή. Τελικά, πέθανε από πυρετό το 355 στην τοποθεσία Caeni Galliciani της Βιθυνίας, ενώ ήταν καθ' οδόν προς το Μεδιολάνο, όπου σκόπευε να μεσολαβήσει στον αδελφό της υπέρ του συζύγου της, ο οποίος επρόκειτο να διωχθεί ποινικά. Είναι σαφές ότι η Κωνσταντία είχε έντονη ανάμειξη στα πολιτικά.

Είτε η Κωνσταντίνα, είτε ο πατέρας της, έκτισε στην Ρώμη μια εκκλησία προς τιμήν της Αγίας Αγνής. Σε αυτή την εκκλησία, η Κωνσταντίνα προσάρτησε το μασσωλείο της, και φρόντισε για την διακόσμησή του με ψηφιδωτά μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας, όπου επικρατούν οι ερωτιδείς. Το μασσωλείο και τα ψηφιδωτά του σώζονται μέχρι σήμερα.

---

⁴¹⁹ Ενδεικτικά: Jones et al., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 222.

Ελένη

Προτομή της Ελένης (LSA-1298). Βρισκόταν στην Villa Doria Pamphili στην Ρώμη, αλλά πωλήθηκε το 1971 ή 1972. Πηγή: Βάση δεδομένων “Last Statues of Antiquity” (<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/>).

Η Ελένη γεννήθηκε γύρω στο 325, και το πλήρες όνομά της ήταν Φλάβια Μάξιμα Ελένα.

Το 355, ο αδελφός της, Κωνσταντίος, την πάντρεψε με τον Ιουλιανό, μετά την αναγόρευση του τελευταίου σε καίσαρα. Μέχρι τότε, η Ελένη ήταν παρθένα⁴²⁰. Η Ελένη ήταν δυστυχισμένη με τον Ιουλιανό. Ο Ιουλιανός μισούσε τον Κωνσταντίνο και την οικογένειά του, έπασχε από σύνδρομο ναρκισσιστικής διαταραχής και ήταν ιδιαίτερα κρυψίνους. Ακόμη, είχε μεταστραφεί στον παγανισμό. Έτσι, ο Ιουλιανός ήταν ψυχικά απών από τον γάμο του, και έδειχνε μια παγερή αδιαφορία προς την Ελένη, παρ' όλο που προς τα έξω ήθελε να φαίνεται σαν υποδειγματικός σύζυγος. Η Ελένη υπέστη ορισμένες αποβολές, και κάποια στιγμή γέννησε ένα αγοράκι, το οποίο πέθανε λίγο μετά την γέννα. Για ένα διάστημα, η Ελένη απομακρύνθηκε από τον σύζυγό της και κατέφυγε στον αδελφό της. Το 357, η Ελένη βρισκόταν στην Ρώμη με τον Κωνσταντίνο, ενώ ο Ιουλιανός βρισκόταν στην Γαλατία⁴²¹. Αργότερα, όμως, η Ελένη επέστρεψε στην Γαλατία κοντά στον Ιουλιανό. Το 360, λίγο μετά την εξέγερση του συζύγου της εναντίον του αδελφού της, πέθανε, ενώ βρισκόταν στην Βιέννη της Γαλατίας. Ήταν περίπου 35 ετών. Σε μια ομιλία του, ο ρήτορας Λιβάνιος, υποστηρικτής του Ιουλιανού, επιχείρησε να τον υπερασπιστεί έναντι της ευρύτατα διαδεδομένης κατηγορίας ότι αυτός ανέθεσε στον γιατρό της Ελένης να προκαλέσει τον θάνατό της, και μάλιστα έδωσε στον συγκεκριμένο γιατρό τα κοσμήματα της μητέρας του, Βασιλίνας, ως ανταμοιβή⁴²². Αυτή η κατηγορία μάλλον είναι ακριβής. Ακόμη κι αν ο Ιουλιανός δεν διέταξε την δολοφονία της Ελένης, όμως, είναι βέβαιο ότι με την στάση του απέναντί της, την οδήγησε σε έναν μαρasmus και έναν αργό θάνατο.

Η Ελένη ήταν ευαίσθητος και συνεσταλμένος χαρακτήρας. Σε αντίθεση με την πιο δυναμική αδελφή της, δεν ασχολήθηκε με την πολιτική. Είναι πάρα πολύ εύστοχη η αναφορά του ιστορικού Giuseppe Ricciotti για την «θλιμμένη και μοναχική φιγούρα της Ελένης, μιας πριγκίπισσας σχεδόν αποξενωμένης από τον σύζυγό της [...] και ξένης προς τις μηχανορραφίες και τις αντιπαλότητες της αυλής»⁴²³.

---

⁴²⁰ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 15.8.18.

⁴²¹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Πεπραγμένα* 16.10.18.

⁴²² Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, τόμος 2, κεφάλαιο 22, μέρος 2.

⁴²³ Ricciotti, *Julian the Apostate*.

Η Ελένη ήταν θρησκευόμενη χριστιανή, και ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα. Φαίνεται ότι περνούσε αρκετό χρόνο στην εκκλησία και το γυναικείο μοναστήρι της Αγίας Αγνής στην Ρώμη, τα οποία είχε κτίσει ο πατέρας της ή η αδελφή της, Κωνσταντίνα, και ότι μετά τον θάνατό της, ενταφιάστηκε κοντά στην αδελφή της, μέσα στο μαυσωλείο της τελευταίας, το οποίο ήταν προσαρτημένο στη εκκλησία της Αγίας Αγνής. Φαίνεται ότι σε δύο διαφορετικές πηγές, την *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Σωζόμενου και το *Βιβλίο των Παπών* (*Liber Pontificalis*), ένα έργο του 9ου αιώνα, η Ελένη αποκαλείται Κωνσταντία⁴²⁴. Ο χρονογράφος Θεοφάνης, μάλιστα, γράφει ότι η Ελένη λεγόταν και Κωνσταντία⁴²⁵. Ήδη κατά τον 7ο αιώνα, ήταν διαδεδομένη στην Δυτική Εκκλησία η τιμή προς μία κόρη του Κωνσταντίνου η οποία ήταν γνωστή ως «Αγία Κωνσταντία». Κατά πάσα πιθανότητα, όμως, πίσω από αυτό το όνομα βρίσκεται όχι η Κωνσταντίνα, αλλά η Ελένη, η οποία, όμως, έμεινε γνωστή σαν «Κωνσταντία» λόγω της συνωνυμίας της με την γνωστή Αγία Ελένη, την γιαγιά της.

---

⁴²⁴ Jones et al., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, 222.

⁴²⁵ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έτος 356/7.

Συμπεράσματα

Ο Κωνσταντίνος είχε μια πολύ δύσκολη ζωή, και χρειάστηκε να αντιμετωπίσει τεράστιες στερήσεις, απώλειες και απογοητεύσεις. Σε μικρή ηλικία, ο Κωνσταντίνος στερήθηκε τον πατέρα του, Κωνστάντιο, για πολιτικούς λόγους, και δεν επανενώθηκε μαζί του παρά μόνο όταν ο ίδιος βρισκόταν πλέον σε μεγάλη ηλικία, λίγο πριν εκείνος πεθάνει. Επιπλέον, η ζωή του σημαδεύτηκε από τον θάνατο της γυναίκας με την οποία ήθελε να μοιραστεί την ζωή του, της Μινερβίνας, και την συμβίωσή του με μια άλλη γυναίκα, την Φαύστα, η οποία δεν ήθελε να ακολουθήσει την ίδια πορεία με αυτόν, και η οποία, τόσο με τη ζωή, όσο και με τον θάνατό της, για τον οποίο ευθυνόταν η ίδια, άσκησε αρνητική επιρροή στα παιδιά που εκείνος απέκτησε μαζί της. Πάντως, η πιο μεγάλη δοκιμασία που έπρεπε να αντιμετωπίσει ήταν η εγκληματική συμπεριφορά του γιου του, Κρίσπου, και μάλιστα σε βάρος ενός αγαπημένου του ανεψιού, και η ηθική υποχρέωση του ίδιου να καταδικάσει τον γιο του σε θάνατο. Από τότε μέχρι σήμερα, η θανάτωση του Κρίσπου έχει χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα για την απαξίωση του Κωνσταντίνου. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτό το γεγονός όχι μόνο δεν αποτελεί κηλίδα για την προσωπικότητά του, αλλά, αντιθέτως, δείχνει ότι η προσήλωσή του στην δικαιοσύνη και στο καθήκον ξεπερνούσε και τα όρια της ίδιας της ανθρώπινης φύσης ακόμη. Όσο για τον θάνατο της Φαύστας, είναι ξεκάθαρο, από τον ιδιαίτερα παράξενο τρόπο με τον οποίο αυτός επήλθε, ότι αυτός δεν προκλήθηκε καν από ενέργεια του Κωνσταντίνου, αλλά οφείλεται στην διάπραξη μιας έκτρωσης από την ίδια προς συγκάλυψη μιας εξωσυζυγικής της σχέσης.

Τα παιδιά του Κωνσταντίνου μιμήθηκαν σε μεγάλο βαθμό τον πατέρα τους.

Ο Κωνσταντίνος πέρασε ένα πολύ μεγάλο μέρος της ζωής του σε εκστρατείες. Το ίδιο και οι τέσσερις γιοι του, Κρίσπος, Κωνσταντίνος Β΄, Κωνσταντίνος Β΄ και Κώνστας. Οι εξωτερικοί εχθροί τους οποίους ο Κωνσταντίνος πολέμησε ήταν οι Γερμανοί, οι Σαρμάτες και οι Πέρσες (τους οποίους είχε πολεμήσει ως αξιωματικός του Γαλέριου, και ετοιμαζόταν να πολεμήσει ξανά πριν τον αναπάντεχο θάνατό του). Η σύγκρουση του Κωνσταντίνου με αυτούς τους λαούς δεν ήταν μια σύγκρουση με φυλετικό ή ταξικό χαρακτήρα, ούτε οφείλεται σε φιλοπόλεμη διάθεση εκ μέρους του Κωνσταντίνου – ήταν μια σύγκρουση κοσμοθεωριών, και σκοπός του Κωνσταντίνου ήταν η υπεράσπιση της ασφάλειας των πολιτών της Αυτοκρατορίας και της ευνομίας

της. Ένα αρκετά εύκολα αντιληπτό παράδειγμα των διαφορών που υπήρχαν μεταξύ της κοσμοθεωρίας της εκχριστιανισμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και των κοσμοθεωριών των λαών που αντιμάχονταν την Αυτοκρατορία, ήταν το γεγονός ότι το περσικό κράτος αποδεχόταν και προωθούσε την αιμομιξία μεταξύ των μητέρων και των γιων τους και μεταξύ των πατέρων και των θυγατέρων τους⁴²⁶. Ο Κρίσπος και ο Κωνσταντίνος Β΄ πολέμησαν τους Γερμανούς, ο Κώνστας τους Σαρμάτες και τους Γερμανούς, ενώ ο Κωνσταντίνος πολέμησε και τους τρεις εξωτερικούς εχθρούς. Η πολεμική δράση του Κωνσταντίνου κατά των εξωτερικών και των εσωτερικών εχθρών ήταν πάντα επιτυχής. Το ίδιο και η δράση του Κρίσπου και του Κωνσταντίνου Β΄. Η δράση του Κωνσταντίνου Β΄ και του Κώνστα, όμως, υπήρξε τις περισσότερες φορές επιτυχής, αλλά όχι πάντα. Ο Κωνσταντίνος προτιμούσε την ειρήνη παρά τον πόλεμο, όπως ο Κωνσταντίνος. Ωστόσο, ο Κωνσταντίνος ήταν ιδιαίτερα γενναίος, και συμμετείχε προσωπικά στις μάχες. Αυτό, όμως, δεν ίσχυε πάντα με τον Κωνσταντίο.

Ο Κωνσταντίνος αγαπούσε τα γράμματα, και έδωσε την υποστήριξή του σε πολλούς λογίους. Ιδιαίτερα, χρηματοδότησε την αντιγραφή των χειρογράφων της Αγίας Γραφής. Ακόμη, ο Κωνσταντίνος αγαπούσε την τέχνη. Αυτό φαίνεται από τις σωζόμενες τοιχογραφίες από το αυτοκρατορικό παλάτι στους Τρεβήρους και την κατοικία της Φαύστας στην Ρώμη, τα διάφορα μικροτεχνήματα που ανήκαν στον ίδιο και την οικογένειά του, και τα οικοδομήματα που κατασκεύασε σε διάφορα μέρη της Αυτοκρατορίας, και τα αγάλματα με τα οποία στόλισε την Κωνσταντινούπολη. Σε αυτό τον μιμήθηκε και ο Κωνσταντίνος.

Ο Κωνσταντίνος εξέδωσε πάρα πολλούς νόμους, με τους οποίους αντιμετώπισε τρέχοντα προβλήματα και μάλιστα κατάφερε να βελτιώσει τον κόσμο σε αισθητό βαθμό. Σε αυτό, ο Κωνσταντίνος Β΄ ακολούθησε με αρκετά μεγάλη συνέπεια το παράδειγμά του. Μερικοί νόμοι προς την ίδια κατεύθυνση εκδόθηκαν από τους άλλους δύο γιους του Κωνσταντίνου που τον διαδέχθηκαν στην εξουσία, τον Κωνσταντίνο Β΄ και τον Κώνστα.

Ο Κωνσταντίνος προώθησε τον Χριστιανισμό, τον οποίο έβλεπε ως μέσο εξυγienesμού του ανθρώπου και της κοινωνίας, και υποστήριξε την Εκκλησία, την οποία έβλεπε ως θεματοφύλακα του Χριστιανισμού και ταυτόχρονα ως πολύτιμου

---

⁴²⁶ Skjærvø, “Marriage ii. Next of Kin Marriage in Zoroastrianism” (*Encyclopedia Iranica*).

φορέα κοινωνικής πρόνοιας. Το ίδιο ισχύει για τον Κωνστάντιο, τον Κωνσταντίνο Β΄, και τον Κώνστα, αν και ο ένας ήταν αρειανιστής και οι άλλοι δύο ορθόδοξοι. Η δράση του Κωνσταντίου υπέρ του Χριστιανισμού, όμως, δεν χαρακτηριζόταν από την απαιτούμενη διάκριση, και οδήγησε, πολλές φορές, σε αρνητικά αποτελέσματα.

Ο Κωνσταντίνος ήταν δυναμικός, αποφασιστικός και σταθερός, και είχε σιγουριά για ό,τι έκανε. Αυτά τα στοιχεία υπήρχαν στους δύο μεγαλύτερους γιους του, τον Κρίσπο και τον Κωνσταντίνο Β΄, αλλά έλειπαν σχεδόν τελείως από τους δύο μικρότερους, τον Κωνστάντιο Β΄ και τον Κώνστα, οι οποίοι μάλλον είχαν επηρεαστεί βαθιά από την απώλεια της μητέρας τους κάτω από ιδιαίτερα τραγικές συνθήκες. Ο Κωνσταντίνος ήταν, σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε ευκολόπιστος, είτε καχύποπτος, αλλά όχι σε τόσο υπερβολικό βαθμό όπως ο Κωνστάντιος, και σε αντίθεση με αυτόν, δεν έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στην ανακάλυψη συνωμοσιών εναντίον του. Το τελευταίο, όμως, μπορεί να οδήγησε σε δηλητηρίασή του από τους ετεροθαλείς αδελφούς του. Ο Κωνσταντίνος, σε αντίθεση με τον Κωνστάντιο, ήταν πολύ αυστηρός με τους συκοφάντες.

Ο Κωνσταντίνος φρόντισε και αυτός να προστατέψει το κύρος του αξιώματός του, όπως ο Κωνστάντιος, αλλά πάντοτε ήταν προσιτός στους πολίτες, παρακολουθώντας με μεγάλη προσοχή τα αιτήματα και τα παράπονά τους, και ποτέ δεν ήταν ψυχικά αποκομμένος από αυτούς. Δεν είναι σαφές αν ο Κωνστάντιος ακολούθησε σε αυτό το θέμα την ίδια κατεύθυνση με τον πατέρα του. Ο Κωνσταντίνος ελάφραινε τα φορολογικά βάρη των πολιτών, όποτε κάτι τέτοιο ήταν εφικτό, και μάλιστα πάταξε με αυστηρότητα τις καταχρήσεις στον τομέα της είσπραξης των φόρων. Ο Αμμιανός κατηγορεί τον Κωνστάντιο για τα αντίθετα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, όμως, ότι η άμυνα της αυτοκρατορίας βρισκόταν σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση κατά την βασιλεία του Κωνσταντίου, και έτσι οι στρατιωτικές δαπάνες ήταν τεράστιες. Ο Κωνσταντίνος αγαπούσε την οικογένειά του και την περιέβαλλε με μεγάλη στοργή, όπως ο Κωνστάντιος, αλλά όχι σε βάρος της δικαιοσύνης και της χρηστής διοίκησης του κράτους, όπως αυτός.

Ο Κωνσταντίνος υπήρξε στρατιωτικός αυτοκράτορας, καλλιτέχνης αυτοκράτορας, νομοθέτης αυτοκράτορας και, αν μπορεί να επιτραπεί αυτή η έκφραση, σταυροφόρος αυτοκράτορας. Το ίδιο και ο Κωνστάντιος. Οι άλλοι τρεις γιοι του Κωνσταντίνου, ο Κρίσπος, ο Κωνσταντίνος Β΄ και ο Κώνστας υπήρξαν στρατιωτικοί αυτοκράτορες.

Από αυτούς, οι δύο τελευταίοι ασχολήθηκαν και με την νομοθεσία, αλλά σε μικρό βαθμό. Ο Κωνσταντίος, ο Κωνσταντίνος Β΄, και ο Κώνστας υπήρξαν σταυροφόροι αυτοκράτορες, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό.

Εκείνος που ανέπτυξε την μεγαλύτερη δράση για την συνέχιση του έργου του πατέρα του ήταν ο Κωνσταντίος, άλλοτε με λιγότερη, και άλλοτε με περισσότερη επιτυχία. Ο Κωνσταντίος ήταν ένας ιδιαίτερα ικανός αυτοκράτορας, και άφησε πίσω του ένα πολύ σημαντικό έργο. Κατόρθωσε να προφυλάξει την Αυτοκρατορία, ή μάλλον τον πολιτισμένο κόσμο, από τις επιθέσεις των Γερμανών, των Σαρματών, των Περσών και των Ισαύρων. Υπήρξε ένας από τους αυτοκράτορες με το πλουσιότερο οικοδομικό έργο. Συνέχισε τις εργασίες του πατέρα του για την δημιουργία της Κωνσταντινούπολης. Προώθησε τα γράμματα, τις τέχνες και τις επιστήμες. Συνέβαλε με αποφασιστικό τρόπο στην διάσωση του έργου των αρχαίων ελλήνων σοφών, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Αριστοτέλη. Εξέδωσε δεκάδες διατάξεις, οι οποίες αποσκοπούσαν στην βελτίωση της λειτουργίας της Αυτοκρατορίας και της ζωής των πολιτών της, και πολλές από τις οποίες αποτελούν μνημεία του παγκόσμιου νομικού πολιτισμού. Προώθησε τον Χριστιανισμό και στήριξε το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, αν και η θρησκευτική πολιτική του υπήρξε αρκετά προβληματική. Είναι σαφές ότι ο Κωνσταντίος συνέχισε με ιδιαίτερο ζήλο το έργο του πατέρα του σε όλους τους τομείς. Οι προθέσεις του ήταν καλές, και κατάφερε να επιτελέσει ένα σπουδαίο έργο. Ο Κωνσταντίος διέθετε όλα τα προσόντα με τα οποία θα μπορούσε να γίνει ένας απολύτως επιτυχημένος και σπουδαίος αυτοκράτορας. Ωστόσο, ο υπερβολικός του φόβος και η δεκτικότητά του προς την κολακεία υπήρξαν οι μεγάλες του αποτυχίες.

Ο Κρίσπος, ο Κώνστας και η Κωνσταντίνα, επηρεάστηκαν βαθιά από το παράδειγμα του πατέρα τους, αλλά στην πορεία επέτρεψαν στον εαυτό τους να παρεκκλίνει από αυτό. Ειδικά για τον Κώνστα, όμως, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι ήταν πολύ νέος στην ηλικία, ότι από πάρα πολύ νωρίς έχασε και τους δύο γονείς του με σκληρό τρόπο, αναγκάστηκε να ζήσει μακριά από το περιβάλλον που ήταν γνώριμο σε αυτόν και μακριά από την οικογένειά του, και φορτώθηκε με τεράστιες ευθύνες, και ότι παράλληλα, βρέθηκαν στον δρόμο του ορισμένα εντελώς ακατάλληλα άτομα.

Εκείνοι που ακολούθησαν με την μεγαλύτερη συνέπεια την παρακαταθήκη του Κωνσταντίνου, φαίνεται ότι ήταν ο Κωνσταντίνος Β΄ και η Ελένη η Νεότερη.

Προκαλεί μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι ενώ ο Κωνσταντίνος απέκτησε 6 παιδιά, η γραμμή του αίματός του συνεχίστηκε για πολύ λίγο. Τα μόνα γνωστά εγγόνια του Κωνσταντίνου είναι το αγνώστου ονόματος παιδί του Κρίσπου, του οποίου τα ίχνη χάθηκαν σχεδόν αμέσως, η Κωνσταντία, η οποία ήταν κόρη του Κωνσταντίνου Β΄ και της Φαυστίνας και πέθανε σε ηλικία 20 ετών, και τα παιδιά της Ελένης, τα οποία πέθαναν σε βρεφική ηλικία. Ίσως αυτό δεν ήταν τυχαίο. Τελικά, η γραμμή αίματος του Κωνσταντίνου θα ήταν όλοι οι πολίτες της Νέας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Βιβλιογραφία

A. Πηγές

Εκ των εκκλησιαστικών ιστοριών Φιλοστοργίου επιτομή, από φωνής Φωτίου πατριάρχου, έκδ. J. Bidez, *Philostorgius Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, Leipzig 1913.

Πασχάλιον Χρονικόν, έκδ. T. Mommsen, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.*, τόμ. I, Berlin 1892.

Συναξάριον Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adjunctis synaxariis selectis opera et studio (Propylaeum ad Acta Sanctorum)*, Βρυξέλλες 1902.

Αθανάσιος, Απολογία περί της φυγής αυτού, ηνίκα εδιώκετο υπό Συριανού δουκός, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 25, 643-678.

Αθανάσιος, Ιστορία των παρ' Αρειανών γεγενημένων, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 25, 695-796.

Αθανάσιος, Προς τον βασιλέα Κωνσταντίον απολογία, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 25, 593-642.

Ευνάπιος, Βίοι σοφιστών, έκδ. A. Westermann, J. F. Boissoade, F. Dübner, *Philostratorum et Callistrati opera, Eunapii vitae sophistarum, Himerii sophistae declamationes*, Paris 1849.

Ευσέβιος Καισαρείας, Εις τον βίον Κωνσταντίνου του μακαρίου βασιλέως, έκδ. J. P. Migne, *Patrologia Graeca* 20, 910-1233.

Ευσέβιος Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 20, 9-909.

Εφραίμ Σύρος, Ύμνοι της Νίσιβης, μτφρ. J. Gwynn, *Selections Translated Into English From the Hymns and Homilies of Ephraim the Syrian, and From the Demonstrations of Aphraat the Persian Sage*, 1898.

Ζώσιμος, Νέα Ιστορία, έκδ. I. Bekker, *Zosimus*, Bonn 1837.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, εκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, I, Leipzig 1883.

Θεοδώρητος Κύρρου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 82, 881-1280.

Ιουλιανός, *Λόγοι*, έκδ. H.-G. Nesselrath, *Iuliani Augusti Opera* (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Berlin – Boston 2015.

Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, έκδ. J. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia* (CFHB 35), (Berlin – New York 2000).

Ιωάννης Μοναχός, *Μαρτύριον αγίου Αρτεμίου*, έκδ. J. Bidez, *Philostorgius Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, Leipzig 1913.

Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή ιστοριών*, έκδ. T. Büttner-Wobst, *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum libri XVIII* (CSHB), Βόννη 1897.

Ιωάννης, πρεσβύτερος Νικομηδείας, *Μαρτύριον αγίου Βασιλέως, επισκόπου Αμασείας* (Bibliotheca Hagiographica Graeca), έκδ. *Acta Sanctorum*, Aprilis, III, 422-427 (Μετάφραση στα Λατινικά).

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις τους ανδριάντας ομιλία ΚΑ΄, λεχθείσαι εν Αντιοχεία*, έκδ. J. P. Migne, *Patrologia Graeca* 49, 15-221.

Κωνσταντίνος, *Λόγος τω των αγίων συλλόγω*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 20, 1234-1314.

Κωνσταντίνος Β΄, *Δημηγορία Κωνσταντίου αυτοκράτορος προς την Σύγκλητον υπέρ Θεμιστίου*, έκδ. W. Dindorf, *Themistii Orationes*, Leipzig 1832.

Λιβάνιος, *Λόγοι*, έκδ. R. Foerster, *Libanii Opera I-X*, Hildesheim 1963

Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, έκδ. S. Wahlgren, *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon* (CFHB), Βερολίνο - Νέα Υόρκη 2006.

Συνεχιστής Δίωνος Κασσίου, *Αποσπάσματα*, έκδ. F. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum IV*, Paris 1851.

Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 67, 843-1130.

Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 67, 29-842.

Codex Iustinianus, έκδ. P. Krueger, T. Mommsen, R. Schoell, *Corpus iuris civilis*, II, Βερολίνο 1970-1973.

Codex Theodosianus, έκδ. T. Mommsen – P. M. Meyer, *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, II, Βερολίνο 1905.

Consularia Constantinopolitana, έκδ. T. Mommsen, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.*, τόμ. I, Berlin 1892.

Digesta, έκδ. P. Krueger, T. Mommsen, R. Schoell, *Corpus iuris civilis*, I, Βερολίνο 1970-1973. [=Πανδέκτης]

Epitome de Caesaribus, έκδ. J. Schlumberger, *Die Epitome de Caesaribus*, Munchen 1974. [=Επιτομή περί των καισάρων]

Origo Constantini imperatoris, έκδ. J. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, III (Loeb Classical Library 300-302), Cambridge, MA – London 2005. [=Η καταγωγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου]

Panegyricus Maximiano et Constantino dictus, έκδ. A. Baehrens, *XII Panegyrici Latini*, Leipzig 1874. [=Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε για τον Μαξιμιανό και τον Κωνσταντίνο (Λατινικός Πανηγυρικός VI)]

Ammianus Marcellinus, Res Gestae, έκδ. J. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, I-III (Loeb Classical Library 300-302), Cambridge, MA – London 2005. [=Αμμιανός Μαρκελλίνος, Πεπραγμένα]

Gregorius Turonensis, Historia Francorum, έκδ. B. Krusch – W. Levison, *Gregorii episcopi Turonensis Libri Historiarum X*, Hannover 1951.

Eutropius, Breviarium ab urbe condita (Σύνοψη από την ίδρυση της πόλης, δηλαδή της Ρώμης), έκδ. F. Steiner, *Eutropii breviarium ab urbe condita*, Stuttgart 1995. [=Ευτρόπιος, Σύνοψη]

Festus, *Breviarium rerum gestarum Populi Romani* (Σύνοψη των πεπραγμένων του ρωμαϊκού λαού), έκδ. R. Mecenate, *Sexti Rufi Breviarium rerum gestarum Populi romani*, 1819. [=Φήστος, Σύνοψη]

Hieronymus, *Chronicon*, έκδ. R. Helm, *Eusebius Werke 7: Die Chronik des Hieronymus* (Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte 47), Leipzig 1956. [=Ιερόνυμος, Χρονικόν]

Hieronymus, *De viris illustribus*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 23, 602-718. [=Ιερόνυμος, Περί επιφανών ανδρών]

Hieronymus, *Epistulae*, έκδ. p. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 22, 325–1224. [=Ιερόνυμος, Επιστολές]

Nazarius, *Panegyricus Constantino augusto dictus*, έκδ. A. Baehrens, *XII Panegyrici Latini*, Leipzig 1874. [=Ναζάριος, Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε για τον Κωνσταντίνο αύγουστο (Λατινικός Πανηγυρικός X)]

Optatus, *De schismate Donatistarum*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 11, 883-1102. [=Οπτάτος, Περί του σχίσματος των Δονατιστών]

Paulus Orosius, *Historiae adversum paganos*, έκδ. K. F. W. Zangemeister, *Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII*, Leipzig 1889. [=Παύλος Ορόσιος, Ιστορίαι κατά των παγανιστών]

Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, έκδ. F. Pichlmayr, *Sexti Aurelii Victoris liber de Caesaribus*, Leipzig 1966. [=Σέξτος Αυρήλιος Βίκτωρ, Περί των καισάρων]

Sidonius Apollinaris, *Epistulae*, έκδ. C. Luetjohann, *Gai Solii Apollinaris Sidonii Epistulae et Carmina*, Berlin 1887. [=Σιδώνιος Απολλινάρις, Επιστολές]

Sulpicius Severus, *Chronica*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 20, 95-158. [=Σουλπίκιος Σεβήρος, Χρονικά]

B. Βοηθήματα

The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great (Translation by Thomas M. Banchich and Eugene N. Lane, Introduction and Commentary by Thomas M. Banchich), London – New York 2012.

T. D. Barnes, *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Malden, MA, 2014.

T. D. Barnes, “Imperial Chronology, A. D. 337-350”, *Phoenix* 34,2 (1980), 160-166.

T. D. Barnes, “The Victories of Constantine”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 20 (1976), 149-155.

T. D. Barnes, “Two Victory Titles of Constantius”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 52 (1983), 229-235.

T. D. Barnes - J. Vander Spoel, “Julian on the sons of Fausta”, *Phoenix* 38 (1984), 175-176.

Hratch Bartikian, “Βυζαντινό κλητορολόγιο στον κώδικα του αρμένιου νομικού Mkhithar Goš (†1213)”, N. Oikonomidès (επιμ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα. Κανονικό δίκαιο, κράτος και κοινωνία*, σελ. 239-259.

R. C. Blockley, “Ammianus Marcellinus on the Persian Invasion of A.D. 359”, *Phoenix* 42,3 (1988), 244-260.

Fred H. Blume, *Annotated Justinian Code*, University of Wyoming, College of Law, George William Hopper Law Library (Προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.uwyo.edu/lawlib/blume-justinian/>).

R. W. Burgess, “The First Siege of Nisibis and the Death of James of Nisibis”, *Byzantion* 69,1 (1999), 7-17.

R. W. Burgess, “The Summer of Blood: The “Great Massacre” of 337 and the Promotion of the Sons of Constantine”, *Dumbarton Oaks Papers* 62 (2008), 5-51.

M. L. Chaumont, “Armenia and Iran”, *Encyclopaedia Iranica* (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.iranicaonline.org/articles/armenia-ii>).

Cornelius Clifford, “St. Athanasius”, *The Catholic Encyclopedia*, Τόμος 2, New York 1907 (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.newadvent.org/cathen/02035a.htm>).

Simon Corcoran, “Emperor and Citizen in the Era of Constantine”, E. Hartley, J. Hawkes, M. Henig, F. Mee, *Constantine the Great: York’s Roman Emperor*, σελ. 41-51.

Gilbert Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας: Η Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της από το 330 ως το 451*, Αθήνα 2009 (Μετάφραση: Μαρίνα Λουκάκη).

Lawrence J. Daly, “Constantius’ Adlection of Themistius to the Byzantine Senate” (Ιστότοπος “Ohio Academy of History”).

Alan Dearn, “The Coinage of Vetrico: Imperial Representation and the Memory of Constantine the Great”, *The Numismatic Chronicle* 163 (2003), 169-191.

Michael DiMaio, Jr. – Robert Frakes, “Constantius II (337-361 A.D.)” (Ιστότοπος “De Imperatoribus Romanis”).

Robert M. Frakes, “The Dynasty of Constantine Down to 363”, N. Lenski, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge - New York 2012, σελ. 91-107.

Judith Evans Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, London – New York 2002.

Nick Henck, “Constantius ο Φιλοκτίστης?”, *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001), 279-304.

A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, Cambridge 1971.

A. H. M. Jones - T. C. Skeat, “Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius’ Life of Constantine”, *Journal of Ecclesiastical History* 5 (1954), 196-200.

Alexander Kazhdan (επιμ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, Νέα Υόρκη 1991.

Edward Myers, “Eunomianism”, *The Catholic Encyclopedia*, Τόμος 5, New York 1909 (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.newadvent.org/cathen/05605a.htm>).

Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός: Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αιώνα*, Αθήνα 2010 (Μετάφραση: Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου).

Samuel Lieu, “Nisibis”, *Encyclopaedia Iranica* (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.iranicaonline.org/articles/nisibis-city-in-northern-mesopotamia>).

Charles Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, London – New York 2012.

Hans A. Pohlsander, “Constantia,” *Ancient Society* 24 (1993), 151–167.

Hans A. Pohlsander, “Crispus: Brilliant Career and Tragic End”, *Historia* 33,1 (1984), 79-106.

Clyde Pharr, “The Interdiction of Magic in Roman Law”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 63 (1932), 269-295.

Prods Oktor Skjærvø, “Marriage ii. Next of Kin Marriage in Zoroastrianism,” *Encyclopædia Iranica* (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin>).

Dionysios Ch. Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics*, Aldershot – Burlington, VT 2004.

Paul Stephenson, *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor*, London 2011.

Henry Wace - William Pearcy (eds.), *Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, Boston 1911.

Catherine Ware, “The *Severitas* of Constantine: Imperial Virtues in Panegyrici Latini 7(6) and 6(7)”, *Journal of Late Antiquity* 7,1 (2014), 86-109.

Hans-Ulrich Wiemer, “Libanius on Constantine”, *The Classical Quarterly* 44,2 (1994), 511-524.

David Woods, “On the Death of the Empress Fausta”, *Greece & Rome* 45,1 (1998), 70-86.

Κώστας Β. Καραστάθης, *Μέγας Κωνσταντίνος: Κατηγορίες και Αλήθεια (Ιστορική Μελέτη)*, Αθήνα 2007.